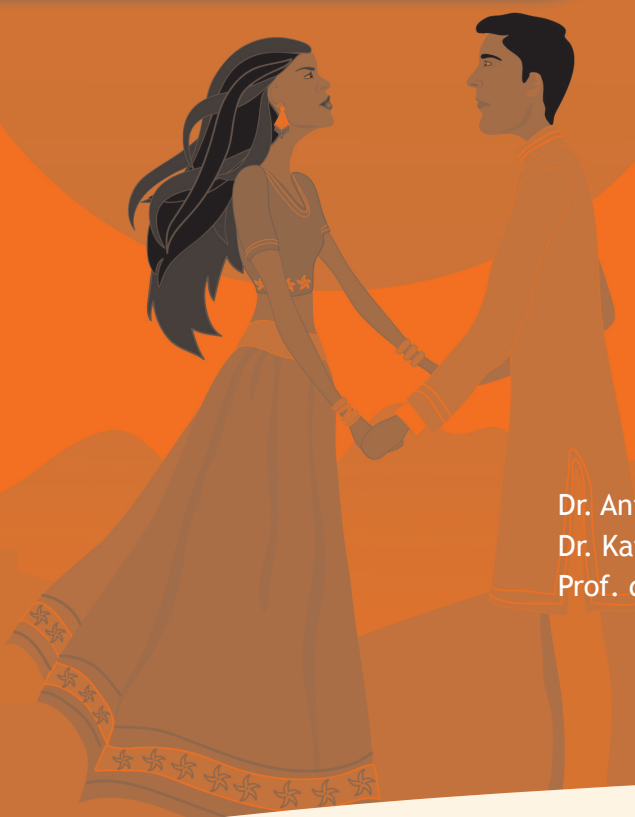

Eer en partnergeweld onder Hindostanen

Een verkennende studie naar de rol van eer
en huwelijksdwang bij partnergeweld onder
Hindostanen en de mogelijkheid van preventie

Dr. Anita C. Nanhoe
Dr. Katinka Lünemann
Prof. dr. Trees Pels

Gemeente Rotterdam

*Verwey-
Jonker*
Instituut

Eer en partnergeweld onder Hindostanen

*Een verkennende studie naar de rol van eer en
huwelijksdwang bij partnergeweld onder Hindostanen
en de mogelijkheid van preventie*

Dr. Anita C. Nanhoe
Dr. Katinka Lünemann
Prof. dr. Trees Pels

November 2013

Inhoud

Voorwoord	5
1 Inleiding	7
1.1 Aanleiding	7
1.2 Huiselijk geweld, eer en huwelijksdwang	9
1.3 Doelstelling van het onderzoek en onderzoeksvragen	11
1.4 Onderzoeksmethoden	12
1.4.1 Literatuuronderzoek	12
1.4.2 Interviews met sleutelinformanten	12
1.4.3 Interviews met moeders en jongeren	13
1.4.4 Methode van analyse	14
1.5 Leeswijzer	14
Deel I De bredere context volgens de literatuur en sleutelinformanten	17
2 Opvoeding	19
2.1 Hindostanen en hun religies	19
2.2 De opvoeding	21
2.2.1 De traditionele opvoeding	21
2.2.2 Opvoeden in Nederland	22
3 Partnerkeuze, huwelijk en tweede kans	25
3.1 Wel of niet gearrangeerd?	25
3.2 Selectiecriteria op de huwelijksmarkt	27
3.3 Gendergerelateerde opvoeding en 'love marriage'	28
3.4 Partnerkeuzen die afwijken van de norm	29
4 Eer binnen het huwelijk	31
4.1 Man-vrouw rollen binnen het gezin	31
4.2 Aanzien en een eervolle positie binnen de gemeenschap	32
4.3 Eer binnen het huwelijk	33
4.4 Normhandhaving met drang, dwang en geweld	35
5 Eer en huwelijk in de opvoeding	39
Deel II Interviews met moeders en jongeren	43
6 Partnergeweld en hulp	45
6.1 Het ervaren geweld	45
6.2 Problemen die samenhangen met partnergeweld	48
6.2.1 Drank en drugs	48
6.2.2 Overspel	49
6.2.3 Onvoldoende volgzzaamheid	49
6.3 Zoeken van steun	51

6.3.1	Hulp zoeken bij familie	51
6.4	Hulp uit het netwerk buiten de familiekring	53
6.5	Hulp van professionals	53
6.5.1	De rol van pandits en imams	56
6.6	Samenvatting	57
7	Hoe is het geweld gestopt?	59
7.1	Geweld gestopt binnen de relatie; een zelfredzame vrouw	59
7.2	Gescheiden op initiatief van de vrouw	60
7.2.1	Gescheiden op initiatief van de ex-partner	60
7.2.2	Gescheiden met steun vanuit het familienetwerk	60
7.2.3	Druk van buiten af: politie en Bureau Jeugdzorg	63
7.3	De prijs van een scheiding	64
7.3.1	Eerverlies door een verbroken huwelijk	64
7.3.2	Verlies van contact met dierbaren	65
7.3.3	Materiële achteruitgang, identiteit en eer	66
7.3.4	Bemiddelingskansen op de huwelijksmarkt	67
7.4	Samenvatting	67
8	Hulp na partnergeweld	69
8.1	Hulp om het leven weer op te pakken	69
8.2	Behoeftte aan opvoedondersteuning	70
8.3	Hulp voor de verwerking van het geweld	71
8.4	Samenvatting	72
9	Jongeren over geweld tussen de ouders	73
9.1	De norm: is slaan toegestaan of niet?	73
9.2	De reacties van jongeren op het geweld	76
9.3	Eerherstel door jongeren	77
9.4	Jongeren over hulpverlening	77
9.5	Samenvatting	78
Deel III Slot		81
10	Conclusies en aanbevelingen	83
10.1	Beperkingen van het onderzoek	84
10.2	Eerkwesties en huwelijksdwang bij partnergeweld	84
10.3	Eerkwesties en huwelijksdwang onder jongeren	86
10.4	Conclusies	87
10.5	Aanbevelingen	89
Literatuurlijst		93
Bijlage		
Sleutelinformanten		97

Voorwoord

Het was 1955 toen de Indiase Bollywood-acteurs Shammi Kapoor en Geeta Bali tijdens de opnamen van de film *Rangeen Raaten* (kleurrijke nachten) verliefd werden op elkaar. Hij vroeg haar al enkele maanden na de kennismaking ten huwelijk. Haar antwoord 'Nog niet' veranderde binnen een paar maanden in een 'Ja, nu!' en ze trouwden in een tempel in aanwezigheid van slechts één getuige. Na de huwelijksvoltrekking stelde Shammi zijn ouders voor aan zijn kersverse vrouw.

Shammi en Geeta zijn tot haar overlijden in 1965 samen geweest. En Shammi heeft tot zijn overlijden in 2011 publiekelijk getuigd van zijn liefde voor Geeta en de wijze waarop zij elkaar vonden. Met hem genoten wereldwijd miljoenen Hindostanen van zijn verhalen.

De route van Shammi en Geeta naar het huwelijk was geen gebruikelijke, niet onder de Hindostanen in het Mumbai van 1955, noch onder de Hindostanen in het Nederland van vandaag. Want het huwelijk is voor Hindostanen een familieaangelegenheid. En het gearrangeerde huwelijk is een algemeen aanvaard 'goed', een gebruik. Hoewel we door tijd, migratie en acculturatie-invloeden veel variatie tegenkomen in processen van partnerkeuze, mondt het collectivisme - waar Hindostanen zich door laten kenmerken - ook tegenwoordig vaak uit in een meer of minder vergaande betrokkenheid van families bij de aanloop naar gezinsvorming.

Nauw verwant aan gebruiken rondom het huwelijk zijn eengerelateerde normen. Waar het huwelijk onder Hindostanen ook wel een instrument tot eermaximalisatie is, betekent een scheiding eerschade. Bij dreiging van eerschade ondernemen betrokkenen acties gericht op preventie of minimalisering van de eerschade. Deze acties brengen vaak gendergeladen offers met zich mee: de machtsverhouding tussen mannen en vrouwen wordt almaar schever, waarbij vrouwen aan ruimte inboeten en mannen ruimte verwerven. In deze context kan het risico op partnergeweld toenemen, en kan een neerwaartse geweldsspiraal tot levensgevaarlijke situaties leiden.

Bij eer en huwelijksdwang zien we de keerzijde van gewoonten en gebruiken: de *incrowd* ziet door de vanzelfsprekendheid vaak niet de complexe oorzaak-gevolg keten waarin de vrije wil plaatsmaakt voor berusting. In deze studie maken de auteurs mechanismen in deze keten inzichtelijk die een rol spelen bij partnergeweld onder Hindostanen.

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het ministerie van Veiligheid en Justitie en de gemeente Rotterdam in het kader van de Pilot Aanpak Huwelijksdwang. Wij danken Andy Clynck van het ministerie van Veiligheid en Justitie en Elly Ammerlaan van de gemeente Rotterdam voor hun aandacht voor de Hindostaanse bevolkingsgroep. Ook danken wij Barbara Schmeits, Els Kors en Marike de Boer voor hun medewerking namens de gemeenten Amsterdam, Den Haag en Utrecht.

Anita Nanhoe
Katinka Lünemann
Trees Pels

1 *Inleiding*

1.1 *Aanleiding*

Vanaf begin deze eeuw staat huiselijk geweld op de politieke en maatschappelijke agenda. Met het verschijnen van de nota 'Privé Geweld - Publieke Zaak' in 2002 was huiselijk geweld geen privékwestie meer, maar werd het voor het eerst in de geschiedenis erkend als een publieke zaak. Huiselijk geweld werd breed opgevat: geweld in huiselijke kring, dus zowel binnen de relatie (partnergeweld), binnen het gezin (kindermishandeling of oudermishandeling), door familie en huisvrienden, alsook geweld in afhankelijkheidsrelaties zoals ouderenmishandeling.¹ Maatschappelijke organisaties, waaronder de politie, investeerden in een beleidsmatige aanpak huiselijk geweld. Er kwam een Aanwijzing Huiselijk geweld voor het Openbaar Ministerie (en ketenpartners). De gemeenten kregen een regiefunctie op de aanpak van huiselijk geweld en pakten deze gestaag op. Centrumgemeenten richtten Advies- en Steunpunten Huiselijk geweld op via de stimuleringsmaatregel (Lünnemann, Goderie & Tierolf, 2010).

Ook de gemeenten Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht investeerden fors in de doorontwikkeling van de aanpak huiselijk geweld en kindermishandeling. Zo namen zij in 2008 het initiatief tot het 'G4-Actieprogramma 2008-2011 Huiselijk Geweld' waarin zij het streven vastlegden om samen met het Rijk toe te werken naar een modelaanpak van huiselijk geweld met *good practices* en *evidence based* programma's. Er werd bijvoorbeeld een 'Modelaanpak Huiselijk Geweld' geformuleerd (Vaan, Van Vree & Van Vugt, 2009) waarmee bouwstenen werden aangereikt voor de aanpak van huiselijk geweld en in mei 2011 werd de website met *good practices* en *evidence based* programma's gelanceerd. In 2013 lanceerden de G4-gemeenten 'Een Veilig Thuis', een gemeentelijke visie op de aanpak van huiselijk geweld en kindermishandeling.

1 Huiselijk geweld wordt gedefinieerd als geweld (mishandeling, bedreiging, seksueel geweld, vrijheidsberoving, doodslag) in huiselijke kring, zowel tegen volwassenen als kinderen. Partnergeweld, kindermishandeling, ouderenmishandeling, oudermishandeling, eerge relateerd geweld zijn verschijningsvormen van huiselijk geweld.

Naast aandacht voor huiselijk geweld was er van 2006 tot 2010 een specifiek interdepartementaal Programma Eergerelateerd Geweld met aandacht voor maatschappelijke preventie, bescherming en strafrechtelijke aanpak (Brenninkmeijer et al., 2009). De problematiek van huiselijk geweld, waaronder eergerelateerd geweld, is echter heterogeen, complex en taai en de aanpak ervan vergt daarom een lange adem.

Kennis over huwelijkskwesties, eer en geweld binnen Hindostaanse gezinnen in Nederland is schaars. Dit wordt mede veroorzaakt door de relatieve onzichtbaarheid van Hindostanen in de Nederlandse samenleving. Zij gelden naar verhouding als een weinig problematische groep. Daar waar zij wel zichtbaar worden, is het vaak in relatie tot successen, zowel binnen het onderwijs als op de arbeidsmarkt. Maar achter het succesvolle imago schuilen ook problemen. Zo blijken Hindostaanse meisjes 3 tot 4 keer vaker pogingen tot suïcide te ondernemen dan autochtone meisjes (Garssen et al., 2007).

Eerdere signalen over het hoge aantal suïcidepogingen onder Hindostaanse meisjes waren aanleiding voor Salverda (2004) om verdiepend onderzoek te doen naar het psychisch welbevinden van Hindostaanse meisjes. Zij ging in haar rapportage in op de knelpunten die Hindostaanse meisjes ervaren binnen hun thuiscultuur. Ook Van Bergen (2009) verrichtte onderzoek naar de achtergrond van parasuïcidedrag² van onder andere Hindostaanse meisjes. Beide onderzoekers concluderen dat Hindostaanse meisjes vanuit hun herkomstmilieu sterke beperkingen in hun bewegingsruimte ervaren. Eer en huwelijksdwang spelen een zwaarwegende rol bij de vrijheidsbeperking.

Er is daarnaast een relatief hoog aantal meldingen van huiselijk geweld onder Hindostanen bij het Advies- en Steunpunt Huiselijk Geweld van de GGD Rotterdam-Rijnmond in 2009 (GGD Rotterdam-Rijnmond, 2010). Dit was onder meer aanleiding voor de conferentie 'Huiselijk Geweld onder Hindostanen' op 17 maart 2010 (GGD Rotterdam-Rijnmond, 2010). Er komen verschillende signalen over eergerelateerd geweld en huwelijksdwang naar buiten (Stichting Apna Bhawan, 2012). Eergerelateerd geweld en huwelijksdwang onder Hindostanen kent verschillende gradaties en verschijningsvormen en onderscheidt zich op bepaalde punten van eergerelateerd geweld in Turkse en Marokkaanse gemeenschappen (Brenninkmeijer et al., 2009).

Het voorgaande vormde voor het ministerie van Veiligheid en Justitie en voor de gemeente Rotterdam aanleiding voor een verkennende studie naar eergerelateerd geweld, huwelijksdwang en geweld in Hindostaanse gezinnen. Deze verkenning is uitgevoerd door de GGD Rotterdam-Rijnmond en het Verwey-Jonker Instituut en bestaat uit een literatuurstudie, gesprekken met sleutelinformanten en een secundaire analyse van het interviewmateriaal uit het onderzoek *Opvoeden na partnergeweld* (Pels, Lünemann & Steketee, 2011).

2 Parasuïcide is een poging tot zelfmoord.

Dit onderzoek onder moeders en jongeren, dan wel slachtoffers en getuigen van partnergeweld, geeft inzicht in de problematiek van geweld in onder andere Hindostaanse gezinnen.

In deze inleiding staan we eerst stil bij de problematiek van huiselijk geweld, eer, huwelijksdwang en de betekenis van geweld (§1.2). Vervolgens gaan we in op de onderzoeksvragen en de methodologische verantwoording (§1.3).

1.2 Huiselijk geweld, eer en huwelijksdwang

Huiselijk geweld vindt plaats in intieme relaties, gezins- of familieverhoudingen. Er is sprake van emotionele, sociale en economische afhankelijkheid, loyaliteitsbanden, gezamenlijke geschiedenis, bloedbanden, verschillen in machtsbronnen en culturele invloeden. Geweld is slechts een aspect van de relatie, gezins- of familieverhouding en kent verschillende gezichten, van opgelegde genderrollen, vrijheidsberoving tot fysiek geweld en moord (Römkens, 1992; Dijkstra, 2007; Yerden, 2008; Lünemann, 2012). Huiselijk geweld wordt vaak opgevat als geweld door de partner (of ex-partner); geweld tussen twee individuen. Onder de noemer partnergeweld gaan veel verschillende verschijningsvormen plaats, van situationeel en incidenteel geweld tot langdurig ernstig controlerend geweld met ernstig fysiek geweld en alles ertussenin (Pels, Lünemann & Steketee, 2011).

Hoewel geweld in huiselijke kring onder alle lagen van de bevolking en in alle etnische groepen voorkomt, kan de kleuring ervan verschillen. Geweld dat een reactie is op eerschending, eergelateerd geweld, wordt beschouwd als een bijzondere vorm van huiselijk geweld omdat het zuiveren van de eer hier het motief is en het eergeweld zich in het bredere verband van familie of gemeenschap afspeelt (Ferweda & Leiden, 2005; Janssen, 2006).

De betekenis van eer is niet eenduidig. De één verstaat onder eer vooral eigenwaarde, trots en respect, terwijl de ander vooral aan vrijheidsbeperking en geweld denkt. Eer is gendergeladen: aan vrouwen en meisjes worden andere eisen gesteld dan aan mannen en jongens. Van vrouwen en meisjes wordt gehoorzaamheid en dienstbaarheid verwacht, vooral ten aanzien van hun seksualiteit. Hun maagdelijkheid voor het huwelijk is bijvoorbeeld een vereiste voor de 'traditionele' familie-eer. Mannen hebben meer vrijheid, hoewel ook zij gebonden zijn aan regels van eer en beknot worden in hun seksualiteit, bijvoorbeeld als het gaat om homoseksualiteit.

Eer en huwelijk hangen samen. De oorsprong van het eerbegrip wordt in hiërarchisch georganiseerde verwantschapsgroepen gelokaliseerd en het succes van een verwantschapsgroep hangt daarbij af van het instituut huwelijk. Met een huwelijk kan de interne cohesie van de groep worden versterkt of allianties met andere groepen worden aangegaan. Ook tegenwoordig dienen

jongens en meisjes te trouwen met een goede partner, dat wil zeggen uit een eervolle familie. Het huwelijk kan een middel zijn om eer te maximaliseren (Brenninkmeijer et al., 2009). Hoe een huwelijk wordt aangegaan kan verschillen van geheel gepland door de ouders zonder de huwelijkspartners erin te betrekken, via inbreng van de huwelijkspartners tot geheel eigen initiatief van de huwelijkspartners en alle schakeringen ertussen (Storms & Bartels 2008; Vorthoren, 2007).

Eer is geen absoluut en statisch begrip. Eer is onderhandelbaar en ditzelfde geldt voor (gearrangeerde) huwelijken. Als iemand meer gezag heeft op grond van status, werk of opleiding, is er meer ruimte voor een eigen invulling. Brenninkmeijer en collega's (2009) constateren dat de betekenis van eer en eengerelateerd geweld niet alleen verschilt *tussen* verschillende etnische groepen, maar dat ook binnen etnische groepen verschillend met eer wordt omgegaan. Zij constateren ook een individualisering van het begrip eer (een verpersoonlijking van eer) wat samengaat met veranderingen in de genderregels rondom eer (zie bijvoorbeeld ook Thiara & Gill, 2010; Yerden, 2008).

Het bijbrengen, bewaken en beschermen van de eer gaat via normering, maar ook worden verschillende vormen van dwang en geweld uitgeoefend. Dit varieert van vrijheidsberoving, psychische druk, tot fysiek geweld. De reacties op eerschending variëren eveneens: dit kan de vorm aannemen van psychisch geweld, verstoting, fysiek geweld en zelfs moord. Bovendien kan worden aangezet tot suïcide. Overigens is de relatie tussen eer en geweld niet vanzelfsprekend; de link is complex en er is sprake van variatie en dynamiek in eeropvattingen (Brenninkmeijer et al., 2009). Tussen vrije keuze en dwang ligt een grijs gebied. Er kan onvrede zijn, terwijl de conflicten worden vermeden. Bovendien suggereert de macht van de vanzelfsprekendheid vrijheid van handelen en keuze, maar in feite kan er sprake zijn van berusting en het ontbreken van consensus (Komter, 1985).

Onderzoek naar eengerelateerd geweld beperkt zich meestal tot één of meerdere moslimgroepen (bijv. Yerden, 2008; Janssen 2006; Ermers, 2007). Brenninkmeijer en haar collega's hebben daarentegen ook de Hindostaanse gemeenschap in hun onderzoek betrokken. Uit het onderzoek onder Marokkaanse, Turkse/Turks-Koerdische en Hindostaanse gemeenschappen komt naar voren dat mishandeling en verstoting voorkomt onder alle groepen, terwijl moord ter zuivering vooral voorkomt bij Turkse Koerden, en onder Hindostanen conflicten omtrent eer nogal eens eindigen in een zelfdoding. Ook spreken Hindostanen het vaakst over huwelijksdwang (in het recente verleden) vergeleken met Turkse en Marokkaanse Nederlanders.

1.3 *Doelstelling van het onderzoek en onderzoeksvragen*

Deze verkennende studie heeft kennisvermeerdering over eerkwesties en huwelijksdwang in relatie tot partnergeweld binnen de Hindostaanse gemeenschap tot doel. Eer- en huwelijksgerelateerde normen spelen een belangrijke rol in de opvoeding van kinderen, reden waarom we deze in de beschouwing betrekken. Daarnaast heeft deze studie tot doel te komen tot aanbevelingen over de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties met specifieke aandacht voor Hindostanen. We gaan na welke maatregelen kunnen bijdragen aan het stoppen van het geweld en de verwerking van de geweldgerelateerde trauma's. Ook bekijken we de gendergeladen eer- en huwelijksgerelateerde normen onder jongeren die getuige zijn geweest van partnergeweld tussen hun ouders. Dit om zicht te krijgen op de intergenerationale overdracht van deze normen.

Het onderzoek beperkt zich tot de Surinaamse Hindostanen (hierna kortweg: Hindostanen), die de grootste groep Hindostanen in Nederland vormen.³ De migratiegeschiedenis en de daaraan gerelateerde opvoedingscontext onderscheidt deze groep Hindostanen van andere groepen.

De centrale vraagstelling luidt:

Hoe werken eerkwesties en huwelijksdwang door in partnergeweld onder Hindostanen, en welke maatregelen kunnen bijdragen aan beëindiging van het geweld en aan preventie van intergenerationale overdracht ervan?

De deelvragen die hieruit voortvloeien zijn:

1. Welke plaats hebben eerkwesties en huwelijksdwang in de opvoeding binnen Hindostaanse gezinnen?
2. Spelen eerkwesties en huwelijksdwang een rol bij partnergeweld onder Hindostanen? Zo ja, op welke wijze?
3. Welke hulp en belemmeringen hebben moeders en jongeren ondervonden tijdens het partnergeweld, bij beëindiging ervan en bij scheiding, en na de geweldsperiode? Wat is daarbij de invloed van eerkwesties en huwelijksdwang?

3 Nederland kent drie relatief grote groepen Hindostanen: de Roma, de Indiërs en de Surinaamse Hindostanen. Daarnaast zijn er kleinere groepen Hindostanen afkomstig uit landen als Sri Lanka, Pakistan, Afghanistan, Ghana, Oeganda. Deze groepen Hindostanen vertonen culturele overeenkomsten gezien hun gedeelde herkomst uit India, maar zij verschillen ook in belangrijke opzichten van elkaar door hun socialisatie in de verschillende landen. De grootste groep Hindostanen in Nederland is afkomstig uit Suriname. Deze groep kent een geschiedenis van herhaalde migratie. Van 1873 tot 1917 vond een migratie plaats van India naar Suriname, in de tweede helft van de twintigste eeuw gevolgd door de migratie van Suriname naar Nederland (Majumder, 2010; Van Niekerk, 2000). Het exacte aantal Surinaamse Hindostanen in Nederland is niet bekend, maar dit wordt geschat op circa 123.100 (36% van de Surinamers in Nederland).

4. Hoe worden normen rond eerkwesties en huwelijksdwang overgedragen aan jongeren die getuige zijn geweest van geweld tussen hun ouders (tegen hun moeder)?
5. Welke conclusies en beleidsaanbevelingen vloeien voort uit de bevindingen?

Deelvraag 1 wordt in de hoofdstukken 2 t/m 5 beantwoord met behulp van literatuuronderzoek. Omdat de beschikbare literatuur beperkt en soms verouderd is, is deze aangevuld met informatie van sleutelinformanten. Deelvragen 2 en 3 worden in hoofdstuk 6 t/m 8 beantwoord op basis van de interviews met 15 vrouwen die slachtoffer zijn geweest van partnergeweld. De hulp die de 17 geïnterviewde jongeren hebben gekregen na beëindiging van het partnergeweld bespreken we in hoofdstuk 9. Deelvraag 4 spitst zich toe op de intergenerationele overdracht van eer- en huwelijkskwesties. Deze deelvraag wordt in hoofdstuk 9 beantwoord op basis van de interviews met de jongeren. Deelvraag 5 staat centraal in hoofdstuk 10, dat de conclusies en aanbevelingen op grond van deze studie bevat.

1.4 *Onderzoeksmethoden*

De belangrijkste onderzoeksmethode is de secundaire analyse van de interviews met Hindostanen in het kader van het onderzoek Opvoeden na partnergeweld (Pels, Lünemann & Steketee, 2011). Meer informatie over het brononderzoek volgt in §1.4.3. Voor de secundaire analyse van deze interviews in het kader van eer- en huwelijkskwesties is gebruikgemaakt van literatuuronderzoek over Hindostanen en informatie van sleutelinformanten. In de hiernavolgende paragrafen worden de drie onderzoeksmethoden toegelicht.

1.4.1 *Literatuuronderzoek*

Naar Hindostanen in Nederland is weinig wetenschappelijk onderzoek verricht. Hiermee is niet gezegd dat er weinig geschreven is over Hindostanen. De meeste beschikbare literatuur betreft echter biografische casusbeschrijvingen of de persoonlijke visie van de auteur op een bepaald onderwerp. De beperkte wetenschappelijke literatuur biedt vooral informatie over de migratiegeschiedenis en over het familie- en gezinsleven van Surinaamse Hindostanen.

Het literatuuronderzoek voor dit onderzoek richt zich op de religie van Hindostanen, de traditionele opvoeding, de opvoeding in Nederland, genderverschillen in de opvoeding en de wijze van partnerkeuze.

1.4.2 *Interviews met sleutelinformanten*

Interviews met sleutelinformanten uit de Hindostaanse gemeenschap dienden aanvullende informatie op te leveren over het bredere kader waarin de dynamiek van partnergeweld en relevante eer- en huwelijkskwesties geplaatst

kunnen worden. Ook geven ze inzicht in de meest recente ontwikkelingen met betrekking tot huwelijksdwang, eerkwesties en partnergeweld binnen de Hindostaanse gemeenschap. De informatie van de sleutelinformanten vormde, naast het literatuuronderzoek, tevens de basis voor een categorieënsysteem voor de secundaire analyse van de interviews met de moeders en de jongeren.

In totaal zijn interviews gehouden met zes sleutelinformanten, waaronder vijf vrouwen en één man. De sleutelinformanten zijn allen werkzaam of werkzaam geweest binnen de Hindostaanse doelgroep en hebben vanuit hun werk te maken (gehad) met eerdergerelateerde en huwelijkskwesties onder Hindostanen. Zie Bijlage 1 voor een overzicht van de informanten en hun functies.

Voor de interviews met de sleutelinformanten is een topiclijst samengesteld op basis van het literatuuronderzoek, die als leidraad diende voor het gesprek. Na ieder interview is de topiclijst aangevuld met door de sleutelfiguren aangedragen nieuwe thema's. De uiteindelijke topiclijst diende als basis voor de secundaire analyse van de interviews met de moeders en de jongeren. De sleutelinformanten hebben in een eindfase van de rapportage het conceptrapport ontvangen met het verzoek om feedback te leveren. Op basis van deze feedbackronde zijn nog enkele correcties en aanscherpingen verricht.

1.4.3 Interviews met moeders en jongeren

In de tweede helft van 2009 en in 2010 heeft het Verwey-Jonker Instituut op verzoek van de gemeenten Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht (G4) een onderzoek verricht naar de ondersteuningsbehoeften van moeders en jongeren na perioden van partnergeweld (Pels, Lünemann & Steketee, 2011). Voor deze studie zijn interviews gehouden met 100 moeders en 84 jongeren.

Ongeveer de helft van de jongeren was kind van een van de geïnterviewde moeders. De rest kwam uit andere gezinnen. De moeders maakten partnergeweld mee, de kinderen geweld tussen hun ouders of verzorgers. De ernst en duur van het geweld varieerde. Voor het onderzoek is bewust gezocht naar moeders en jeugdigen van diverse etnische achtergronden. Onder de respondenten bevonden zich 15 Hindostaanse moeders en 17 Hindostaanse jongeren (zes meisjes en elf jongens). De interviews met de Hindostaanse moeders en jongeren in dit onderzoek vormen de belangrijkste bron voor de huidige studie.

De interviews met Hindostaanse respondenten zijn gevoerd door een multi-etnisch samengesteld team van getrainde interviewers van het Verwey-Jonker Instituut, Erc Research en de GGD Rotterdam-Rijnmond. Waar nodig werden de interviews in de eigen taal van de respondent gevoerd. De interviewers hebben met de moeders en jongeren gesproken over de beleving van

het partnergeweld, over de invloed ervan op de opvoeding en over de ervaren (behoefte aan) ondersteuning in de periode van partnergeweld en daarna.

Van de interviews met de moeders en de jongeren zijn met instemming van de respondenten geluidsopnamen gemaakt die als basis dienden voor woordelijke transcripties. Bij interviews die in de eigen taal werden afgenomen, hebben de interviewers een vertaling in het Nederlands gemaakt.

De respondenten werden geworven via diverse kanalen, zowel migranten-zelforganisaties als formele hulpinstellingen en persoonlijke netwerken van interviewers - in de vier grote steden. De resultaten verschenen in de publicatie 'Opvoeden na partnergeweld' (Pels, Lünemann & Steketee, 2011).

Het verkregen interviewmateriaal geeft een beeld van de mechanismen die een rol spelen bij partnergeweld. Hoewel over de relatie met eer en huwelijksdwang niet specifiek is doorgevraagd, wordt dit dikwijls naar voren gebracht in de interviews.

1.4.4 Methode van analyse

Voor de analyse is een codelijst opgesteld op basis van het literatuuronderzoek en de interviews met de sleutelinformanten. De 32 interviewverslagen zijn gecodeerd aan de hand van deze codelijst.

De interviews met de moeders zijn apart bekeken van die met de jongeren. Vervolgens heeft de analyse langs inductieve weg plaatsgevonden.

Een voordeel van het werken met woordelijke transcripties is dat deze het inductief werken zeer vergaand mogelijk maken. Bij de analyse van de transcripties ontstonden nieuwe inzichten waarmee, aanvullend op de categorieën in de topiclijst, nieuwe categorieën en verfijning van bestaande categorieën tot stand kwamen. Zo was het bijvoorbeeld mogelijk om de dynamiek rondom de scheiding in beeld te brengen en naast de 'winst' van een scheiding ook 'het verlies' van een scheiding in beeld te brengen.

1.5 Leeswijzer

Dit boek omvat drie delen. Deel I bestaat uit de hoofdstukken 2, 3 en 4 en bevat het literatuuronderzoek naar Hindostanen, aangevuld met informatie van sleutelinformanten. Hoofdstuk 2 is voornamelijk gebaseerd op literatuuronderzoek en gaat in op de brede opvoedingscontext, inclusief de religies van Hindostanen. Ook hoofdstuk 3 is voornamelijk gebaseerd op literatuuronderzoek. In dit hoofdstuk ligt de focus op processen rondom de partnerkeuze, het huwelijk en eventuele tweede huwelijk na een scheiding. Hoofdstuk 4 is grotendeels gebaseerd op informatie van de sleutelinformant en schetst man-vrouwverhoudingen, eer en de huwelijkse staat. Aldus wordt in de hoofdstukken 2, 3 en 4 in kaart gebracht welke plaats eerkwesties en

huwelijksdwang hebben in de opvoeding binnen Hindostaanse gezinnen. Hoofdstuk 5 geeft een samenvatting van de hoofdstukken 2, 3 en 4.

Deel II bestaat uit de hoofdstukken 6 t/m 9 en bevat de resultaten van secundaire analyse van de interviews. Hoofdstuk 6 gaat in op de problematiek van partnergeweld zoals door de moeders ervaren, het hulpzoekgedrag en de ervaren hulp tijdens het geweld. Hoofdstuk 7 gaat in op de maatregelen die leidden tot het stoppen van partnergeweld; ook de consequenties van een echtscheiding voor de moeders worden besproken. In hoofdstuk 8 beschrijven wij de hulp die de moeders en jongeren kregen nadat het partnergeweld was gestopt. Hoofdstuk 9 beschrijft de ervaringen van de geïnterviewde jongeren die getuige zijn geweest van partnergeweld tussen hun ouders.

Deel III omvat de conclusies en de aanbevelingen (hoofdstuk 10) die uit het onderzoek voortvloeien.

Deel 1

*De bredere context volgens de
literatuur en sleutelfiguren*

2 *Opvoeding*

Hindostanen vormen een etnisch-culturele gemeenschap waarbinnen verschillende religies gangbaar zijn. Met de term Hindoestanen wordt verwezen naar degenen die het hindoeïsme aanhangen. Daarnaast zijn er ook Hindostaanse moslims en christenen. Dit zijn de drie grootste religieuze groepen Hindostanen. Onder de geïnterviewde moeders en jongeren bevonden zich alleen hindoes. Twee moeders hadden een islamitische (ex)partner.

Normen, gewoonten en gebruiken die in de opvoeding worden doorgegeven zijn ook wel gebaseerd op interpretaties van religieuze verhalen en geschriften. Daarom gaan we in dit hoofdstuk eerst kort in op de grootste religieuze stromingen binnen het hindoeïsme en de islam. Daarna vervolgen we het hoofdstuk met een beschrijving van de opvoeding binnen Hindostaanse gezinnen.

2.1 *Hindostanen en hun religies*

Binnen het hindoeïsme zijn de *arya samaj* en de *sanatan dharm* de twee stromingen met de grootste aanhang in Nederland. De *sanatan dharm* (de eeuwige religie) kent van oudsher een hiërarchisch kastensysteem.⁴ Deze bood onder andere de kaders voor beroepsuitoefening en huwelijksverbintenissen.

In Suriname vond er al een homogenisering plaats door de tewerkstelling van alle contractarbeiders in de landbouw (Van Niekerk, 2000). In Nederland heeft het kastensysteem nog meer aan terrein verloren. De *sanatan dharm* hanteert een opvatting over man-vrouwverhoudingen waarin vrouwen dienstbaar zijn aan de man. De filosofie van de *sanatan dharm* houdt onder andere in dat gebeurtenissen in het leven - waaronder ook leed en erbarmelijke leefomstandigheden - onderdeel van een lotsbestemming (*karma*) zijn. Mensen die ellende meemaken boeten daarmee voor de daden die zij in hun (vorige) leven hebben verricht. De filosofie houdt ook in dat mensen het leed dat op hun pad komt moeten ondergaan om in het reine te komen (*mukhti*).

De *arya samaj* (de gemeenschap der nobelen) is een beweging binnen het hindoeïsme die in 1875 in India werd gesticht door Saraswati Dayanand

4 In het kastenstelsel staat de brahmanenkaste als hoogste in de hiërarchie, gevolgd door de middenkaste en de lage kaste. De laagste in de hiërarchie zijn de kastelozen ofwel de 'onaanraakbaren' (Van der Burg, 1990).

(1824-1883). Deze uitte zware kritiek op elementen van het hindoeïsme. Hij veroordeelde en verwierp het kastensysteem en moedigde opwaartse mobiliteit aan, onder andere door arbeidsmigratie. Ook propageerde hij een betere positie voor vrouwen (Majumder, 2010). Circa 16% van de Hindostanen in Suriname adopteerde de *arya samaj* (Van der Burg, 1990a).

Het onderscheid tussen de *arya samaj* en de *sanatan dharm* bleef ook na migratie naar Nederland bestaan. Echter in Nederland onderhouden de Hindostanen, van beide stromingen, doorgaans minder hechte relaties met pandits en vindt een verwatering van de religiositeit plaats, met name onder de jeugd (Van der Burg, 1990a, 1990b).

Onder de Hindostaanse moslims bevinden zich orthodoxe moslims (*sunni's*) en *ahmadiyas*. In Nederland kreeg de moslimidentiteit van de Hindostaanse moslims, in Suriname verre in de minderheid, een stimulans. Zo kent Nederland meer moskeeën en scholingsmogelijkheden in de eigen religie. De doorontwikkeling van de moslimidentiteit ging gepaard met een toename van de orthodoxie (Boedhoe, 1990). Boedhoe (1990) signaleert wel een tegengestelde beweging tussen ouderen en jongeren: waar ouderen na migratie naar Nederland hun moslim-zijn verder ontwikkelen, signaleert hij onder jongeren juist een gebrek aan animo voor religieuze activiteiten.

Volgens Boedhoe (1990) schrijft de islam een rolverdeling voor waarin de man eindverantwoordelijk is voor het gezin. Zijn verdiensten zijn voor het gezin. De vrouw is verantwoordelijk voor het huishouden en het welzijn van het gezin. Zij dient de eindverantwoordelijkheid van de man te respecteren en hem te volgen in zijn beslissingen, tenzij hij buiten de regels van de islam treedt. Volgens Boedhoe (1990) biedt de islam vrouwen meer rechten en mogelijkheden dan vaak worden toegelaten. Ook is volgens de islam een gedwongen huwelijk niet toegestaan, terwijl gedwongen huwelijken, of een ja-woord onder druk, in de praktijk volgens hem veelvuldig voorkomen.

Deze uitspraken roepen het beeld op dat bekend is uit de - veel ruimer beschikbare - literatuur over islam onder migranten van Marokkaanse en Turkse afkomst. Daarin blijkt ook duidelijk dat tussen (sub)groepen grote verschillen bestaan in interpretatie van bronnen. Zo verwijt de jongere generatie moslims ouders nogal eens dat zij cultuur en religie verwarren (bv. De Koning, 2008; Pels, De Gruijter & Lahri, 2008).

Volgens de literatuur is het religieuze onderscheid tussen hindoes en moslims onder Hindostanen vooral van belang waar het gaat om partnerkeuze: Hindostanen hanteren de norm dat huwelijken binnen de eigen religieuze kring plaatsvinden (De Koning & Bartels, 2005), en zelfs bij voorkeur binnen de eigen religieuze substroming (Lalmahomed, 2003). Dit laatste wordt tegengesproken door twee sleutelinformanten die benadrukken dat onder de Hindoes soms juist een voorkeur bestaat om een partner te selecteren uit een

andere Hindoestaanse stroming. Zo zouden ouders uit de conservatieve stroming hun dochter graag uithuwelijken aan een jongen met een liberale achtergrond in de verwachting dat hun dochter hierdoor meer vrijheden geniet dan in een familie die de conservatieve stroming aanhangt. Ook het omgekeerde geldt: ouders van een jongen hebben ook wel de voorkeur voor een meisje uit de conservatieve stroming.

2.2 *De opvoeding*

Normen rondom eer en huwelijk worden binnen familieverband van generatie op generatie doorgegeven. Het gezin is de eerste opvoedingscontext en het belangrijkste kanaal voor de overdracht van eer- en huwelijksgerelateerde normen. Onderzoek naar het familieleven en opvoedculturen van Hindostanen in Nederland is schaars en dateert vooral uit de jaren '90. Belangrijke onderzoeken zijn van Mungra (1990), Jap-A-Joe & Leseman (1994) en Eldering & Borm (1996).

Voor beschrijving van de recente opvoeding maken we gebruik van enkele studies van latere datum waarin zijdelings aandacht was voor de opvoeding. Zo onderzocht Van Niekerk (2000) de mobiliteit van Creolen en Hindostanen in Nederland tegen het licht van hun migratiegeschiedenis, met enige aandacht voor de opvoeding en het gezinsleven. Choenni en Adhin (2003) behandelden in hun gedenkboek voor 130 jaar migratie van Surinaamse Hindostanen een aantal kenmerken van het familieleven van Hindostanen. Naar aanleiding van het relatief hogere (para)suïcideratio onder Hindostanen hebben onder andere Salverda (2004), Garssen & Hoogenboezem (2007) en Van Bergen (2009) onderzoek verricht naar Hindostanen. Nanhoe (2012) verrichte een onderzoek naar de succesbevorderende factoren in de onderwijscarrières van Marokkanen, Hindostanen en autochtonen. Ook zij besteedde in haar onderzoek aandacht aan de opvoeding. We beginnen in deze paragraaf met een beschrijving van de traditionele opvoeding en gaan vervolgens over op de opvoeding in de migratiecontext.

2.2.1 *De traditionele opvoeding*

Hindostanen kennen van oudsher de samenlevingsvorm van de patriarchale extended family (Van Niekerk, 2000; Eldering & Borm, 1996; Jap-A-Joe & Leseman, 1994). In de traditionele opvoedingscontext van Hindostanen worden niet alleen ouders tot opvoeders gerekend, maar ook oudere kinderen, ooms, tantes, grootouders en zelfs andere volwassenen (Brouwer et al., 1992). Reeds in Suriname is echter - tussen 1917 en 1948 - de opvoedkring meer en meer gekrompen tot de grootfamilie.

Kenmerkend voor traditionele Hindostaanse families en gezinnen is dat de leden een eigen afgebakende plaats hebben in een hiërarchie van zeggen-

schap en taken onder leiding van de (stam)vader. De man bepaalt de regels en de kaders waarbinnen andere leden van het gezin zich mogen bewegen. Hij is tevens de woordvoerder van het gezin naar buiten toe. De vrouw, die ondergeschikt is aan de man, zorgt ervoor dat zij en andere gezinsleden de regels naleven (Eldering & Borm, 1996; Jap-A-Joe & Leseman, 1994). Mannen dragen zowel verantwoordelijkheid voor hun eigen kinderen als voor andere kinderen in de familie. Vrouwen zijn verantwoordelijk voor de interne coördinatie van het gezin, voor het huishouden, de opvoeding en de verzorging van de kinderen (Jap-A-Joe & Leseman, 1994).

Ook onder de kinderen bestaat een hiërarchie. Ieder kind heeft een eigen plaats, afhankelijk van het geslacht en de plaats in de kinderrij. Oudere dochters ondersteunen de moeder in huishoudelijke taken. Oudere zonen ondersteunen de vader in zijn verantwoordelijkheden en nemen diens taken in zijn afwezigheid waar. Aldus zijn de rollen en verantwoordelijkheden binnen de grootfamilie voor ieder lid duidelijk.

De traditionele opvoeding laat zich kenmerken als autoritair, waarbij de vader aan het hoofd staat van het gezin. Hij en de andere mannen in het gezin treden op als kostwinners en waken over de familie-eer, wat inhoudt dat zij de vrouwelijke leden van de familie beschermen en erop toezien dat deze zich kuis gedragen (Jap-A-Joe & Leseman, 1994). Individuele belangen zijn ondergeschikt aan de collectieve belangen.

Kinderen worden in de traditionele opvoeding voorbereid op de rollen die zij als volwassenen zullen moeten bekleden. Deze rollen zijn van oudsher afgestemd op de plaats die kinderen innemen in de familiestructuur. De opvoeding van zonen is gericht op hun toekomstige rol als kostwinner. Meisjes worden vooral opgevoed tot goede huwelijkskandidaten, huisvrouwen en moeders. Het huwelijk is een belangrijk opvoedingsdoel voor zowel mannen als vrouwen.

Vroegere generaties Hindostanen kenden een zeer jonge huwelijksleeftijd, voor meisjes al vanaf 13 jaar. Soms werden huwelijken op een nog jongere leeftijd gesloten. Meisjes woonden dan na de huwelijksvoltrekking in hun ouderlijk huis en vertrokken na hun eerste menstruatie naar hun schoonfamilie. Tegenwoordig geldt in Suriname een wettelijke minimumleeftijd voor mannen en vrouwen van respectievelijk 17 en 15 jaar.

2.2.2 Opvoeden in Nederland

Het extended familieverband heeft in de loop der jaren in Suriname en tegenwoordig ook in Nederland andere vormen gekregen, zoals dat van het 'gemodificeerd uitgebreide gezin' waarin kerngezinnen geografisch van elkaar gescheiden leven, maar frequent en intensief contact hebben. De opvoeding vindt grotendeels plaats in het kerngezin (Brouwer et al., 1994). Wel kennen de Hindostanen in Nederland nog steeds de patriarchale familie- en

gezinsstructuur en nauwe betrokkenheid met overige familieleden. Daardoor hebben familieleden buiten het kerngezin nog steeds een rol in de opvoeding (Nanhoe, 2012).

Jap-A-Joe en Leseman (1994) onderscheidden drie categorieën Hindostanen in Nederland: ten eerste de moderne middenklassegezinnen, die te vergelijken zijn met de autochtone middenklassegezinnen. Ten tweede de intermediaire gezinnen, met gevarieerde sociaal-economische status en sterk behoud van traditionele normen en waarden. Ten derde de traditionele gezinnen, met een lage sociaal-economische status en sterk behoud van traditionele normen en waarden, opvoedingsdoelen en opvoedingspraktijken. De laatste twee vormen zouden naar ruwe schatting van de auteurs voorkomen bij 80 tot 90% van de Hindostanen in het Nederland van de jaren negentig. Hier zijn de gezinnen vaak tot stand gekomen door gearrangeerde huwelijken, dat wil zeggen huwelijken waarbij de huwelijkskandidaten zeer beperkte tot geen inspraak hadden in de partnerselectie en het voortraject naar het huwelijk⁵ (zie ook De Koning & Bartels, 2005). Ook Van Bergen (2009) concludeert dat de familietradities onder Hindostanen weinig flexibel zijn. Kinderen worden opgevoed volgens de traditionele gendergerelateerde opvoedingsdoelen. Belangrijke waarden in de opvoeding van zowel jongens als meisjes zijn respect voor ouderen, beleefdheid en bescheidenheid (Jap-a-Joe & Leseman, 1994). Ingetogenheid, soberheid, gehoorzaamheid en dienstbaarheid zijn gewaardeerde eigenschappen van vrouwen (Salverda, 2005; Jap-A-Joe & Leseman, 1994).

De opvoeding van Hindostanen is erop gericht dat de kinderen het beter krijgen dan hun ouders. De familie stelt hoge verwachtingen ten aanzien van de opleiding, het beroep of het zakelijke succes (Nanhoe, 2012; Bergen & Hoogenboezem, 2006; Salverda, 2004). Het belangrijkste doel van de opvoeding van jongens is dat zij hun taak als kostwinner in de toekomst kunnen vervullen (Nanhoe, 2012; Jap-A-Joe & Leseman, 1994). Voor zowel jongens als meisjes geldt daarnaast dat onderwijskwalificaties de kansen op de huwelijksmarkt vergroten (Nanhoe, 2012).

Jongens krijgen naarmate zij ouder worden meer ruimte en vrijheid (Salverda, 2004). Zij mogen wel verkeren met meisjes, maar mogen bij voorkeur alleen een serieuze huwelijkspartner binnen het ouderlijk gezin en de familie introduceren als vriendin. Voor meisjes blijft gelden dat zij meer beperkt zijn in hun bewegingsruimte in verband met de familie-eer (Salverda, 2004). Ook beëindigen zij hun opleiding vaker voortijdig wegens een vroege huwelijksleeftijd (Nanhoe, 2012). Een toekomst als gehuwde vrouw heeft voor meisjes prioriteit. Daarbij geldt dat zij de familie-eer hoog dienen te houden door hun maagdelijkheid te bewaren tot het huwelijk (De Koning & Bartels,

5 De partnerkeuze en de wijze waarop huwelijken gearrangeerd worden, komen uitgebreid aan de orde in hoofdstuk 3.

2005; Lalmahomed, 2003; Eldering & Borm, 1996). De kuisheid van vrouwen is een belangrijke waarde in de opvoeding waar de eer en het prestige van de familie aan wordt verbonden (Eldering & Borm, 1996). Associatie met jongens wordt in verband gebracht met een afname aan huwelijkskansen. Daarnaast levert het ook eerverlies op voor het herkomstgezin van het meisje. Meisjes dienen relaties voor het huwelijk daarom te voorkomen of meteen hun ouders hiervan op de hoogte te stellen. Uit het onderzoek van Salverda (2004) blijkt dat meisjes de gendergerelateerde normstelling internaliseren. Zij die voor het huwelijk hun maagdelijkheid verliezen, krijgen soms last van depressieve gevoelens en gevoelens van schuld en schaamte.

Van jongens wordt nog steeds verwacht dat zij waken over de vrouwelijke leden van de familie om zo de eer van de familie te beschermen (De Koning & Bartels, 2005; Jap-A-Joe & Leseman, 1994). De sociale controle en groepsdruk vanuit het etnische milieu, met name vanuit het ouderlijk gezin, worden door Hindostaanse meisjes als groot ervaren (Salverda, 2004).

De sleutelinformanten bevestigen wat de beschikbare literatuur laat zien, maar geven ook aanvullende informatie, vooral wat betreft partnerrelatievorming. Volgens hen wordt een relatie bij meisjes steeds vaker toegestaan, vanuit de gedachte dat een huwelijk in het verschiet ligt. Meisjes worden er in de opvoeding van doordrongen dat zij met hun eerste vriend dienen te trouwen en daarmee hun leven dienen door te brengen. Ouders van beide partijen komen dan vaak bij elkaar om dit vooruitzicht zeker te stellen. De sleutelinformanten bevestigen dat de mogelijkheid van een relatiebreuk in de opvoeding van meisjes zelden een punt van aandacht is. Een bekend Hindostaanse gezegde luidt dan ook: 'Dulhan banke babul ka ghar se jaana, lasa banke piya ka ghar chorna' (verlaat het ouderlijk huis als bruid en het huis van je echtgenoot als lijk).

3 *Partnerkeuze, huwelijk en tweede kans*

Het huwelijk is een centrale doelstelling in de opvoeding van zowel meisjes als jongens en kan voor zowel mannen als vrouwen gepaard gaan met een toename in aanzien in de gemeenschap (Nanhoe, 2012; De Koning & Bartels, 2005; Eldering & Borm, 1996).

Het huwelijk is niet alleen een sociale plicht voor de kinderen, maar ook voor de ouders. Vooral ouders van meisjes dragen de verantwoordelijkheid om voor hun dochter een huwelijkspartner te zoeken (De Koning & Bartels, 2005; Eldering & Borm, 1996). Dit geldt zowel in de traditionele opvoeding als in de modernere opvoeding. Ouders en familieleden houden daarom het naderen en bereiken van de huwbare leeftijd nauwgezet in de gaten en anticiperen hierop. Bij het naderen van 18 jaar bij meisjes beginnen ouders en familieleden al na te denken over een huwelijk en eventuele redenen voor uitstel. Bij jongens begint het anticiperen op een huwelijk rond 25 jaar (De Koning & Bartels, 2005). Onderwijsdoeleinden vormen een legitieme reden voor uitstel van een huwelijk voor zowel jongens als meisjes. Uitstel van het huwelijk om onderwijsdoeleinden betekent wel dat tijdens de opleiding voorbereidingen worden getroffen om zo kort mogelijk daarna het huwelijk te voltrekken, aldus twee sleutelinformanten. Maar in de praktijk wordt het huwelijk soms ook tijdens de opleiding voltrokken en wordt van de betreffende meisjes gevraagd hun opleiding te staken en hun rollen als echtgenote, huisvrouw en toekomstige moeder op te pakken (Nanhoe, 2012).

3.1 *Wel of niet gearrangeerd?*

Er is een scala aan wijzen waarop de partnerkeuze onder Hindostanen plaatsvindt met aan het ene uiterste de gedwongen huwelijken en aan het andere uiterste de huwelijken die plaatsvinden na introductie van een partner door de jongere zelf (De Koning & Bartels, 2005; Lalmahomed, 2003).

Er is sprake van dwang als ouders en familieleden zware emotionele druk uitoefenen. Gedwongen huwelijken kunnen om verschillende redenen tot stand komen. Zo kan het zijn dat een jongere gedwongen wordt om een huwelijk aan te gaan wegens het verstrijken van de huwbare leeftijd en de daarmee toenemende sociale (familie)druk op de ouders (De Koning & Bartels, 2005). Een gedwongen huwelijk kan ook een wijze van eerherstel zijn

wanneer de reputatie van een meisje of vrouw in het geding is (Lalmahomed, 2003). Hier is bijvoorbeeld sprake van bij een gescheiden vrouw. Met de huwelijksvoltrekking is de eer (gedeeltelijk) hersteld.

Gedwongen huwelijken onder Hindostanen worden zelden door de buitenwereld gesignaleerd. Zelfs binnen de eigen familie of vriendenkring zullen de signalen vaak niet duidelijk zijn (De Koning & Bartels, 2005). De familie ziet de sociale druk vaak niet als dwang, maar als oprechte bezorgdheid. Familieleden hebben pas de indruk dat er sprake is van dwang wanneer een huwelijkskandidaat van huis wegloopt, wanneer de betrokkene dit expliciet vertelt of bij een suïcidepoging (De Koning & Bartels, 2005). Ook niet alle sleutelinformanten bleken zich bewust van de gedwongen huwelijken onder hun cliënten.

Onder Hindostanen is het steeds vaker gangbaar dat jongeren hun eigen vriend of vriendin aan hun ouders voorstellen. Goedkeuring van de ouders is ook dan een vereiste (De Koning & Bartels, 2005). Sleutelinformanten voegen hieraan toe dat ook gescheiden vrouwen vaker hun eigen (volgende) partner selecteren en deze aan hun ouders voorstellen. Ouders voeren vaak een onderzoek uit naar de betreffende kandidaat en diens familie om een beter beeld te krijgen van de toekomst die hun kind tegemoet gaat. Na goedkeuring van de ouders volgt een gesprek tussen de ouders van beide partijen over het formaliseren van de relatie door een huwelijk.

Tussen bovenstaande dwanghuwelijken en bemiddelingsvrije selectie door de betrokkenen zelf, bevindt zich een scala aan andere vormen waarop partnerselectie tot stand komt. Zo verzoeken jongeren hun ouders en familieleden om uit te kijken naar huwelijkskandidaten of doen jongeren onderling een beroep op elkaar om te bemiddelen (De Koning & Bartels, 2005). Jongeren dragen ook zelf huwelijkskandidaten aan elkaar voor, bijvoorbeeld een zus of nicht. Dit zien we vooral in eenoudergezinnen waar een moeder aan het hoofd van het gezin staat. Zonen en/of neven nemen dan ook wel de rol waar die aanvankelijk toebedeeld werd aan de vader.

Het bemiddelen binnen de eigen groep vindt dus zowel plaats door ouders en familieleden als door peergroups binnen de eigen bevolkingsgroep. Dit geeft aan hoe gangbaar het bemiddelen tussen huwelijkskandidaten is binnen de opvoeding in Hindostaanse gezinnen (zie Pels & De Gruijter, 2006, voor vergelijkbare bevindingen onder de jongere generatie Marokkanen en Turken).

Alle sleutelinformanten voegen hieraan toe dat een groot deel van de familie een actieve rol heeft tijdens de ceremonie, zowel onder hindoes als onder moslims. Maar ook dat hun rol zwaarder is bij een tweede huwelijk van een vrouw, zeker als de vrouw hindoe en gescheiden is, omdat veel pandits weigeren een tweede huwelijk voor vrouwen te voltrekken. Bij mannen is dit doorgaans geen probleem.

3.2 *Selectiecriteria op de huwelijksmarkt*

Ouders en familieleden letten bij selectie van potentiële huwelijkskandidaten op verschillende criteria. Het belangrijkste is dat de kandidaat een Hindostaan is en hetzelfde geloof heeft (De Koning & Bartels, 2005), tenzij ouders hun dochter willen huwen binnen de progressieve stroming wegens de vrijere gendergerelateerde opvattingen (sleutelinformanten). Andere selectiecriteria zijn de financiële positie en het sociale prestige van de familie (Eldering & Borm, 1996). Ook wordt er gekeken naar eventueel gescheiden siblings als indicatie voor een lagere waardering van het gezin binnen de gemeenschap en een hogere kans op een echtscheiding van jongere kinderen (De Koning & Bartels, 2005).

Op individueel niveau is de genoten opleiding een criterium. Daarbij geldt dat de opleiding van de jongen doorgaans iets hoger dient te zijn dan van het meisje. Bij meisjes zien we het kuisheidsprincipe als criterium. Meisjes dienen maagd te zijn en geen ervaring te hebben met andere jongens. Huiselijkheid, volgzzaamheid, respect voor de man in zijn machtsmeerdere positie en beheersing van de kookkunst worden eveneens hoog gewaardeerd. Ook de huidskleur is belangrijk, waarbij geldt dat hoe lichter de huid, hoe gewilder de kandidaat, vooral bij meisjes (De Koning & Bartels, 2005; Eldering & Borm, 1996).

De genoemde selectiecriteria geven een ideaalbeeld, maar in de praktijk worden de criteria verschillend toegepast, afhankelijk van de kenmerken van de eigen kandidaat. Zo kan er minder vastgehouden worden aan het ideaalbeeld wanneer de eigen huwelijkskandidaat de huwelijksleeftijd dreigt te passeren of gescheiden is. Wanneer de kansen in Nederland erg klein zijn, dan wordt ook wel uitgeweken naar huwelijkskandidaten in Suriname of India (De Koning & Bartels, 2005).

Zodra de familie op de hoogte is van een voorgenomen huwelijk is het voor de kandidaten moeilijk om erop terug te komen. Dit zou gepaard gaan met eerverlies en uitleg vergen in breder familieverband met concrete argumenten, zoals verslavingsproblematiek of dat de kandidaat reeds gehuwd is (De Koning & Bartels, 2005).

Volgens een sleutelinformant zijn er op dit punt grote verschillen tussen families. Waar sommige families het afzeggen van een bruiloft zien als een serieuze eerschending, zijn er ook families die het juist zien als een manier om negatieve toekomstperspectieven voor een meisje te weren. Gescheiden vrouwen die opnieuw bemiddeld worden naar een huwelijk, hebben echter nagenoeg geen ruimte om een voorgenomen bruiloft af te zeggen. Zij dienen hun familie dankbaar te zijn voor de maatregelen tot eerherstel en de nieuwe mannelijke beschermer voor het bieden van een tweede kans.

In de afgelopen dertig jaar heeft er een verschuiving plaatsgevonden in het denken over partnervorming. Onder de eerste generatie Hindostanen bevinden zich velen die getrouwd zijn via een traditionele vorm van het gearrangeerde huwelijk waarbij de huwelijkskandidaten beperkte of geen mogelijkheden hadden om elkaar voor het huwelijk te leren kennen (De Koning & Bartels, 2005; Jap-A-Joe & Leseman, 1994). Onder jongeren zien we een scala aan huwelijksluitingen, waarbij het huwelijk wel blijft gelden als een familiekwesitie. Jongeren hebben de wens om spontaan verliefd te worden, maar wanneer het aankomt op een serieuze relatie is instemming van de ouders met de partnerkeuze en de herkomstfamilie van de kandidaat een belangrijke voorwaarde (De Koning & Bartels, 2005).

3.3 *Gendergerelateerde opvoeding en 'love marriage'*

Jongens krijgen in hun opvoeding ruimte om te experimenteren met relaties, hoewel zij kortstondige relaties buiten de huiselijke kring dienen te houden. Zij behoren alleen een vaste vriendin aan de ouders en de familie voor te stellen. Door de ruimte die jongens genieten in hun experimentele fase⁶ leren zij zichzelf en hun voorkeuren beter kennen. Maar ook leren zij onderscheid maken tussen 'voorlopige' vriendinnen en een 'vaste' vriendin. Aan dit onderscheid verbinden zij ook wel verschillende criteria. Zo is de vaste vriendin vaak iemand die volgens hen voldoet aan het kuisheidsideaal, ofwel een ongeschonden meisje, aldus de sleutelinformanten (zie ook De Koning & Bartels, 2005).

Voor meisjes gelden andere regels. Liefdesrelaties zijn niet toegestaan tenzij het een vaste relatie betreft. Meisjes dienen hun vriend zo kort mogelijk na de kennismaking thuis te introduceren, zodat de ouders aan de slag kunnen met het voorbereiden van het huwelijk. Samenwonen is veelal wel toegestaan, maar dan in combinatie met het huwelijk conform de eigen religie, waardoor het stel binnen de eigen gemeenschap de gehuwde status geniet (zie ook De Koning & Bartels, 2005). Meisjes hebben vaak niet de ruimte om te experimenteren met relaties, om de eigen voorkeuren te exploreren of om te leren omgaan met een relatiebreuk. Ook krijgen zij in hun opvoeding doorgaans niet de boodschap mee dat zij een relatie mogen beëindigen. Exploratie op deze terreinen, mocht deze zich al voordoen, gebeurt in een soort dubbelleven waar ouders en familieleden niet vanaf (mogen) weten. Voor veel vrouwen is een echtscheiding de eerste keer dat zij te maken krijgen met een openlijke relatiebreuk (volgens drie sleutelinformanten).

6 Deze fase wordt de moratoriumfase genoemd. Dit is de laatste fase van de adolescentieperiode waarin jongeren experimenteren op allerlei gebieden (werk, relaties, hobby's, reizen) zonder verplichtingen aan te gaan voor de langere termijn.

Een volgend verschil in de gendergerelateerde opvoeding is het schakelen tussen verschillende gedragingen en attitudes in verschillende settings, aldus twee sleutelinformanten. We noemen dit verschijnsel ook wel *codeswitching*.

Van Hindostaanse jongens en mannen worden zowel thuis als in de bredere samenleving - zoals op school of op de arbeidsmarkt - zelfstandigheid, assertiviteit en discussievaardigheden verwacht. De verwachtingen ten aanzien van Hindostaanse meisjes en vrouwen verschillen naar publiek of privédomein. Op school of op het werk worden van hen eveneens zelfstandigheid en mondigheid verwacht, maar thuis dienen zij zich kuis en volgzaam op te stellen. Bovendien dienen zij vaak de autoriteit van hun vader, broers en zelfs andere mannen uit de eigen gemeenschap te respecteren. Om in beide milieus (publiek en privé) te kunnen functioneren, vraagt het *codeswitchen* meer vaardigheden van meisjes dan van jongens.

De normering op het gebied van relaties is voor jongens en meisjes dus fundamenteel verschillend. De normen die zij van huis uit meekrijgen maken dat zij bij hun vrije partnerselectie vaker en vroeger gericht zijn op een definitieve partnerselectie dan jongens. Dit brengt het risico met zich mee dat er een mismatch is tussen de intenties van het meisje en de jongen. Vrije partnervorming binnen een bevolkingsgroep waarin leden zich in verschillende tempo's emanciperen brengt voor de betrokkenen een nieuwe uitdaging met zich mee.

3.4 *Partnerkeuzen die afwijken van de norm*

De sleutelinformanten gingen uitgebreid in op de consequenties van partnerkeuzen die niet aan de verwachtingen van ouders voldoen. Hindostanen kiezen steeds vaker (uit liefde) een partner zonder bemiddeling door ouders of familie. Ook komen er onder Hindostanen steeds vaker gemengde relaties voor: jongeren, maar ook gescheiden vrouwen, kiezen vaker voor een partner met een ander geloof of etnische herkomst. Ouders en familieleden reageren verschillend op dergelijke situaties. Er zijn gezinnen waarin de partner alsnog wordt geaccepteerd. Maar wanneer ouders zich niet kunnen verenigen met de partnerkeuze, plaatsen zij hun kind ook wel voor de keuze om de relatie te beëindigen of te vertrekken. Vooral meisjes worden aangespoord tot het beëindigen van de relatie, waarna eventueel eerherstel plaatsvindt door een spoedig gearrangeerd huwelijk. Verstoting van een dochter is een zware maatregel, zeker omdat meisjes niet voorbereid worden op een leven zonder mannelijke beschermer.

Sleutelinformant: 'Onze meisjes worden daar doorgaans niet op voorbereid, op het zelfstandig uit huis gaan. Het is een sprong en kan alle kanten opgaan. (...)

De prijs voor het hele gezin is wel ontzettend hoog. Het is een rouwproces voor het hele gezin. De familiebanden zijn zo hecht, zo beschermend en dat ontvalt je in één klap. En stel dat zo'n relatie dan niet goed gaat, dan zit je psychologisch in een andere positie. We zijn als Hindostaanse vrouwen niet gevormd om te *surviven* op eigen kracht, zonder man.'

Zoals dit citaat illustreert blijft de aanwezigheid van mannelijke beschermers in het leven van Hindostaanse vrouwen een voorwaarde voor respect binnen de eigen gemeenschap. In de voorhuwelijkse periode zijn dit de vader en eventuele broers en neven. Na het huwelijk is de echtgenoot de belangrijkste man in het leven van de vrouwen (zie ook: Eldering & Borm, 1996). Dit blijkt problemen op te leveren wanneer de relatie op de klippen loopt.

4 *Eer binnen het huwelijk*

Hoe eerkwesties en huwelijksdwang na de huwelijksvoltrekking een rol spelen is een onderwerp waar weinig onderzoek naar is gedaan. Met de sleutelinformanten is hierover doorgepraat. Dit hoofdstuk is daarom vooral gebaseerd op informatie die verkregen is via de sleutelinformanten.

4.1 *Man-vrouw rollen binnen het gezin*

De taakverdeling tussen mannen en vrouwen is volgens de sleutelinformanten tegenwoordig minder strikt dan in de jaren '70 en '80. Destijds was het gebruikelijk dat de man het inkomen verdiende en hoofd was van het gezin en de vrouw zich ontfermde over het huishouden en de kinderen. Bij de tussen-generatie⁷ en de tweede generatie is een verschuiving waarneembaar waarbij vrouwen vaker onderwijs genieten en betaald (deeltijd-)werk verrichten. Mannen nemen vaker huishoudelijke en verzorgingstaken op zich. Toch behoort het grootste deel van de huishoudelijke taken en de opvoeding nog steeds tot de verantwoordelijkheid van moeders.

Sleutelinformant: 'De vrouw heeft het grootste deel van de opvoeding, ik denk wel zo'n 75% van de opvoeding. De man komt in actie wanneer hij ziet dat er dingen fout gaan. Bijvoorbeeld een zoon die gaat roken of spijbelen. Een vader gaat dan vaak op zijn macht zitten. Je ziet heel weinig vaders die echt actief betrokken zijn. Je ziet het pas gebeuren wanneer kinderen beginnen te puberen. Wanneer bijvoorbeeld iemand zegt van: 'Ik heb je dochter ergens gezien. Dan zie je vaders in al hun autoriteit, maar dan zijn ze zoveel jaar te laat. Hij komt vooral in actie om zijn eer naar buiten toe te herstellen. (...) En als een kind bepaald gedrag vertoont dat niet acceptabel is voor de ouders, dan is het de moeder die vaak de schuld krijgt.'

Uit het citaat blijkt dat vaders nog steeds de grotere opvoedkundige kaders bepalen en moeders binnen die kaders de opvoeding verzorgen. De vader treedt in principe op wanneer de kaders overtreden worden. De moeder wordt verantwoordelijk geacht voor overtredingen door kinderen. Zij heeft

7 Dit zijn allochtonen die geboren zijn in het land van herkomst maar voor hun 6e jaar naar Nederland zijn gemigreerd.

immers de overtredingen niet kunnen voorkomen, waarmee zij tekort schiet in haar opvoeding. In het citaat spreekt de sleutelinformant over een autoritair optreden van de vader. Echter andere sleutelinformanten spreken ook over een meer autoritatieve communicatiestijl waarmee de vader probeert om het gedrag van andere gezinsleden te corrigeren. Er treedt als het ware een onderhandeling op tussen de verschillende gezinsleden. Deze stijl signaleren de sleutelinformanten vooral onder de huidige generatie jongeren.

4.2 *Aanzien en een eervolle positie binnen de gemeenschap*

Hindostanen in Nederland hebben een cultuur die zich laat kenmerken door een mobiliteitsstreven (zie ook: Nanhoe, 2012). Het mobiliteitsstreven gaat gepaard met een *ratrace* binnen de brede Hindostaanse gemeenschap waarbij onder andere onderwijskwalificaties, arbeidsposities, ondernemerschap en materiële vooruitgang inzet zijn van een competitie naar status en aanzien, naar een eerbare positie binnen de eigen gemeenschap. Ook bestaat er brede waardering voor de huwelijkse staat, religieuze activiteiten en voor de positie van pandits. De succesaccumulatie binnen het gezin draagt bij aan de waardering binnen de bredere Hindostaanse gemeenschap. Hoe zichtbaarder de materiele vooruitgang, hoe meer status en aanzien het betreffende gezin geniet. Ook successen van familieleden langs de mannelijke lijn dragen - mede via de gedeelde achternaam - bij aan de eerbaarheid van het kerngezin.

Voor vrouwen is de huwelijkse staat van groot belang, groter dan voor mannen. Onder Hindostanen bestaat er een gewoonte om de status van de vrouw af te lezen aan de status van haar echtgenoot of schoonfamilie. Zo geniet een vrouw een hoge status als de echtgenote van een arts of ondernemer. Maar ook de echtgenote of zelfs de schoondochter van een pandit geniet status binnen Hindostaanse kringen. De identificatie vindt vooral plaats langs de mannelijke lijn. De onderwijs- en arbeidsgerelateerde verdiensten van vrouwen binnen de eigen gemeenschap worden doorgaans lager gewaardeerd dan die van mannen (zie ook Liem, 2000).

Ook nu nog hebben vrouwen een lagere opleiding dan hun partner, ondanks een relatief sterke toename van Hindostaanse vrouwen met een academische kwalificatie in de afgelopen jaren. Vrouwen bevinden zich door de vaak lagere opleidingskwalificaties, hun positie als huisvrouw, de lager betaalde (deeltijd)banen en de identificatie langs de mannelijke lijn in een meer kwetsbare positie dan mannen waar het gaat om waarborging van de status. Bovendien is de eerbaarheid van vrouwen ook gekoppeld aan de gehuwde staat met de eerste partner. Verlies van de partner door een scheiding gaat voor Hindostaanse vrouwen daarom gepaard met verlies van status, aanzien en de eervolle positie.

4.3 *Eer binnen het huwelijk*

In het Sarnami - de taal van Surinaamse Hindostanen - wordt de eer aangeduid met de term *izzat*. De eer van een individu is direct verbonden met de eer van het gezin en de grootfamilie. Iemand met een eervolle positie (*izzatdar*) bezorgt de hele familie status en aanzien. Familieleden associëren zich graag met iemand die status en aanzien geniet binnen de eigen gemeenschap. Individuen die *izzat* verliezen, zijn minder populair. Velen distantieëren zich van individuen, gezinnen en families waarin leden geassocieerd worden met verlies van *izzat*. Daarnaast is kuisheid van vrouwelijke leden een basisvereiste voor een goede familienaam. *Izzat* wordt niet alleen afgeleid uit feiten, maar ook uit roddels. Wat mensen zullen zeggen (*manai ka bolie*) is een belangrijk sturingsinstrument in de opvoeding van kinderen en in het bepalen van de eigen gedragskaders.

De eerkwestie met betrekking tot het huwelijk doet zich voor op twee niveaus. Ten eerste op het gezinsniveau als onderdeel van de familie en ten tweede het familieniveau als onderdeel van de bredere gemeenschap.

Sleutelinformant: 'Als je eerverlies hebt, dan geniet je ook geen respect vanuit de gemeenschap en vanuit je familie. Als je geen respect geniet, dan zullen mensen je respectloos behandelen. Dan wordt je niet meer uitgenodigd op belangrijke feesten, belangrijke gelegenheden in de familie. (...) Dus in dit geval van een huwelijk dat dreigt te stranden in een echtscheiding, ouders zullen er alles aan doen, ook de moeder, om het meisje zover te krijgen dat ze afziet van een echtscheiding. Dus eerst wordt er op dat meisje ingesproken van dit zijn de consequenties, doe dat nou niet, we zullen met die man van jou in gesprek gaan. Dus dat wordt wel gedaan. Er wordt wel bemiddeld. (...) Zo'n vrouw blijft in de relatie en zoekt toch een manier om zich staande te houden. En op latere leeftijd zie je dat ze psychisch zo vast zitten, dat ze er niet meer uitkomen. Ik heb het gerust over twintig jaar later.'

Op gezinsniveau gaat een scheiding voor zowel mannen als vrouwen gepaard met eerverlies. Door een scheiding wordt immers zichtbaar dat de partners er niet in zijn geslaagd het huwelijk in stand te houden. Maar een scheiding heeft voor vrouwen meer nadelige gevolgen dan voor mannen. Zij verliezen wegens het feit dat ze gescheiden zijn alle status die zij genoten door de associatie met hun man. Ook qua inkomen gaan vrouwen er vaker op achteruit, aangezien de man vaak de (hoofd)kostwinner is.

Het aangaan van een tweede huwelijk is voor vrouwen bovendien moeilijker dan voor mannen. Van mannen wordt verwacht dat zij opnieuw een gezin stichten, met een andere vrouw. Mannen kunnen volgens de Hindostaanse traditie meerdere keren in het huwelijk treden. Vrouwen kunnen binnen het hindoeïsme slechts één keer trouwen. Aangezien er geen ritueel bekend is

waarmee het eerder gesloten hindoehuwelijk wordt verbroken, weigeren pandits een reeds gehuwde vrouw nogmaals te huwen.

Daarnaast zijn vooral vrouwen die er zelfstandig in slagen om zich uit een mishandelingssituatie los te maken door middel van een scheiding, minder aantrekkelijke kandidaten op de bemiddelingsmarkt. Hun eigen kracht werkt bedreigend op eventuele huwelijkskandidaten, zo benadrukt een sleutelinformant. Om de huwelijkskansen te vergroten wordt door de familie geprobeerd de verantwoordelijkheid voor de scheiding buiten de vrouw te houden.

Sleutelinformant: 'Je kunt wel volgens de Nederlandse wet gescheiden zijn, maar volgens het hindoehuwelijk ben je met elkaar verbonden voor zeven levens. En wat eenmaal is verbonden verbreek je niet, behalve door de dood. Dan ben je pas gescheiden van elkaar. Hij blijft zeggenschap over haar hebben en het aanzien genieten in de familie dat hij voor een wettelijke scheiding ook had. Hij heeft de ruimte om bijvoorbeeld een time-out te nemen, als ik het zo mag zeggen, en toch heel erg bemoeienis te hebben in het gezin. Hij blijft haar man.' (...)

Onderzoeker: 'Wanneer verandert dat?'

Sleutelinformant: 'Nou, bijvoorbeeld wanneer die vrouw een andere relatie zou aangaan. Dan is het voor de man duidelijk dat zij niet meer zijn vrouw is. Dan houdt zijn zeggenschap pas op. Je hebt ook vrouwen die zich ernaar gedragen. Die zeggen van: 'Hij blijft mijn man. We leven niet in één huis maar hij blijft mijn man. Ik zal nooit een andere relatie aangaan, zolang hij leeft blijft hij mijn man.'

Onderzoeker: 'Waarom scheiden ze dan?'

Sleutelinformant: 'Nou, bijvoorbeeld wanneer de man vreemd gaat en er meerdere gezinnen op nahoudt. Die hebben bijvoorbeeld diverse kinderen bij diverse vrouwen. En wanneer een man zijn vrouw heel veel slaat en er zijn veel andere problemen. En dat is bekend in de familie. Dan is dat soms reden voor de familie om te zeggen van 'Je mag scheiden'. Maar hij behoudt toch zeggenschap over het gezin, ook over haar.'

Het citaat beperkt zich niet tot het gezinsniveau, maar strekt zich uit tot het familieniveau en de bredere Hindostaanse gemeenschap. De Hindostaanse gemeenschap kan het stel ook na een wettelijke scheiding nog beschouwen als gehuwd en als een gezin. Ook mannen én vrouwen kunnen zich na een wettelijke scheiding nog steeds als een gehuwd stel beschouwen, waarbij de motieven voor vrouwen gelegen kunnen zijn in eerbehoud. Zij refereren dan aan het hindoehuwelijk om de eer behorende bij de huwelijks staat te claimen. De angst voor eerverlies en de pijn van een scheiding dragen bij aan een verwarrende en wisselende definiëring van de status quo van de relatie, mede afhankelijk van de gesprekspartner. Zo kunnen vrouwen zichzelf bijvoorbeeld bij burens presenteren als gescheiden en zich binnen de eigen gemeenschap uit angst voor eerverlies presenteren als gehuwd. Vrouwen ondervinden immers meer dan mannen een nadelige bejegening na een scheiding. Zij worden door velen binnen de eigen etnische gemeenschap

buitengesloten. Zowel andere vrouwen als mannen zien alleenstaande vrouwen ook wel als 'wild vlees'. Het beeld bestaat dat zij hard op zoek zijn naar een volgende partner en daarom een bedreiging vormen voor gehuwde vrouwen. Pas wanneer de vrouw een andere man in haar leven heeft, is voor alle partijen duidelijk dat de ex-man geen zeggenschap meer over de vrouw heeft. Ook neemt de bedreiging voor gehuwde vrouwen daarmee af.

Een scheiding heeft ook gevolgen op familieniveau. De huwelijkse staat van kinderen brengt eergevoel met zich mee en een scheiding wordt al snel geassocieerd met eerverlies. Hier geldt dat het eerverlies voor de familie van de vrouw groter is dan voor de familie van de man, zeker wanneer vingerwijzing naar de vrouw plaatsvindt. In traditionele kringen heeft de scheiding van een dochter nadelige gevolgen voor de bemiddelingskansen van jongere dochters. Het is dus ook voor de familie van belang dat het huwelijk stand houdt. In de context van partnergeweld betekent dit dat vrouwen meer druk vanuit hun herkomstgezin ervaren om hun huwelijk in stand te houden, zeker zolang er nog ongehuwde zussen thuis wonen.

4.4 Normhandhaving met drang, dwang en geweld

Waar het gaat om preventie van eerschade en om eerherstel zien we mechanismen op gezinsniveau en op familieniveau. Op gezinsniveau is de man het gezicht naar buiten toe. Van hem wordt door de eigen gemeenschap verwacht dat hij zich opstelt als 'de baas in huis' en dat hij de overige gezinsleden binnen de door hem bepaalde kaders houdt. Normovertreding wordt al vlug geassocieerd met gezichtsverlies van de man en statusverlies van het hele gezin (Lalmahomed, 1992). Pressie en geweld zijn mogelijke instrumenten om gezinsleden weer in het gareel te krijgen. Huiselijk geweld wordt in dergelijke situaties binnen de eigen gemeenschap ook wel toegestaan (Lo Fo Wong, 2006). Dit maakt de toepassing van geweld in de huiselijke kring een moeilijk bespreekbaar onderwerp binnen de eigen familie of gemeenschap.

Slachtoffers van partnergeweld zijn dan ook vaak genooddaakt om hulp buiten de eigen gemeenschap te zoeken, waar overigens eveneens een hoge drempel voor bestaat. Problemen dienen namelijk binnen de familie te worden besproken. Hulp van buiten de familie inroepen staat volgens alle sleutelinformanten gelijk aan 'de vuile was buiten hangen', waar een groot taboe op rust (zie ook Jap-A-Joe & Leseman, 1994).

Ook op familieniveau zien we dat een corrigerende tik van een man naar zijn vrouw toe wordt toegestaan. Soms doet de omgeving - bijvoorbeeld de schoonmoeder - zelf beroep op de man om een corrigerende tik te gebruiken. Heftiger geweld dan een corrigerende tik wordt vaak niet gewoon gevonden, doch de omgeving grijpt doorgaans niet in zolang het geweld tussen een man en zijn vrouw betreft. De familiekring treedt daarentegen wel normerend op

wanneer een vrouw geweld tegen haar man gebruikt. Dat wordt gezien als een directe aantasting van de familie-eer. Dan zetten meerdere partijen zich in om de schade te voorkomen, aldus twee sleutelinformanten.

Onderzoeker: 'Ik schets een situatie: Op een groot feest sleept een man zijn vrouw aan d'r haar van de ene kant van de ruimte naar de andere kant. Niemand grijpt in. Hoe kan dat?'

Sleutelinformant: 'Omdat niemand zich daarmee wil bemoeien, tussen de man en vrouw en de familie. Dan wordt gezegd dat het tussen de twee is. Bij twee mannen is het anders. Die mogen elkaar niet te lijf gaan ten overstaan van iedereen. Dat is een schande. Tussen man en vrouw is het geen schande, de term schande wordt dan nooit als reden gebruikt om in te grijpen.' z

Onderzoeker: 'Wat gebeurt er als de vrouw de man slaat in zo'n grote zaal?'

Sleutelinformant: 'Dan zul je wat anders zien, dan zie je dat de familie van de man wel opkomt voor hem. En de familie van de vrouw ook, afhankelijk van de relatie. Is er altijd een problematische relatie tussen de twee dan kan de familie van de vrouw ook voor haar opkomen. Is er geen problematische relatie bekend, is het een incident, dan komen beide families naar voren om haar te corrigeren. Van waar ben je mee bezig, dat is schande. Dan grijpen beide families in.'

Onderzoeker: 'Kun je zeggen dat het cultureel is toegestaan dat een Hindostaanse man geweld gebruikt jegens zijn vrouw?'

Sleutelinformant: 'Dat is een hele gevaarlijke. Je zou haast een aanname doen dat het is toegestaan. Als ik 25 jaar empowermentervaring voor de geest haal zou je zeggen van ja, het is cultureel toegestaan. Het wordt toegestaan.'

Onderzoeker: 'Wordt het ook gestimuleerd?'

Sleutelinformant: 'Ja, dat wordt wel eens gezegd. Er zijn vrouwen die vertelden dat zijn moeder zei van: 'Geef haar een paar klappen, dan dimt ze wel.' En met die paar klappen begint het natuurlijk.'

Onderzoeker: 'En de ouders van de vrouw? Zeggen die dat ook wel eens?'

Sleutelinformant: 'Nee dat heb ik nog nooit gehoord. Wat wel eens gebeurt, is dat wanneer een meisje haar ouders vertelt dat ze is geslagen, dat ouders dan vragen 'Wat heb jij gedaan?' of 'Dat zul je wel verdiend hebben.'

Onderzoeker: 'Heeft het in al die verhalen die je hebt gehoord ooit consequenties gehad voor de man?'

Sleutelinformant: 'Heel weinig consequenties, zijn leven gaat vaak gewoon verder. Hij komt nog steeds overal bij de familie, in beide families ook de schoonfamilie, wordt net zo respectvol behandeld, op handen gedragen.'

Het voornemen om te scheiden raakt de hele familie en daarom is het belangrijkste doel van de familie om het huwelijk in stand te houden. Ouders en familieleden zetten zich hiervoor doorgaans volledig in, de ouders van een vrouw nog steviger dan de ouders van een man. Een methode om eerverlies te voorkomen is door het gesprek aan te gaan met de schoonouders. De ouders

van beide partijen maken afspraken met elkaar en delen de afspraken vervolgens met het gehuwde stel. Deze dient conform de gemaakte afspraken de relatie weer te continueren (sleutelinformanten).

Ook voeren ouders een motivatiegesprek met de eigen kinderen om de relatie voort te zetten. Dit kan inhouden dat de dochter onder druk gezet wordt om terug te keren naar haar man, de relatie voort te zetten en er het beste van te maken. Maar het kan ook betekenen dat ouders samen met hun dochter of zoon meedenken over de wijze waarop de relatie verbeterd kan worden, eventueel samen met de schoonouder en/of hun schoonzoon. Het is niet gebruikelijk dat ouders hierbij denken aan professionele hulp. De problemen worden veelal in zeer beperkte familiekring besproken.

De sociale druk om een relatie voort te zetten kan opgevoerd worden tot zeer grote hoogten waarbij vrouwen gedwongen worden in de situatie te berusten. Zo kan hen verteld worden over de negatieve bejegening binnen de eigen gemeenschap, de consequenties voor ongehuwde siblings, het gezichtsverlies van de ouders en de moeilijke bemiddelingsmogelijkheden als gescheiden vrouw. In uiterste gevallen maken ouders ook gebruik van chantage, doodzwijgen en zelfs dreiging met suïcide⁸ om dochters zover te krijgen dat zij hun huwelijk nog een kans geven.

Wanneer een scheiding niet te voorkomen is dan treden mechanismen in werking om de eerschade te beperken. Het doel van de ouders is dan om de verantwoordelijkheid van de scheiding zoveel mogelijk buiten hun dochter te houden. Zo is het voor de buitenwereld duidelijk dat er niets schort aan haar opvoeding en kan zij opnieuw naar een huwelijk bemiddeld worden.

8 Met andere woorden: dat ouders dreigen zelf suïcide te plegen.

Sleutelinformant: 'Als een scheiding er doorheen is dan is het belangrijk dat de ouders naar voren komen met een verhaal dat in hun voordeel is. Dus bijvoorbeeld hun dochter heeft niet iets verkeerd gedaan, de schuld ligt niet bij hun dochter maar bij de man. Zodat de ouders met een opgeheven hoofd binnen de gemeenschap kunnen blijven. (...) Gescheiden mensen worden ook weer uitgehuwd, dus het is heel belangrijk om de eer hoog te houden. Het is ook heel belangrijk dat zij niet de initiatiefnemer is voor een scheiding want dan is zij deugdzaam, volgbaar en dan is zij beter bemiddelbaar. Anders kan zij een tweede kans misschien niet krijgen, want dan gaan de verhalen de ronde en of je nou in Maastricht of in Groningen een partner zoekt, de verhalen die bereiken ze wel. Er worden overal referenties opgevraagd.'

Het opnieuw huwen van de dochter (of zoon) is een manier om de eer verder te herstellen. Daarbij geldt dat een tweede scheiding voor vrouwen uit den boze is. Dit zou het ultieme bewijs zijn dat ook de eerste scheiding wel degelijk te wijten is aan de vrouw.

Wanneer de reputatie van een vrouw dermate beschadigd is dat zij niet meer te bemiddelen is tot een volgend huwelijk, kunnen ouders zich voor het dilemma geplaatst voelen om te kiezen voor hun dochter of voor hun plaats binnen de familie. Het eerste betekent dat zij hun eervolle positie binnen hun familiekring riskeren of opgeven. De tweede optie betekent dat zij de scheiding van hun dochter openlijk afkeuren en haar manen terug te keren naar haar man. Een uiterste vorm van eerherstel is het (collectief) verstoten van degene door wiens reputatie de familie eerverlies lijdt (zie ook Bergen & Hoogenboezem, 2006). Soms is deze maatregel definitief, soms voor een beperkte periode. Vooraf is vaak niet duidelijk of de betrokken partijen - vaak ouders en kinderen - hun relatie ooit weer zullen bijleggen.

Eerwraak in de vorm van moord behoort onder Surinaamse Hindostanen niet tot de methoden voor eerherstel. Escalaties die leiden tot moord of doodslag worden zelfs collectief afgekeurd en leiden juist tot eerverlies. Dat ouders dreigen met zelfmoord behoort daarentegen wel tot de gehanteerde methoden om bij kinderen het gewenste gedrag af te dwingen.

5 *Eer en huwelijk in de opvoeding*

De eerste deelvraag beoogt in beeld te brengen welke plaats eerkwesties en huwelijksdwang hebben in de opvoeding binnen Hindostaanse gezinnen. We hebben voor het antwoord op deze vraag, op basis van literatuurstudie en informatie van sleutelinformanten, de hedendaagse opvoeding besproken tegen de achtergrond van de traditionele opvoedingscontext.

Huwelijken worden bij voorkeur binnen de eigen religieuze stroming - hindoeïsme en islam - gesloten. Wat substroming betreft worden dochters ook wel bewust gehuwd aan een kandidaat uit de progressieve substroming met het oog op de verwachte ruimte na het huwelijk (§ 2.1.).

Veel Hindostanen in Nederland leven in gemodificeerd uitgebreid gezinsverband, waarin kerngezinnen uit een grootfamilie zelfstandig, doch vaak dicht bij elkaar wonen en intensief contact met elkaar onderhouden (§ 2.2.). De overdracht van eerge relateerde normen en de sociale controle of naleving van normen vindt derhalve niet alleen binnen het kerngezin, maar in familie-context plaats.

Zowel in de traditionele als in de hedendaagse opvoedingscontext treden mannen op als (hoofd)kostwinner, hoofd van het kerngezin en wakers over de familie-eer. Vrouwen zijn verantwoordelijk voor het huishouden en de opvoeding van de kinderen. Door emancipatieprocessen doen zich verschuivingen binnen de gezinsverhoudingen voor, waarbij mannen aan autoriteit verliezen en vrouwen aan autonomie winnen. Toch worden de meeste Hindostaanse kinderen in Nederland opgevoed volgens de traditionele opvoedingsdoelen.

Kinderen hebben in de loop der jaren wel meer onderhandelingsruimte gekregen, maar meisjes blijven beperkt in hun bewegingsruimte (zie § 2.2. en § 3.3.). Dit hangt samen met de familie-eer en de bemiddelingskansen op de huwelijksmarkt. Meisjes worden niet opgevoed voor een zelfstandig leven. Hun opvoeding impliceert de constante aanwezigheid van mannelijke beschermers: eerst de vader en broers, later de echtgenoot en zonen. Door voortschrijdende emancipatie worden meisjes soms wel voorbereid op een eventueel zelfstandig leven wanneer zij door hun man verlaten worden. Maar zij krijgen in de opvoeding doorgaans niet mee dat zij zelf een partnerrelatie zelf mogen beëindigen. Zij worden veelal opgevoed met de boodschap dat hun eerste man ook hun partner voor het leven is.

Jongens genieten in de opvoeding meer ruimte. Zij hebben, in tegenstelling tot meisjes, wel de mogelijkheid om een vrijere fase te doorleven waarin zij onder andere experimenteren met (seksuele) relaties. In het 'datingverkeer' levert het verschil in intenties tussen jongens en meisjes misverstanden op. Ook de *codeswitch* tussen het thuismilieu en het buitenleven levert misverstanden op (zie §3.5.).

Eer en huwelijk hangen nauw met elkaar samen. Het huwelijk is het belangrijkste doel van de opvoeding en een sociale plicht voor zowel kinderen als hun ouders. Het arrangeren van het huwelijk is een gebruikelijke methode om koppels te vormen (§ 3.1.). De wijze van arrangeren varieert van het arrangeren na vrije selectie door de betrokkenen tot het gedwongen huwelijk waarbij minimaal één van de kandidaten geen inspraak heeft. Daartussen bestaan varianten waarbij in meer of mindere mate sprake is van drang en dwang. Bij het gearrangeerde huwelijk is dus lang niet altijd sprake van huwelijksdwang. Wel zijn er situaties waarin partijen wegens het naderen van een bepaalde leeftijd onder druk worden gezet om zich naar een huwelijk toe te bewegen. Deze druk impliceert al dat er sprake is van enige onvrijwilligheid van de huwelijkskandidaten. Daarnaast blijkt vrije selectie van een huwelijkspartner ook niet vrij van pressie of dwang. Zo leidt het voorstellen van een zelf geselecteerde partner aan de ouders vaak direct tot het voorbereiden van een huwelijk. Maar ook kan bij het voorstellen van de eigen partner blijken dat deze niet aan de verwachtingen van de ouders voldoet (§ 3.4).

De gangbare huwelijksleeftijd - voor vrouwen tegenwoordig rond 18 jaar en voor mannen tussen 25 en 30 jaar - wordt steeds vaker opgerekt voor onderwijsdoeleinden. Echter tijdens de studie wordt toewerkt naar een huwelijk, die bij voorkeur direct na het afstuderen plaatsvindt.

De selectie van huwelijkspartners is gebaseerd op de verwachte rolverdeling: hij als hoofd(kostwinner) en zij als de hoofdverantwoordelijke voor het huishouden (§ 3.2.). De vrouw dient bovendien een kuis imago te hebben. Gescheiden vrouwen zijn moeilijk bemiddelbaar op de Hindostaanse huwelijksmarkt. Dat terwijl een tweede huwelijk juist voor deze vrouwen en hun familie een stukje eerherstel betekent.

Eer is een belangrijk goed in de competitie naar status en aanzien binnen de eigen bevolkingsgroep. In het Sarnami wordt de eer aangeduid met de term *izzat* (§ 4.3.). *Izzat* hangt nauw samen met de kuisheid van vrouwelijke leden, een basisvereiste voor een goede familienaam. Zowel feiten als roddels zijn van belang voor de eer. Wat mensen zullen zeggen (*manai ka bolie*) is een belangrijk sturingsinstrument in de opvoeding van kinderen en in het bepalen van de gedragskaders.

Ook de verwachte rolverdeling tussen man en vrouw is een gewaardeerd goed. Pressie, autoritair optreden en een corrigerende tik zijn in Hindostaanse kringen ook wel toegestane methoden om deze rolverdeling te handhaven

(§ 4.4.). De man dient te allen tijde aan te tonen dat hij het hoofd van het gezin is.

De dreiging van een echtscheiding betekent eerschending op zowel gezinsniveau als op familieniveau. De consequenties zijn voor vrouwen groter dan voor mannen, aangezien zij geïdentificeerd worden langs de lijn van hun man. Daarnaast kent het hindoeïsme geen ritueel voor een echtscheiding. Mannen kunnen volgens het hindoeïsme meerdere keren trouwen, vrouwen slechts één keer. Op familieniveau betekent de scheiding van een vrouw ook wel een afname van bemiddelingskansen van meisjes in haar herkomstfamilie.

Ouders en familieleden zetten zich bij dreiging van een scheiding doorgaans volledig in om eerschade te voorkomen. Bemiddeling tussen het echtpaar, afspraken tussen ouders van beide partijen, maar ook dwang om in de partnersituatie te berusten, zijn methoden om eerschade te voorkomen.

Wanneer eerschade niet te voorkomen is trachten ouders en familieleden de eerschade te beperken door de verantwoordelijkheid van de scheiding buiten de vrouw te plaatsen. Dit om haar mogelijkheden voor een tweede huwelijk open te houden, wat tevens leidt tot een zekere mate van eerherstel. Een tweede scheiding is dan uit den boze en zou het ultieme bewijs zijn dat de vrouw verwijtbaar is voor beide scheidingen. Vrouwen kunnen hierdoor zwaardere druk ervaren om van een volgende relatie een 'succes' te maken. Mannen kunnen juist meer macht ervaren in een relatie met een gescheiden vrouw.

Een uiterste maatregel voor eerherstel is het (collectief) verstoten van degene die de eerschade heeft berokkend. De verstoting kan voor middellange duur zijn, maar ook definitief. In alle gevallen leidt het ertoe dat het vangnet van de familiestructuur wegvalt en dat degene die verstoten is op haar eigen kracht is aangewezen.

Surinaamse Hindostanen kennen geen eerwraak in de vorm van moord als methode voor eerherstel. Integendeel: escalaties die leiden tot moord of doodslag betekenen juist eerverlies voor de pleger en diens familie.

Deel 2

Interviews met moeders en jongeren

6 *Partnergeweld en hulp*

In deel I stonden we stil bij de traditionele rolpatronen en overtuigingen rondom eerbaarheid en eerverlies en de rol van het huwelijk. In dit hoofdstuk staan we stil bij de vraag hoe eer en huwelijksdwang het omgaan met dreiging en geweld binnen een huwelijk beïnvloeden en welke hulp en steun vrouwen vragen en ondervinden om het geweld te stoppen.

De bronnen voor dit hoofdstuk vormen gesprekken met 15 vrouwen, variërend in leeftijd van 23 tot 50 jaar. Hun opleiding varieerde, waarbij de meeste vrouwen een basisschoolopleiding tot een middelbare opleiding hadden genoten. Eén vrouw had een hbo-opleiding en een vrouw een universitaire opleiding. De duur van het huwelijk bedroeg tussen 1 jaar en 23 jaar. Tijdens het huwelijk hadden 4 van de 15 vrouwen een (deeltijd)baan. Eén vrouw werkte in de zaak van haar man. En twee vrouwen verrichtten vrijwilligerswerk.

We gaan in dit hoofdstuk eerst in op het ervaren geweld en de context van het geweld, om daarna op de hulpbehoefte en ervaren hulp in te gaan.

6.1 *Het ervaren geweld*

Alle vrouwen, op twee na, spreken van verschillende vormen van fysiek geweld, zoals een klap, schoppen, slaan met vuisten en het dichtknijpen van de keel. Ook worden wapens gebruikt, vooral messen en soms hakmessen, waarmee wordt bedreigd of daadwerkelijk gestoken.

Respondent: 'Elke avond als hij dronken was, dan was het ruzie, een paar keer sterke drank, dan was hij gek, dan was het echt, echt ruzie. Hij ziet niet hoe hij je in elkaar slaat. (...) En dan ging ik weer om een uur of elf, twaalf café in, café uit in het donker in mijn uppie, bier zoeken voor hem. Als ik met lege handen kwam, soms kwam ik met lege handen en dan was het nog heftiger.'

Interviewer: *'Dus als je geen geld had?'*

Respondent: 'Geen geld en geen fles had. Hier heb ik nog een streep.' (Wijst naar een streep onder haar lippen)

Interviewer: *'Hoe komt dat?'*

Respondent: 'Een messensteek? Het was zo'n grote mes.' (Moeder, 49 jaar)

Het citaat betreft een vrouw wiens herkomstgezin diep doordrongen was van het eergevoel. Zij hadden hun dochter gehuwd en deze behoorde nu tot haar schoonfamilie. Zij moesten hun jongere kinderen naar het huwelijk toe bemiddelen, en terugkeer van de gehuwde dochters naar het ouderlijk huis zou betekenen dat de huwelijkskansen voor de jongere dochters zouden verminderen. Ook scheiden was om die reden geen optie. De vrouw moest daarom van het huwelijk het beste maken (zie ook deel I, §3.2 en §4.4).

Er is bij fysiek geweld niet altijd sprake van fysiek letsel en het letsel varieert van blauwe plekken, schaafwonden tot messteken. Soms moeten vrouwen naar het ziekenhuis of de huisarts. Bij vier vrouwen werd ook tijdens de zwangerschap tegen hun buik geslagen of geschopt, waardoor drie van hen wegens complicaties naar het ziekenhuis moesten en één van hen een miskraam kreeg. Drie vrouwen spraken ook over seksueel geweld binnen hun huwelijk. Eén vrouw werd in haar huwelijk dagelijks meerdere keren door haar man verkracht.

Naast het fysieke en seksuele geweld is sprake van psychisch geweld in de zin van schelden, vernederen en dreigen met geweld. Ook worden allerlei manieren van controle toegepast en worden vrouwen geïsoleerd. Zo mochten enkele vrouwen geen contact hebben met derden, waaronder ook eigen familie en schoonfamilie. Wanneer zij wel contact met derden opnamen en hierop betrappt werden, was dit aanleiding voor een geweldsexplosie. Daarnaast schreven de partners allerlei gedragingen voor, zoals het koken en bedienen van de man en diens gasten op willekeurige tijdstippen. Werd hier niet aan voldaan, dan was dit aanleiding voor escalaties. Voorts is regelmatig sprake van financiële uitbuiting.

Vrouwen wijden meer uit over het psychische geweld dat zij minstens zo erg, of nog erger vinden dan het fysieke geweld. Psychisch geweld komt bijna altijd voor, soms dagelijks, en heeft een enorme impact op het zelfvertrouwen van de vrouwen. Als het geweld in het openbaar plaatsvindt, wordt dit als zeer vernederend ervaren. Zo vertellen enkele vrouwen over vernedering tijdens familiefeesten, maar ook bijvoorbeeld in de supermarkt.

Respondent: 'Wat erg, erg, erg was, is openbare mishandeling. Dat ik gewoon door de Albert Heijn geslagen werd. (...) Mijn kinderen waren er bij. Ja, de rest van de burens die boodschappen gaan doen. Dus dat is wel erg. Vooral ook omdat je dan ... verhuizen doe je niet makkelijk enzo. Iedere keer kom je weer die mensen tegen en dan is het weer van dat was die mevrouw die klappen kreeg. Zielig, zielig. Dat vind ik heel erg, omdat ik ben een heel sterk mens en ik wil ook sterk zijn. Ik sta daar echt achter. Ja, dat was gewoon echt een aanval op mijn persoonlijkheid.' (Moeder, 33 jaar)

De schoonfamilie kan een rol spelen in het geweld. Als vrouwen bij hun man moeten blijven kan dit de schoonfamilie een vrijbrief geven, waarbij ernstig geweld niet altijd wordt gemeden. Ook kunnen schoonmoeders hun zonen stimuleren om hun vrouw te controleren in haar handelen en haar bewegingsruimte in te perken. Daarnaast gebeurt het regelmatig dat (schoon)familieleden getuige zijn van vernederingen en geweld tegen de vrouw, wat door vrouwen als zeer vernederend wordt ervaren.

Een enkele vrouw vindt dat mannen het recht hebben een vrouw met een tik te corrigeren. Zo zien we dat niet alleen de pleger en familieleden, maar soms ook vrouwen zelf het geweld legitimeren.

Respondent: 'Ja, want het geweld is een uiting van frustratie. De oorzaak is altijd wat anders. Kijk, als je bijvoorbeeld tien keer wordt geslagen dan is één keer dan van dat je een afreageerpaal bent, omdat zijn sociale dienst weer niet gestort is of zo. De andere keer is het omdat je gewoon echt brutaal bent of uitdaagt, weet je, dat soort dingen. Dus het is niet altijd om één ding. Het is verschillende dingen. (...) Ja, je mag je vrouw slaan, dat is toch normaal bij Hindostanen, dat is toch normaal.' (Moeder, 33 jaar)

Het geweld waar Hindostaanse vrouwen over spreken verschilt naar aard en ernst niet van het door vrouwen uit andere etnische groepen gerapporteerde geweld, maar wel in de culturele achtergrond ervan. Hindostaans-Nederlandse vrouwen en ook Antilliaans-Nederlandse vrouwen lijken zich bijvoorbeeld meer te (willen) ontworstelen aan een van huis uit ervaren machismo en daarmee samenhangende problematiek (zie ook Pels, Lünemann & Steketee, 2011).

Wederzijds geweld

Vrouwen laten de vernederingen en het geweld niet altijd passief over zich heen gaan. Ook vrouwen kunnen schelden, met voorwerpen gooien, duwen of slaan. Soms gebruiken vrouwen zeer ernstig geweld na jarenlang geweld te hebben ondergaan. In het onderzoek onder 100 moeders (Pels, Lünemann & Steketee, 2011) kwamen vier patronen naar voren: vrouwen die zich, vaak uit angst, niet verweren (de meerderheid, zes op de tien vrouwen), vrouwen die agressief worden als reactie op de agressie van de partner (één op de vijf vrouwen), vrouwen die na jarenlange mishandeling uit woede en wanhoop zeer ernstig geweld gebruiken (één op de tien vrouwen) en vrouwen die ook zelf beginnen met agressief gedrag (één op de tien vrouwen). In het laatste geval is sprake van min of meer wederzijds geweld. In feite is er een glijdende schaal van niets terugdoen (verduren), zich losworstelen of wegduwen, zelf agressief zijn als reactie op agressie en controle, eenmalig uit woede en wanhoop geweld gebruiken en over en weer agressief zijn.

Vier vrouwen beschrijven situaties waarin ook zij fysiek geweld gebruikten. Een vrouw geeft aan dat er veel conflicten waren omdat zij weerwoord gaf en dit leidde tot slaande ruzie. Een andere vrouw heeft zich met geweld losgemaakt toen haar partner haar probeerde te wurgen. En weer een ander heeft na jaren van vernedering en geweld gereageerd met een geweldsexplosie. Zij vertelt hierover het volgende.

Respondent: 'Ik zat in dat huis, ik werd geslagen, geslagen. Ik wou dat hij mij niet meer aanraakte, want hij gaat zo het hotel in, hij komt thuis en wil ook met mij seks, nou sorry, ik vind het vies. Dus ik heb zoiets van het is mijn lichaam, blijf van mij af. (...) Maar toen ben ik op een avond doorgedraaid, omdat hij steeds aan mij wilde zitten en toen ben ik doorgedraaid. Want al twintig jaren lang heb ik hem nooit geslagen, werd *ik* geslagen. Na twintig jaren lang heb ik dus een mes gepakt, zijn penis gesneden, hete olie op gegooid en toen ben ik door de politie meegenomen.' (Moeder, 38 jaar)

Deze vrouw is haar hele huwelijk gebukt gegaan onder het geweld en het overspel van haar man. Zij zag geen uitweg; scheiden was in haar referentiekader geen optie. Pogingen om hulp te zoeken hadden geen resultaat opgeleverd. Haar ouders stimuleerden haar keer op keer om het beste van de relatie te maken. Zij is na het incident gearresteerd, heeft gevangen gezeten en kreeg na haar vrijlating een straatverbod opgelegd.

6.2 *Problemen die samenhangen met partnergeweld*

Geweld in een relatie staat vaak niet op zich, maar maakt deel uit van meerdere problemen. Vormen van verslaving, psychische problematiek, schulden, en stressfactoren als werkloosheid, spanningen op het werk, ziekte of drukke kinderen kunnen van invloed zijn op het geweldspatroon (Pels, Lünemann & Stekete, 2011). In deze paragraaf beschrijven we problemen die volgens de vrouwen verband hielden met het partnergeweld.

Eén vrouw gaf in haar verhaal aan dat zij psychiatrische problematiek vermoedde bij haar ex-partner. De ex-partner van een andere vrouw is jaren na de relatiebreuk daadwerkelijk gediagnosticeerd als schizofreen en wordt hiervoor behandeld. Toch is psychiatrische problematiek niet de meest in het oog springende (neven)problematiek. De moeders spreken vaker over (overmatig) drank- en drugsgebruik, overspel en een gebrek aan volgzzaamheid van haar als echtgenote als factoren die een rol speelden in het partnergeweld.

6.2.1 *Drank en drugs*

Drank- en drugsgebruik speelde bij zes van de moeders een rol bij het geweld. Vijf moeders hadden een partner die veelvuldig alcohol gebruikte, twee

daarvan gebruikten naast alcohol ook drugs. De zesde moeder had een partner die alleen drugs gebruikte. Het gebruik van alcohol en/of drugs was vaak niet de oorzaak van het geweld, maar na het gebruik was het geweld wel ernstiger. Het veelvuldige gebruik van drank en/of drugs veroorzaakte ook andere problemen. Zo ging het gebruik vaak gepaard met financiële problemen, waardoor er weinig geld overbleef voor de kosten voor levensonderhoud. Eén vrouw vertelde zelfs over gebrek aan geld om voedsel voor zichzelf en haar kinderen te kopen. Zij was hierdoor genoodzaakt om voedsel te stelen.

6.2.2 *Overspel*

De helft van de vrouwen vertelt over het veelvuldige overspel van hun (ex) partner. Sommigen spreken zelfs over overspel gedurende de hele relatie. Zij voelden zich hier door ernstig gekwetst. Enkel verhalende langer over het overspel dan over agressie en geweld. Zij benoemen overspel als een zware vorm van psychisch geweld, soms zwaarder dan het fysieke geweld waar zij slachtoffer van waren.

Vrouwen gaan verschillend om met het overspel van hun man. Zij roepen de hulp van familieleden om hun partner op zijn gedrag aan te spreken, zij berusten erin of sluiten hun ogen ervoor. Geen van de vrouwen nam het initiatief om de relatie te beëindigen wegens het overspel, hoewel sommigen wel aan een scheiding dachten, of ermee dreigden. De vrouwen voelden zich genoodzaakt problemen binnen de partnerrelatie - waaronder overspel - het hoofd te bieden met strategieën die naar verwachting niet zouden leiden tot een echtscheiding. Sommige vrouwen gaven expliciet aan dat zij zich gevangen voelden in hun huwelijk.

6.2.3 *Onvoldoende volgzzaamheid*

Wanneer vrouwen niet meer tevreden zijn met hun vrouwenrol waarin zij dienstbaar moeten zijn en minder vrijheden hebben dan mannen, wordt de kans op geweld groter. Onvoldoende volgzzaamheid van de vrouwen is volgens de vrouwen een directe aanleiding voor geweld; wanneer de vrouw niet aan de verwachtingen voldeed was geweld een middel om conformisme af te dwingen. Tien vrouwen vertelden over situaties waarin de familie of de eigen partner andere verwachtingen ten opzichte van volgzzaamheid koesterden dan deze vrouwen waar maakten. Zo schreven sommige partners kledingvoorschriften voor en bepaalden zij met wie de vrouwen wel of geen contact mochten hebben. Ook bepaalden zij of de vrouwen een opleiding mochten volgen, rijles mochten nemen of een baan mochten zoeken. De ontwikkelingsmogelijkheden van de vrouwen waren afhankelijk van de ruimte die zij kregen van hun partner. In sommige gezinnen mocht de vrouw haar partner niet tegenspreken of geen andere mening uiten.

Respondent: 'Ik was ja midden twintig en hevig verliefd en ging trouwen met mijn ridder op het witte paard. En in mijn huwelijksnacht had ik mijn eerste blauwe oog.'

Interviewer: 'Je huwelijksnacht?'

Respondent: 'Mijn huwelijksnacht. Ik kreeg een elleboog in mijn oog.'

Interviewer: 'Expres?'

Respondent: 'Ja. Ik moest mijn mond houden.'

Interviewer: 'Maar je had verkering met hem van te voren?'

Respondent: 'Ja. Echt mijn ridder op het witte paard. He wined and dined me. Ik werd met cadeautjes, nou, kon het niet zo gek verzinnen, sieraden, kleding, mooie schoenen, uitgaan, ik kreeg alles van hem. Hij was heel galant en echt een heer. Dus je kunt mijn verbaasdheid voorstellen toen ik die elleboog midden in mijn gezicht kreeg. Ik zat echt van 'Wow, wat is dit?' Ja, zo. En ik dacht eerst nog: 'Het is per ongeluk', maar dat was niet per ongeluk. (...) Alles moest op zijn manier en zoals hij het wilde.' (Moeder, 48 jaar)

Het partnergeweld was ook bij andere vrouwen een middel om het ongewenste gedrag af te straffen of om volgzzaamheid af te dwingen.

Respondent: 'Ik werd geslagen dan, als ik niet wist wat hij wilde, dan bijvoorbeeld. Als hij dronken thuis kwam twee uur in de ochtend, moest ik voor hem gaan koken. Deed ik niet, ik vind het niet kunnen. Ik zeg: 'Wat er is moet je gaan eten en ik ga echt niet iets anders voor je klaarmaken.' Dat vond hij niet kunnen. Nou ja goed, ehmm, nou ja, dan kreeg ik gewoon een paar klappen. En dan was ik te mondig naar hem toe.' (Moeder, 38 jaar)

Waar de meeste vrouwen spreken over verschillen in verwachtingen tussen de partners als aanleiding tot geweld, vertellen twee vrouwen ook over verwachtingen van familieleden waar zij niet aan voldeden, wat aanleiding was voor geweld. In dergelijke situaties werden de partners door familieleden aangesproken op hun verantwoordelijkheid om het gewenste gedrag van de vrouw af te dwingen. Zo vertelde één vrouw dat zij zich afzette tegen de wensen van haar schoonmoeder, die evenals haar partner controle op haar trachtte uit te oefenen. De andere moeder vertelde dat haar partner wekelijks familieleden over de vloer kreeg die samen alcohol dronken en tot diep in de nacht van haar verwachtten dat zij hapjes zou serveren. Wanneer zij hier niet aan voldeed spraken de familieleden haar partner aan op zijn falen om 'de broek in huis aan te houden'. Zijn eer werd geschaad door een gebrek aan volgzzaamheid van zijn vrouw. Het geweld was in deze situaties een instrument om gehoorzaamheid van de vrouw af te dwingen.

Uit de interviews met de vrouwen blijkt dat hun (ex-)partner een autoritaire communicatiestijl hanteerde. Zij dwongen het gewenste gedrag af door dit simpelweg op te eisen, ook met geweld. De vrouwen hadden in deze

situaties weinig in te brengen. Pogingen tot inspraak stuitten tegen weerstand en waren ook wel aanleiding voor geweld.

6.3 *Zoeken van steun*

Bijna alle vrouwen zochten hulp om het geweld te stoppen. De eerste kring waar zij hulp zochten bestond veelal uit de eigen familie. Daarnaast gingen zij te rade binnen hun bredere informele netwerk. Ten derde hebben moeders ook hulp gezocht bij professionals. Deze activiteiten resulteerden overigens niet altijd in ondersteuning bij het stoppen van het geweld.

6.3.1 *Hulp zoeken bij familie*

Voor veel vrouwen is het niet gebruikelijk om de vuile was buiten te hangen, omdat bekendheid binnen de bredere etnische gemeenschap van geweld in de relatie kan leiden tot roddel en daarmee eerverlies. Toch lijken familieleden redelijk snel op de hoogte te zijn van de huwelijksproblemen en het geweld, aldus de vrouwen. Wanneer vrouwen proberen de geweldssituatie te veranderen, wenden zij zich allereerst tot personen binnen de familiekring, meestal hun eigen ouders, broers en zussen.

Veel vrouwen werden door hun ouders herhaaldelijk terugbemiddeld naar hun partner. De meeste ouders voelden emotioneel mee met hun dochter, maar moedigden deze keer op keer aan om de relatie toch weer voort te zetten. Sommige vrouwen verbleven herhaaldelijk met hun kinderen bij hun ouders voor een time-out, maar er werd wel van hen verwacht dat zij weer terug zouden keren naar hun partner.

Respondent: 'Ik heb in die 15 jaar meerdere keren weg proberen te lopen. Toen ik geen kinderen had was ik weggelopen. (...) Ik hoorde hem zeggen tegen mijn moeder: 'Zeg tegen haar dat zij naar huis moet. Als je dat niet doet mag je samen met haar vertrekken.' Deze, die allemaal verstand hebben, konden mij geholpen hebben, weet je. Je kan zeggen wat je wil, wij regelen je werk, wij regelen een etage ergens en ga daar maar leven en betalen. Niemand gaf die hulp, anders was ik niet in die shit terechtgekomen. De volgende dag heb ik gehuild en ingepakt en ik zei tegen haar: 'Ik ga weg.' Weet je, ik had toen geen kinderen. De volgende dag ging ik huilen en toen vroeg mijn moeder mij, waar ga je naar toe. En toen zei ik: 'Ik ga weg. Ik ben niet gek en ik wil niet dat jij op je oude dag op straat staat.' En dan al die woorden van mijn broers en zussen aanhoren. Niet van iedereen maar wel van de oudere broers en zussen van: 'Door jou gaan de oudjes uit elkaar.' Zo incasseren dan maar hè? Het zou wel goed gekomen zijn als iemand mij geholpen had. Later dacht ik: 'Was ik maar van huis weggelopen, dan was ik van de ellende af.' (...) Achteraf denk ik: 'Maar goed dat ik dat niet gedaan heb.' (...) Je weet niet hoe het loopt wanneer je verstoten ben. Het kan zijn dat je heel je leven verstoten bent.' (Moeder, 50 jaar)

De vrouw in dit citaat moest van haar vader terugkeren naar haar man om te voorkomen dat haar vader's eer schade zou oplopen. De vrouw had in feite twee opties: terugkeren naar haar man en de mishandelingssituatie of 'weglopen' en verstoten worden door (een deel van) haar familie. Zij koos voor terugkeer naar haar man. De ouders van een andere vrouw voerden iedere keer voordat zij hun dochter naar haar man terugbrachten een gesprek met haar schoonouders om te bereiken dat hun dochter en haar man aan verbetering van de relatie zouden werken.

Respondent: 'Mijn schoonouders, nou kijk, ze spraken ook heel veel met hem.

Ouders onder elkaar hè, ze kwamen iedere keer bij elkaar.'

Interviewer: 'Ja. Jouw ouders en ...?'

Respondent: 'En zijn ouders. Iedere keer werd er gesproken: 'Oké, hij gaat het niet meer doen. Hij gaat proberen toch zijn leven te' (Moeder, 43 jaar)

Een andere strategie van ouders was om hun dochter tegelijkertijd aan te sporen de relatie voort te zetten én aan te moedigen om diploma's te behalen ter voorbereiding op een eventueel noodgedwongen zelfstandig leven na een echtscheiding.

Eén vrouw vertelde dat haar ouders haar ondersteunden in een scheiding. Dit had tot gevolg dat haar partner haar ouders en andere nabije familieleden bedreigde met geweld. Toch slaagde haar familie er in om haar op te laten vangen door huisvrienden.

Zoals we hiervoor zagen komt overspel vaak voor. Het wordt door de vrouwen als zeer kwetsend ervaren en kan het tot ernstige conflicten leiden. Twee vrouwen die hulp zochten in de familiekring kregen als advies van hun schoonmoeders het overspel 'uit te zitten' met het argument dat het ophoudt zodra de man door ouderdom potentieproblemen krijgt.

Respondent: 'En mijn schoonmoeder had mij gezegd: 'Blijf bij je man. Ik geef je garantie als schoonmoeder, dat hij gaat veranderen.' Garantie gaf ze me! Maar zij heeft het meegemaakt dat haar man vreemdging. Ze is bij haar man gebleven. 'Op een gegeven moment kom je een brug over,' zegt ze, 'dan ga je samen die brug over en kom je in een ander stadium en dan ga je goed leven.' Dat heeft zij meegemaakt. Dus toen mijn schoonvader oud werd, is zij goed gaan leven met hem. En toen zei ze eens tegen me om dat ook te doen. Maar ik, ik accepteer geen huwelijk met vijf vrouwen daarnaast. Ik ben zo niet opgevoed. Ik accepteer dat niet. Ik vind liefde is voor één. Trouw is voor één. Daarvoor trouw je. En dat accepteer ik niet, maar mijn *barki* (*schoonzus*) heeft het wel geaccepteerd. Dus er zijn vrouwen die het kunnen dragen.' (Moeder, 38 jaar)

We zien dat vrouwen steun zoeken in de naaste familie, en dat de steun er veelal op is gericht te bemiddelen. Slechts in enkele gevallen worden vrouwen ondersteund in het weggaan bij de man. In de andere gevallen betekent het verlaten van de man verlies van eer en een breuk met de familie.

6.4 *Hulp uit het netwerk buiten de familiekring*

Onder de vrouwen bevinden zich ook enkelen die sociale contacten buiten de familiekring hadden, zoals met burens, in het buurthuis of op hun (vrijwilligers) werk. Deze vrouwen zochten ook daar steun en informatie over hulpmogelijkheden.

Respondent: 'Ik heb in een bejaardenhuis gewerkt, ook met oma's en opa's. Met hunnie ging ik ook een beetje praten, wie ik echt vertrouwde. Met hunnie ging ik praten en hunnie gaven mij ook een beetje advies van waarom ga je niet weg. Je hebt niks te verliezen. (...) Ik heb daar ook informatie gekregen, hier en daar en ook vrouwen, collega's met wie ik werk, die ook gescheiden zijn, die ook zulke dingen hebben meegemaakt. Maar hun vertelde ik ook zo een beetje en ik vroeg ook naar, is daar iets waar ik kan gaan. Naar oplossingen.' (Moeder, 45 jaar)

Waar de eigen familieleden binnen de familiekring de problemen probeerden op te lossen, maakten de sociale contacten buiten de familie de vrouwen juist wegwijs in de professionele hulpverlening.

6.5 *Hulp van professionals*

De meeste vrouwen (11) hebben contact gehad met de politie, waar ze bescherming zochten. Er was weinig contact met andere vormen van professionele hulp ten tijde van het geweld binnen de relatie. Er waren vier vrouwen die geen hulp zochten, omdat het niet in hen opkwam of uit schaamte en wantrouwen.

Respondent: 'Je schaamt je een beetje om je privé dingen naar buiten te brengen, je praat met een buitenstaander over je leven, en dat vind ik niet leuk. Je bent bang dat andere mensen weten wat je meemaakt, en soms denk je ook dat je alleen bent. Dus het is moeilijk anderen te vertrouwen.'

Interviewer: 'Wat is voor u teveel?'

Respondent: 'De bemoeizucht. Begrijp me niet verkeerd. Ik vind het goed dat de hulpverleners er zijn, maar niet voor mij. Je moet je problemen eerst zelf proberen op te lossen, voordat je anderen erbij betreft.' (Moeder, 30 jaar)

Acht vrouwen riepen zelf de hulp van de politie in. Drie vrouwen vertelden over situaties waarin niet zijzelf, maar omstanders (buren en vrienden) de politie inschakelden om het geweld te stoppen.

Op het hulpzoekgedrag van vrouwen werd door schoonfamilie, en soms ook door eigen familie, met afkeuring gereageerd. Het werd beschouwd als het 'buiten hangen van de vuile was'. Niet alleen van het gezin, maar van de familie; het is immers de hele familie die niet in staat blijkt om het gedrag van de pleger te corrigeren. Zo vertelde een vrouw het volgende:

Respondent: 'Ik had die stap nooit genomen als ik die laatste keer niet blauw op de grond had gelegen. Ik had hier gewoon één vette blauwe plek zo. Daar heb ik foto's van laten maken op het politiebureau, die hebben ze daar liggen. En ik had overal gewoon pijn, want heel mijn lichaam deed gewoon pijn. Hij had zo tegen me aan lopen trappen terwijl die kleine gewoon 1,5 meter van me op de grond zat te spelen. (...) Zijn broertje heeft mij van hem weggehaald. En toen heb ik direct, in die twee tellen, ik heb niet nagedacht. Ik heb nooit de politie gebeld. Ik heb die dag gewoon de politie gebeld. Zijn gekomen, hebben ze hem meegenomen. Is hij daar één dag gaan logeren, zeg maar. Kwam hij de volgende dag terug. Iedereen pissig op mij. Waarom, bla, bla, bla.' (Moeder, 23 jaar)

Ook komt het voor dat de schoonfamilie aandringt op het intrekken van de aangifte.

Respondent: 'En ik had iedere dag gezegd aan al zijn broers en zussen: 'Ik word geslagen, ik ben een grote vrouw, ik wil niet geslagen worden dat vinden jullie ook niet leuk. Mocht ie het nog een keer doen dan bel ik de politie.' Dus dat heb ik gedaan.'

Interviewer: 'Hoe reageerde de familie?'

Respondent: 'Nou, die stonden binnen een uur op de vloer.'

Interviewer: 'Dan wel?'

Respondent: 'Ja, dan wel.' (Moeder, 38 jaar)

De hulp van de politie wordt doorgaans als minimaal beschouwd. Soms vond alleen een gesprek plaats met de vrouw en haar partner en verliet de politie het huis in de veronderstelling dat de gemoederen waren bedaard. Andere vrouwen vertellen over een aanhouding waarna de pleger weer naar het gezin terugkeerde en het geweld weer doorging. Eén vrouw geeft aan dat door het ingrijpen van de politie, dat gepaard ging met inschakeling van Bureau Jeugdzorg, het geweld is gestopt.

Enkele vrouwen hebben ook hulp gezocht bij andere organisaties. Een moeder had - op advies van de mensen die zij tijdens haar vrijwilligerswerk had leren kennen - naast de politie ook bij het Algemeen Maatschappelijk Werk en bij Flexus Jeugdplein⁹ hulp gezocht. Een andere moeder zocht eerst hulp bij een psycholoog. Zij benaderde daarnaast een Steunpunt Huiselijk Geweld omdat zij een woning en een bijstandsuitkering wilde om met haar drie zonen te verhuizen. Het Steunpunt verwees haar naar de vrouwenopvang en de Dienst Sociale Zaken. Aangezien zij drie zonen had ervoer zij een drempel om naar de vrouwenopvang te gaan. Daarnaast wilde zij geen tijdelijke, maar een definitieve woning waar zij haar leven opnieuw kon opbouwen. De drempel naar de vrouwenopvang was zo hoog dat zij weer in haar thuissituatie berustte.

Soms gaan vrouwen wegens letsel naar de eerste hulp of huisarts. Niet altijd wordt herkend dat het letsel door agressie is ontstaan.

‘Bij de EHBO hebben ze het gehecht en bij de huisarts moest ik gaan om de hechtingen eruit te halen. (...) En ze hebben niet gevraagd waardoor het komt. Ik zou het niet weten. Nee, ze vroegen niets.’

Interviewer: ‘Hadden ze een vermoeden.’

Respondent: ‘Ik weet het niet. En het mooiste van de grap is dat hij helemaal dronken was. Het is geen grap. Nee, maar ik vind het nu een grap. Hij heeft mij hier dingen gedaan (*wijst naar de littekens in haar gezicht*) en hij heeft mij gepakt en van twee hoog, het was een portiekwoning, naar beneden. Hij heeft mij naar beneden gesleurd, meegenomen, in de auto gestopt, de deur niet eens dichtgetrokken en meegenomen naar de EHBO.’

De verpleegkundigen op de EHBO vroegen haar niet naar de oorzaak van de steekwonden. Ook niet toen haar man de thuis achtergebleven baby ging ophalen en haar daarvoor alleen in het ziekenhuis achterliet. Zij signaleerden niet dat haar man dronken was of dronken achter het stuur had gezeten. Ook niet dat hij later een baby op de EHBO afleverde. De huisarts vroeg haar later evenmin naar de oorzaak van de steekwonden. Zijzelf durfde in deze situatie niet om hulp te vragen omdat zij bang was dat zij, eenmaal weer thuis, te maken zou krijgen met nog erger geweld. Deze vrouw durfde pas na 15 jaar

9 Flexus Jeugdplein biedt hulp en ondersteuning aan kinderen en ouders.

met haar drie kinderen uit de relatie te vluchten. Door signalering en ingrijpen van professionals, mede in verband met de veiligheidsrisico's voor de kinderen, was het mogelijk geweest het geweld in dit gezin eerder te stoppen.

6.5.1 *De rol van pandits en imams*

Drie sleutelinformanten zien religieuze voormannen, pandits of imams, als professionals die hulp en steun zouden kunnen geven. Zij genieten respect en aanzien onder veel Hindostanen en zouden daarom de aangewezen personen kunnen zijn om mannen aan te spreken en te doordringen van hun verantwoordelijkheden binnen het gezin.

Sleutelinformant: 'Een pandit hoort een centrale rol te hebben, op wie je terug kunt vallen in dit soort situaties.'

Onderzoeker: *'Waarom? Want een pandit is geschoold in rituelen, een ceremoniemeester.'*

Sleutelinformant: 'Ja, maar ik denk dat een pandit een belangrijke ondersteuner kan zijn omdat er toch een bepaalde machocultuur is van wij zijn mannen en wij doen dingen niet fout, wij hebben het bij het rechte eind, wij hebben bepaalde vrijheden en dat is goed. En meisjes en vrouwen worden anders opgevoed dan mannen. En pandits daar luisteren mannen wel naar, omdat dat ook mannen zijn en bepaalde autoriteit hebben. Als hij gaat bemiddelen, als hij met mannen in gesprek gaat over wat de rol van de vader is dan denk ik dat hij meer zal bereiken. Mannen hebben die normerende aanspraak nodig.'

Onderzoeker: *'Maar pandits kunnen normerend naar zowel mannen als vrouwen optreden. Is het niet zo dat pandits juist ook prediken over karma en de lijdensweg die je moet afmaken om tot mukhti te komen? Het zijn de geschriften die dit zeggen en de pandits zijn geschoold in die geschriften?'*

Sleutelinformant: 'Ja dat klopt, helaas zijn er maar weinig pandits die er anders in staan en een andere denkwijze hebben. Maar toch blijf ik erbij dat pandits naar de man toe een belangrijke rol kunnen spelen, wat de opvoeding betreft en wat de relatie met de kinderen betreft. Het gaat bovendien ook om de interpretatie van de geschriften. Iedere pandit interpreteert het anders. Er zijn helaas maar heel weinig pandits die hun nek durven uit te steken.'

Onderzoeker: *'Je nek durven uitsteken of er überhaupt achter staan? Want ook een pandit moet er eerst van overtuigd zijn dat er iets verkeerts aan de hand is?'*

Sleutelinformant: 'Ja, en daarom vind ik het juist belangrijk dat die enkele pandits die andersdenkend zijn wel de ruimte krijgen. Maar die worden ook niet geaccepteerd door het overgrote deel van de pandits.'

Waar twee sleutelinformanten een pleidooi houden voor een actievere rol van pandits en imams, spreken de vrouwen die slachtoffer zijn geweest van partnergeweld geheel niet over pandits of imams. Ook bij de vraag welke hulp de vrouwen aanbevelen voor andere slachtoffers van partnergeweld, noemen zij religieuze voormannen niet. De verklaring hiervoor is wellicht de angst van

vrouwen dat pandits en imams met hun traditionele opvattingen vrouwen op hun dienstbare vrouwenrol vastpinnen in plaats van hen te steunen (zie hierover in UK: Thiara & Gill, 2010). In één interview is expliciet gevraagd of de moeder ook hulp heeft gezocht bij een pandit. De moeder vertelt dat de pandit wel invloed heeft op de leefwijze van haar familieleden, maar dat zij geen hulp bij hem heeft gezocht.

Interviewer: 'Ging je ook niet naar een pandit, bijvoorbeeld?'

Respondent: 'Nee, absoluut niet, dat is iets waar ik nooit in geloofd heb. Ik ben wel hindoe, maar je hebt hindoe op verschillende manieren, dat is net als je moslims op verschillende manieren hebt. De pandit dat is iemand, daar geloof ik niet in. Ik geloof in mijn eigen kracht. (...) Een pandit die vertelt gewoon zijn interpretatie van een bepaald ding, dat hij gelezen heeft. Nou sorry, daar pas ik al helemaal voor. Ik vind alles in het leven moet je zelf ervaren, dat kun je niet van een ander aannemen. Dat kan gewoon niet. Dat is gewoon mijn karakter. Ook dat gaat averechts tegen mijn familie, want zij leiden hun leven wel via pandit. Met alle consequenties van dien.' (Moeder, 33 jaar)

6.6 *Samenvatting*

De meeste vrouwen hadden te maken met fysiek geweld, dat ook wel gepaard ging met het gebruik van wapens. Daarnaast hadden alle vrouwen te maken met psychisch geweld, waaronder schelden, (openbaar) vernederen, dreigen, isoleren en financieel uitbuiten. Bij enkele vrouwen was ook sprake van seksueel geweld.

De meest voorkomende problemen die samenhangen met het geweld zijn drank- en drugsgebruik, overspel en onvoldoende volgzzaamheid van vrouwen aan de man, schoonmoeder en aan andere schoonfamilieleden. Ook komt psychiatrische problematiek bij de pleger soms voor.

Uit het onderzoek blijkt dat de directe familiekring in alle situaties op de hoogte was van het partnergeweld. Wanneer vrouwen pogingen ondernamen om het geweld te stoppen, wendden zij zich als eerste tot de familie om normerend naar de partner op te treden. Ook wendden de vrouwen zich tot hun herkomstgezin, vaak eerst om te bemiddelen, later om hen op te vangen en te helpen met een scheiding. Maar de reactie van de familie varieerde sterk en leidde niet tot het stoppen van het geweld. Ouders stuurden hun dochters vaak terug naar de man, eventueel na bemiddelingspogingen, om het beste van de relatie te maken. Een gescheiden dochter zou eerschade aan het herkomstgezin betekenen, waardoor ook de bemiddelingskansen van nog ongehuwde dochters in het geding zouden komen. De inspanningen van eigen familieleden waren er daarom vaak op gericht het huwelijk in stand te

houden. Ook waren er (schoon)familieleden die het geweld rechtvaardigden of zelfs stimuleerden.

Sommige vrouwen hadden een netwerk buitenshuis waar zij een beroep op deden. Waar de familie alle kwesties in familiekring wilde oplossen wees dit netwerk de vrouwen juist op partijen binnen de hulpverleningsketen. De professionals die interventies hebben gepleegd - overigens lang niet altijd op initiatief van de vrouwen - zijn afkomstig van de politie, Bureau Jeugdzorg, het Algemeen Maatschappelijk Werk, GGZ, het Steunpunt Huiselijk Geweld en Flexus Jeugdplein (zie §6.4). Ook het ingrijpen van professionals blijkt doorgaans niet te resulteren in het stoppen van het geweld. Hiervoor waren zeer doortastende interventies nodig, zoals de arrestatie en gevangenschap van een slachtoffer (na een geweldsexplosie van haar kant) voor langere termijn en de uithuisplaatsing van kinderen (hierover volgt meer in §7.2.3.).

De sleutelinformanten wijzen op pandits en imams als belangrijke partijen om plegers normerend aan te spreken, maar de vrouwen en jongeren spreken geheel niet over religieuze voormannen als (mogelijke) hulpbronnen bij partnergeweld. Integendeel: pandits en imams kunnen door hun optreden ook traditionele rolpatronen legitimeren of voorschrijven.

7 *Hoe is het geweld gestopt?*

Een selectiecriteria voor de vrouwen in dit onderzoek is dat het partnergeweld gestopt moest zijn. In het vorige hoofdstuk zagen we dat de hulp van de familie er in eerste instantie op is gericht het huwelijk in stand te houden. Toch zijn alle vrouwen op één na uiteindelijk gescheiden. Scheiden is overigens geen garantie voor het stoppen van het geweld. Uit het landelijke onderzoek van Römken in de jaren tachtig komt naar voren dat één op de zes vrouwen ook na de scheiding wordt geconfronteerd met bedreigingen en geweld en dat vier procent van de vrouwen na de scheiding wordt verkracht (Römken, 1992). De periode rond de echtscheiding wordt beschouwd als de meest risicovolle periode, waarin de kans op een dodelijke afloop het grootst is (Mahony, 1994, Campbell et al., 2001, 2003).

We staan eerst stil bij de vrouw waar het geweld is gestopt binnen de relatie en staan vervolgens stil bij de gescheiden vrouwen.

7.1 *Geweld gestopt binnen de relatie; een zelfredzame vrouw*

Eén van de 15 vrouwen is nog met haar partner samen en een andere vrouw is na een periode van scheiding weer terug bij haar man.

In het eerste geval heeft de vrouw haar partner na een periode van twee jaar geweld voor de keuze geplaatst om te stoppen met het geweld of van haar te scheiden. De partner van deze vrouw nam haar dreiging serieus en veranderde zijn gedrag omdat hij een scheiding wilde voorkomen. Wat hier een rol speelde was de zelfstandige positie van de vrouw: zij had een betaalde baan en was financieel onafhankelijk van haar partner. Ook was haar eigen kracht in die fase van het geweld nog niet dermate gebroken dat zij geen maatregelen durfde te treffen. Het was duidelijk dat zij werkelijk zou gaan scheiden als het geweld niet zou stoppen.

De vrouw die weer samenwoont met haar ex-partner had zelf het initiatief genomen tot een scheiding. Ze wonen weer bij elkaar, omdat haar partner na de scheiding beterschap beloofde. Het geweld is na terugkomst van de partner inderdaad gestopt, mede omdat de vrouw haar (financiële) onafhankelijkheid niet meer opgaf. Hij mocht terugkomen in het gezin, maar zonder formele verbintenissen.

Doorgaans lijkt het dreigen met een echtscheiding niet te resulteren in het stoppen van geweld, zo komt uit de interviews naar voren.

7.2 *Gescheiden op initiatief van de vrouw*

Scheiden gaat gepaard met eerverlies en dit geldt in sterkere mate voor vrouwen dan voor mannen (zie deel I, hoofdstuk 4). Vrouwen zullen daarom niet snel overgaan tot het aanvragen van een scheiding.

De vrouwen in dit onderzoek ervoeren zeer hoge drempels om tot een scheiding over te gaan. Er was vaak sprake van een levensbedreigende situatie en toestemming van de eigen ouders om tot een scheiding over te gaan. Het initiatief tot scheiden komt meestal van de vrouw, maar in drie gevallen nam de (ex-)partner het initiatief. In deze paragraaf wordt eerst ingegaan op de scheidingen die op initiatief van de ex-partners tot stand kwamen. Daarna komen de scheidingen aan de orde die ontstonden op initiatief van de vrouwen.

7.2.1 *Gescheiden op initiatief van de ex-partner*

In de drie gevallen dat de man de echtscheiding aanvroeg was sprake van ernstig geweld, maar durfden de vrouwen niet zelf de stap te nemen om weg te gaan. Een vrouw werd door haar man het huis uit gezet.

Respondent: 'Dat werd heel erg, ja. Tot op den duur dat hij zei, nu moest ik uit zijn huis en als ik niet wegga dan gaat hij mij in stukken hakken en in de container gooien. Dus ik moest uit het huis gaan.' (Moeder, 45 jaar)

Twee van de partners trokken bij een andere vrouw in. Eén van hen bij de vrouw met wie hij tijdens zijn huwelijk een kind had verwekt. De andere man trok in bij een andere vrouw na ruim 20 jaar huwelijk. In het laatste geval namen de kinderen - waarvan de oudste zoon inmiddels volwassen was - een beschermende houding aan ten opzichte van hun moeder; binnen het gezin was er niet meer alleen sprake van frictie tussen de ouders, maar ook tussen de vader en de kinderen. Ondanks zijn nieuwe relatie kwam de ex-partner ook na zijn vertrek bij de respondent thuis en claimde hij dat er geen andere man in haar leven mocht komen. Scheiden betekent met andere woorden niet direct het stoppen van de controle, zoals in deel I is aangegeven.

7.2.2 *Gescheiden met steun vanuit het familienetwerk*

Ouders en andere familieleden hebben niet alleen een belangrijke invloed in het bij elkaar blijven, maar ook in het verbreken van de relatie: negen vrouwen namen het initiatief tot een echtscheiding pas toen zij hierin gesteund werden door hun eigen ouders, andere familieleden of hun (volwassen) kinderen. Zo had één vrouw een man die haar meerdere malen verliet

voor andere vrouwen en terugkeerde wanneer het hem uitkwam, terwijl de vrouw hem ondanks het ernstige geweld altijd weer toe liet in haar leven. Tot zij toestemming van haar ouders kreeg om te scheiden.

Respondent: 'Hij is vreemdgegaan. Ik had een dochtertje van vijf maanden, toen is hij bij ons weggegaan. (...) Maar er zijn ook heel veel dingen die je tegenhouden. Om ook te blijven. Zoals een kind. Je bent financieel afhankelijk. Schaamte. Familie. Dat houdt je tegen.'

Interviewer: 'Dat speelde ook mee?'

Respondent: 'Heel groot, bij mij ook. Want mijn ouders waren, zóó, weet je, van schaamte, gescheiden en dat soort dingen. Maar achteraf, later, weet je wat mijn vader zei? (...) 'Je gaat nooit meer terug bij hem.' Toen hij dat zei tegen mij, voelde ik me ook sterker. Want ja, hij had gezegd van, ik hoef niet terug te gaan. Iedere keer was het: 'Ga proberen maar weer, probeer maar weer,' weet je wel? (...) Omdat ze die toestemming gaven, dan had ik zoiets van, oké, nu kan ik verder.' (Moeder, 43 jaar)

Steun van familieleden is om verschillende redenen van belang, zoals bovenstaand citaat laat zien. Allereerst geeft het aan dat de vrouw na een scheiding niet verstoten zal worden door dierbare familieleden. Daarnaast draagt het bij aan het gevoel niet alleen voor de zware opgave van alleenstaand moederschap te staan omdat er hulp vanuit de familie bij de opvoeding van de kinderen zal zijn.

Zes vrouwen werden na het weggaan bij de partner zo bedreigd, dat zij tijdelijk op een geheim adres moesten wonen, bij familie of huisvrienden (4 vrouwen) of in de vrouwenopvang (2 vrouwen). Soms was de prioritering van onderdak bij familie of huisvrienden boven de vrouwenopvang een bewuste keuze van de vrouwen, bijvoorbeeld wanneer zij zonen hadden of vertrouwde mensen om zich heen wilden hebben.

Soms wordt een geheim adres getraceerd door de man. Dit was het geval bij een vrouw met kinderen.

Respondent: 'Hoe vaak heeft hij de ramen niet ingegooid met een straattegell'

Interviewer: 'Bakstenen?'

Respondent: 'Nee, baksteken zijn klein. Een straattegell. Hij plukte ze zo van de straat en boem. Ik was aan het afwassen en hij gooide en ik sprong. Dit had ik niet verwacht van hem. Maar die dag was ik zo pissig. Dit stukje was ik even kwijt. Ik had een kapmes ergens. Ik heb het kapmes gepakt, een haar scheelde het. Ik belde de politie en de politie heeft hem met een gebaar uit het huis getrokken. (...) De politie hield mijn hand vast, heel zachtjes en zeiden: 'Mevrouw geeft mij dat kapmes.' De ene hield me aan de praat en de andere kwam binnen. Mijn kinderen hadden de deur opengedaan en die agent maakte koffie voor me en voerde me koffie. Om me rustig te krijgen en om die houwer uit mijn handen te krijgen.' (...)

Interviewer: 'Hebben ze hem gearresteerd?'

Respondent: 'Ja. Maar na 4 uurtjes, ik zat gewoon daar in de voorkamer.'

Interviewer: 'Kwam hij terug?'

Respondent: 'Nee, luister, ik zat in de voorkamer, ik dacht, nee deze vent komt terug, dat weet ik 100% zeker. Wat gebeurde, ik ging naar de wc na vier uurtjes en die klootzak zit in die zwarte stoel. En ik dacht: 'O god, wat is dit nou?' En wat was hij aan het doen? Gewoon die troep gebruiken (*harddrugs*). En hij had ergens in huis een stuk hout getimmerd om dat raam dicht te maken en zei tegen me van bel de woningbouwvereniging maar om het te maken. Ja, dat weet ik ook wel. En dus zat hij er weer.' (Moeder, 48 jaar)

De broers en zussen van deze moeder hielpen haar en haar kinderen herhaaldelijk weer verhuizen naar een nieuw adres. Haar ex-man stopte pas met het geweld toen hij het nieuwe woonadres niet meer kon achterhalen.

Niet alleen de vrouw, maar ook haar familie wordt soms bedreigd, wat ouders er overigens niet van hoeft te weerhouden al het mogelijke te doen om hun dochter in veiligheid te brengen, bijvoorbeeld het regelen van onderdak bij huisvrienden, zoals onderstaande vrouw vertelt.

Respondent: 'Ik heb gelukkig mijn familie, dat blijf ik ook zeggen want, als familie je laten vallen, dan ben je helemaal overgeleverd. Die hebben ons heel goed opgevangen achter zijn rug om. (...) Mijn familie werd ook bedreigd, als ik wegging of wegliep, dan werden hun gelijk bedreigd. Hij stond voor de deur op ze te wachten, met een houwer ze dreigen, en bang maken.'

Interviewer: 'Dus het werd jou familie bijna onmogelijk gemaakt om jou te helpen?'

Respondent: 'Ja, maar wel hun vrienden inschakelen om mij te helpen. Dat wel, als hij aan de deur kwam, deden ze alsof ze van niks afwisten.' (Moeder, 42 jaar)

De vrouwen die niet op een geheim adres woonden werden na hun vertrek gestalkt en belaagd door de ex-partner of er bleven vormen van controle. Een vrouw bleef bijvoorbeeld financieel afhankelijk van haar ex-partner voor betaling van de hypotheek, en kinderalimentatie, wat werd ingezet als

controlemiddel: de ex-partner dreigde de bijdrage te stoppen wanneer de vrouw een nieuwe relatie zou starten. Bij één vrouw hield de ex-partner op met stalken en belagen toen zij een volgende partner kreeg.

7.2.3 *Druk van buiten af: politie en Bureau Jeugdzorg*

De ondersteuning van familie is de belangrijkste factor om te scheiden om daarmee het geweld een halt toe te roepen. De politie wordt regelmatig ingeroepen ter bescherming, hoewel dit niet direct leidt tot het stoppen van het geweld (zie hoofdstuk 6). Wel kan het bijdragen aan het proces om uiteindelijk weg te gaan bij de partner. Als er bewijs is dat de partner geweld pleegt kan het eerverlies worden beperkt. Eén vrouw schakelde bijvoorbeeld een privédetective in om bewijsmateriaal te verzamelen tegen haar partner.

Daarnaast kan Bureau Jeugdzorg die de veiligheid van het kind in gevaar acht, een factor zijn die vrouwen ertoe brengt weg te gaan bij hun partner (zie ook Pels, Lünemann & Steketee, 2011). Onder de Hindostaanse vrouwen heeft één vrouw echtscheiding aangevraagd nadat het jongste kind tijdelijk uit huis was geplaatst wegens de onveilige thuissituatie. De vader die regelmatig agressief was, was door de geestelijke gezondheidszorg gediagnosticeerd als psychotisch en verbleef regelmatig in een psychiatrische inrichting. Zolang de moeder contact onderhield met haar (ex-)partner, mocht het kind niet terug in het gezin. Ook na terugplaatsing van het kind, bleef een voogd betrokken.

Respondent: 'Ik heb geen contact met hem en dat is dus omdat ik onder toezicht van Bureau Jeugdzorg ben en ja, de politie was hier gewoon dagelijks aan de deur, zo bizar was het. Op een gegeven moment ben ik gewoon echt wakker geschud van het is of nu dat jij echt stopt met hem of dat ze gaan je kinderen afpakken. (...) Dit kindje, ze was drie maanden oud en toen heeft ze in een pleeggezin gezeten. Zo erg was het tussen ons.' (Moeder, 33 jaar)

Een bijzondere vorm van externe druk is gevangenisstraf. Eén Hindostaanse vrouw ging na een huwelijk van 20 jaar vol geweld, controle en overspel haar man te lijf met een mes en hete olie (ook wel gewelddadig verzet genoemd, zie Johnson, 2006, Pels, Lünemann & Steketee, 2011). Zij werd aangehouden en veroordeeld tot gevangenisstraf. Zij ervoer deze gevangenisperiode als een bevrijding omdat ze eindelijk aan zichzelf toe kwam en los kwam uit de gevangenis thuis. De externe druk van een gevangenisstraf heeft hier bijgedragen aan het doorbreken van het geweld.

Respondent: 'Ik kon niet weg van hem. Het zat in me, geestelijk zat het in me. Ik kon niet zonder hem leven. Toen ik in de gevangenis werd gestopt en ik moest zonder hem leven en ik ben gaan leren zonder hem te leven, toen ben ik sterk geworden. (...) Daarvoor kon ik niet zonder hem leven, had ik mijn polsen doorgesneden. Was ik gewoon een zwakkeling. (...) Ik was bevrijd door de gevangenis. Zo heb ik het ervaren. Ik was doodmoe van die lange rit. Ik was blij dat ik niet meer hoefde te vechten in dat huis. Ik was blij dat ik niet meer met hem hoefde te vechten. Het was weg. Maar ik kon met geen ene hulp, denk ik, van hem loskomen als dat niet was gebeurd. (...) Gelukkig kreeg ik dat verbod en dat heeft me ook sterk gemaakt, want anders zou ik naar hem toe gaan. Dat gemis.'

Interviewer: 'Je kreeg ook een huisverbod? Een straatverbod?'

Respondent: 'Een huisverbod, ik mocht niet mijn huis in. Een straatverbod niet, een huisverbod en dat hielp me. Dat ik zoiets had van, hij is het niet waard dat ik in de gevangenis moet zitten. Ik ga niet naar dat huis toe om mij in de gevangenis te laten zetten.' (Moeder, 38 jaar)

Het citaat illustreert de worsteling van deze vrouw met zichzelf en haar situatie. Zij kon de relatie met haar man niet verenigen met haar gevoel voor eigenwaarde, maar het lukte haar ook niet om zich van hem los te maken. Een scheiding paste niet in haar referentiekader. Tijdens haar gevangenschap en daarna, gedurende haar straatverbod, raakte zij gewend aan een leven zonder haar man die op zijn beurt intussen een leven met een andere vrouw had opgebouwd.

7.3 *De prijs van een scheiding*

Om een beeld te krijgen van de consequenties van een scheiding voor vrouwen - die de drempel tot een scheiding immers verhogen - gaan we in dit hoofdstuk in op de vraag welke verliezen de vrouwen hebben geleden na hun scheiding.

7.3.1 *Eerverlies door een verbroken huwelijk*

Zowel voor mannen als voor vrouwen gaat een echtscheiding gepaard met eerverlies. Een gevolg voor mannen is dat er geruchten kunnen ontstaan rondom de vraag wat zijn bijdrage aan de scheiding is. Daarnaast is er ook in traditionele kringen de gedachte dat de man erin gefaald heeft zijn rol als hoofd van het gezin naar behoren te vervullen: hij kon zijn vrouw niet binnen de door hem gestelde kaders houden. Voor de vrouw betekent een scheiding dat zij waarschijnlijk geen 'deugdelijke' vrouw is. Een verbroken huwelijk leidt tot het vermoeden dat zij niet voldoet aan gewaardeerde criteria zoals huiselijkheid, kuisheid en volgzaamheid aan haar echtgenoot.

Eerverlies door een scheiding heeft in sommige families consequenties in termen van uitsluiting. Zo vertellen enkele vrouwen dat de contacten met familieleden na de scheiding enorm zijn afgenomen en dat zij met delen van de familie in het geheel geen contact hebben. Ook de sleutelinformanten geven aan dat scheiden in sommige families nog zwaar taboe is.

Onderzoeker: 'Wat verliezen ze als ze die gehuwde status niet meer hebben?'

Sleutelinformant: 'Eigenlijk verliezen ze de gemeenschap. Of ook belangrijke personen binnen de familie die een echtscheiding veroordelen. Die vinden dat het niet hoort in hun familie, daar komt het niet voor. In sommige families is er gewoon geen sprake van dat je gaat scheiden. Geen sprake van dat je een relatie verbreekt. Dat is niet acceptabel en wordt niet getolereerd. Dus je verliest ook familie. Je wordt uit bepaalde familiekringen verstoten.'

Toch blijkt uit de interviews met zowel de vrouwen en de jongeren als met de sleutelinformanten dat mannen het huwelijk eerder beëindigen dan vrouwen, ook wanneer zij hierin niet gesteund worden door andere familieleden. Ook maken zij vlugger de overstap naar een andere relatie. Volgens de sleutelinformanten heeft dit een verband met de weinige consequenties die mannen ondervinden van een scheiding.

Onderzoeker: 'Is een scheiding ook schadelijk voor een man?'

Sleutelinformant: 'Dat is heel verschillend. Het is vaak de vrouw die allerlei negatieve effecten van een scheiding merkt. Niet zozeer de man. Ik heb eigenlijk van geen enkele man gehoord dat een scheiding voor hem negatieve gevolgen heeft gehad in familiekringen. Wat zij zeggen is dat zij de man in het gezin blijven, hun kinderen blijven verzorgen en dat zij prima relaties behouden met alle familieleden, zeker hun eigen familieleden, maar ook met schoonfamilieleden.'

Eén sleutelinformant geeft aan dat er wel degelijk sprake is van eerverlies bij mannen, maar dat praktische consequenties vaak uitblijven, omdat eer uiteindelijk toch meer afhangt van het normafwijkend gedrag van vrouwen.

7.3.2 Verlies van contact met dierbaren

Mannen blijven na een scheiding veelal al hun contacten behouden, zeker met hun eigen familieleden. Vrouwen daarentegen hebben bijna altijd te maken met het verlies van contact met familieleden. Naast schoonfamilieleden willen ook eigen familieleden afkeurend optreden tegen een scheiding en het contact met gescheiden vrouwen om verschillende redenen mijden. Zo vertelde een moeder dat zij na haar scheiding werd gemeden door de gehuwde vrouwen in haar familie of vriendenkring. Deze zagen in haar een potentieel gevaar in de buurt van hun man of wilden niet geassocieerd worden met een gescheiden vrouw. Ook werden sommigen gemeden door ongehuwde

vrouwen in de familie. De associatie met een gescheiden vrouw zou het imago van de ongehuwde vrouwen en daarmee ook hun bemiddelingskansen op de huwelijksmarkt schaden.

7.3.3 *Materiële achteruitgang, identiteit en eer*

De meeste geïnterviewden - zowel de sleutelinformanten als de moeders en de jongeren - behoren tot de eerste en de tweede generatie Hindostanen in Nederland. Zijzelf en/of hun ouders zijn naar Nederland gemigreerd om er qua levensstandaard en welzijn op vooruit te gaan. Dit betekent dat de Hindostaanse gemeenschap in Nederland, zeker waar het gaat om deze twee generaties, doordrongen is van het mobiliteitsstreven (zie ook Nanhoe, 2012).

Het verlies van status en aanzien wegens materiële achteruitgang, was één van de argumenten van de moeders om ondanks het partnergeweld in de relatie te blijven. De materiële consequenties waren voor de vrouwen groter dan voor de mannen. De meeste moeders in dit onderzoek waren lager opgeleid dan hun partner, hadden geen betaald werk of hadden lager betaalde deeltijdbanen. De status en het aanzien van vrouwen was bovendien vaak verbonden met de prestaties en het imago van hun partner.

Nog los van status en aanzien waren de moeders ook bang voor de onzekere financiële toekomst na een scheiding. Zij kampten met de vraag of zij na een scheiding financieel het hoofd boven water zouden kunnen houden.

De identificatie van vrouwen vindt volgens drie sleutelinformanten vaak plaats via de lijn van de mannen in hun leven. Zo worden meisjes eerst gezien als de dochter van hun vader, als de zus van hun broer vervolgens als de vrouw van hun partner en ten slotte als de moeder van hun zoon. Het respect dat vrouwen genieten is direct verbonden met het imago en het respect dat deze mannelijke familieleden genieten. Na het huwelijk zijn de partner en de schoonvader vaak de belangrijkste identificatielijnen. Zo wordt er veelal gesproken over 'de vrouw van' of 'de schoondochter van'. Ook vrouwen hebben de neiging om zichzelf op deze wijze aan anderen voor te stellen.

Door verlies van hun partner verliezen vrouwen ook deze status als 'de vrouw van' of 'de schoondochter van'. Daarnaast krijgen zij de stempel van 'een gescheiden vrouw' waar lage waardering voor bestaat. De huwelijkse staat is dermate belangrijk voor hun identiteit, dat vrouwen geneigd zijn geweld van hun partner (onder protest) te tolereren.

Interviewer: 'Wat zorgde er voor dat je in die relatie bleef?'

Respondent: 'Je had geen keus en het was een hele fijne man en je had je huisje, boompje, beestje, je status, je familie, je alles. Dus iedereen wist dat er iets, ook naar dat nichtje, aan het rommelen was geweest, maar je bleef er gewoon in.'

(Moeder, 46 jaar)

Vrouwen hebben ook te maken met statusverlies binnen de eigen gemeenschap, simpelweg door het feit dat zij geen partner als mannelijke beschermer in hun leven hebben. Wat identiteit en identificatie betreft zien we een verschil tussen lager en iets hoger opgeleide vrouwen onder de respondenten. Vrouwen met een iets hogere opleiding kunnen meer terugvallen op hun eigen prestaties voor hun identificatie.

7.3.4 Bemiddelingskansen op de huwelijksmarkt

De sleutelinformanten wijzen op een consequentie van een scheiding waar de respondenten niet expliciet over hebben gesproken. In traditionele kringen kan de scheiding van een dochter dermate schade berokkenen aan de familie-eer dat het consequenties heeft voor de bemiddelingskansen van jongere zusjes op de huwelijksmarkt. Daarnaast worden gescheiden vrouwen zelf ook laag gewaardeerd op de huwelijksmarkt. Hun bemiddelbaarheid is afhankelijk van andere aanwezige kenmerken die door de wederpartij geassocieerd worden met eerverrijking. Zo kan de gescheiden staat van een vrouw voor lief genomen worden als haar familie een succesvol en materieel welvarend imago geniet.

7.4 Samenvatting

Deelvraag drie beoogt onder andere in kaart te brengen welke maatregelen en hulp leiden tot het stoppen van het geweld en welke rol eerkwesties en huwelijksdwang in deze spelen. Bij de meeste vrouwen in dit onderzoek is het partnergeweld pas enige tijd na een scheiding gestopt. Bij één vrouw stopte het geweld na twee jaar, zonder dat het tot een scheiding kwam. Factoren die van belang waren zijn haar financiële onafhankelijkheid, haar zelfredzaamheid en haar eigen kracht. Haar partner begreep dat er echt een scheiding dreigde en stopte daarom met het geweld. Bij de andere vrouwen stopte het geweld pas na een scheiding, na een periode op een geheim adres of na een periode van stalking en belaging door de ex-partner.

De vrouwen ervoeren hoge drempels om over te gaan tot een scheiding, door het verwachte eerverlies dat gepaard gaat met de gescheiden staat. Factoren die bijdroegen aan een scheiding zijn levensbedreigende situaties en steun van ouders of familieleden. De scheiding van een vrouw betekent ook eerverlies voor het herkomstgezin. Zo nemen in sommige families de huwelijkskansen van thuiswonende meisjes af door de scheiding van een dochter. Ouders ondernemen dan ook veel om een scheiding van een dochter te voorkomen. Ouders en de bredere familiekring maken gebruik van drang, dwang en chantage om eerverlies te voorkomen. Toestemming om te scheiden komt vaak pas wanneer ouders hun ouderlijke verplichting om alle dochters te huwen hebben volbracht.

Voor enkele vrouwen was de drempel om te scheiden zo hoog, dat zij deze stap niet zelf hebben gezet, maar wachtten tot hun partner het initiatief nam. Ook druk vanuit politie en Bureau Jeugdzorg kan een rol spelen in het besluit om te scheiden. Daarbij blijken zware maatregelen nodig, zoals langdurige gevangenisstraf van de pleger of uithuisplaatsing van kinderen. Een echtscheiding is dus een allerlaatste redmiddel, en blijkt ook effectief omdat het vaak uiteindelijk leidt tot het stoppen van het geweld.

Maar een echtscheiding heeft voor vrouwen veel nadelige gevolgen. Een gescheiden positie betekent voor hen materiële en financiële achteruitgang, wat gepaard gaat met veel eerverlies. Ook betekent een gescheiden positie voor vrouwen dat zij het contact verliezen met hun schoonfamilie, eigen familieleden en andere dierbaren. Gescheiden vrouwen worden wel gezien als een makkelijke prooi voor seksueel verkeer en worden om die reden ook gemeden door zowel gehuwde als ongehuwde vrouwen.

Een scheiding betekent het verlies van de mannelijke beschermer in het leven van de vrouw en het verlies van een groot deel van haar identiteit. De identificatie van vrouwen vindt immers plaats langs de lijn van de man. Vrouwen met een hogere opleiding en/of een baan zijn daarbij in het voordeel, omdat zij kunnen terugvallen op hun eigen prestaties voor hun identificatie.

Een scheiding gaat gepaard met een minder respectvolle bejegening binnen de eigen gemeenschap en een sterke afname van bemiddelingskansen op de Hindostaanse huwelijksmarkt, vooral voor vrouwen die er zelfstandig in slagen om te scheiden. Hun eigen kracht schrikt potentiële huwelijkskandidaten af. De kans op een tweede huwelijk is bovendien voor gescheiden vrouwen veel kleiner, vooral onder hindoes, omdat het hindoeïsme geen scheidingsritueel kent en vrouwen slechts één keer volgens het hindoeïsme mogen trouwen.

8 *Hulp na partnergeweld*

De vrouwen hebben na het stoppen van het geweld drie vormen van hulp gezocht. Ten eerste hadden zij hulp nodig om het dagelijkse leven in te richten en om hun leven weer op te pakken. Ten tweede zochten zij ondersteuning bij de opvoeding van hun kinderen. Daarnaast hadden zij behoefte aan psychologische verwerking van hun geweldservaringen en de worstelingen waar zij als gescheiden vrouw mee te maken kregen. De vraag die hier wordt beantwoord is in hoeverre eerkwesties en huwelijksdwang ook hier een rol spelen.

8.1 *Hulp om het leven weer op te pakken*

Vrouwen die uit een gewelddadige relatie zijn gestapt moeten doorgaans eerst tot rust komen, en hun leven weer op orde krijgen. Pas daarna komt er ruimte om te herstellen (Pels, Lünemann & Steketee, 2011). Veel vrouwen die zijn mishandeld door hun partner hebben symptomen van posttraumatische stress (PTSS) en depressieve klachten (Swan & Snow, 2006; Sijbrandij, Jonkers & Wolf, 2008, Pico-Alfonso, 2005). Pas als de rust en orde enigszins is hersteld komen vrouwen toe aan de verwerking van het geweld.

De meeste gescheiden vrouwen kregen hulp van familie om hun leven weer op te bouwen. Vaak waren het moeders en zussen die hielpen met het aanbieden of meezoeken van huisvesting en het inrichten van de nieuwe woonruimte. Maar ook vaders en broers hielpen soms daarmee. Deze hulp was belangrijk omdat de meeste vrouwen voor het eerst in hun leven op zichzelf aangewezen waren en moesten wennen aan de hoofdverantwoordelijkheid voor het gezin. De hulp van familieleden gaf hen het gevoel dat zij er niet alleen voor stonden.

Daarnaast wordt het opnieuw aangaan van een relatie gezien als een manier om weer een respectabele positie in de gemeenschap te verwerven.

Eén vrouw vertelde bijvoorbeeld dat haar vader haar daartoe stimuleerde opdat zij door andere mannen niet meer als ‘wild vlees’ bekeken zou worden. Door opnieuw in het huwelijk te treden zou zij voor enig eerherstel zorgen. Uit dit voorbeeld blijkt dat mannelijke beschermers nodig geacht worden voor een respectabele positie van vrouwen binnen de eigen gemeenschap.

Respondent: 'Toen zei mijn vader ook dat je niet alleen kunt blijven als vrouw. Je wordt met een ander oog bekeken dan wat we daarvoor hadden. (...) De eerste keer zei ik niks, de tweede keer zei ik: 'Ik heb drie kinderen, dat weet je toch?'. 'Ja, dat weet ik,' zei hij. Op wiens hoofd staat er geschreven dat ze mijn kinderen niet aanraken. Ik wil niet dat er iets met mijn kinderen gebeurt. Daarom wil ik geen andere man. Maar hij zei: 'Als je zo gesloten blijft, dan kom je er nooit achter of het ook goed kan gaan.' Dus dacht ik van ja, je weet nooit.' (Moeder, 48 jaar)

Drie moeders hebben ook hulp gehad buiten de familiekring. Zij kregen alledrie via de huisarts hulp van een maatschappelijk werker. Deze hielp bij het regelen van formele zaken en gaf adviezen over de opvoeding van de kinderen.

Respondent: 'Voorlopig wil ik alleen bij de maatschappelijk werkster en daarna kan zij me weer zeggen van waar ik naar toe kan gaan. Dus zij heeft me geholpen met de advocaat, met andere instanties. (...) Iedere keer als ik haar ging bellen, was ze klaar van: 'Oké, kom morgen naar me toe en dan kunnen we een gesprek voeren. Kijken hoever je bent, wat je allemaal kunt doen, waar je kunt gaan, welke instantie je kan bellen.' Van haar heb ik heel veel steun gehad.' (Moeder, 45 jaar)

8.2 *Behoeftte aan opvoedondersteuning*

De vrouwen hadden tijdens en na de scheiding ook hulp nodig bij de dagelijkse opvoeding en bij het emotioneel opvangen van de kinderen. Hoewel de meesten onder hen al langer voor het reilen en zeilen van het gezin zorgden, zagen zij zich nu voor het eerst geplaatst in de positie van gezinshoofd. Ook de kinderen moesten wennen aan de moeder als hoofdopvoeder. Tijdens het huwelijk hadden de kinderen ter bescherming van hun moeder soms taken overgenomen (parentificatie), zoals de zorg voor de jongere kinderen. Ook beschermden zij soms hun moeder tegen het geweld van de vader, zeker de wat oudere jongens. Dit betekende ook dat kinderen niet altijd hun gevoelens aan hun moeder toonden ten einde deze niet te belasten. Voor de moeders was het mede hierom niet altijd gemakkelijk hun rol van opvoedautoriteit op te pakken.

De moeders realiseren zich weliswaar dat het geweld impact heeft op de kinderen, maar zij hebben moeite met het inschatten van de betekenis ervan. Ook hebben zij geen goed zicht op wat de kinderen zich kunnen herinneren van het geweld.

Elf vrouwen hebben bij de dagelijkse gang van zaken hulp gehad van hun moeder en zussen. De hulp was vooral gericht op het opvangen van de kinderen en het meehelpen bij de opvoeding. Het ging dan bijvoorbeeld om

het brengen en halen van school en het voeden van de kinderen. De hulp van familie was praktisch verlichtend maar gaf ook het gevoel dat de moeders niet alleen stonden en betekende daarmee een grote emotionele steun. Twee vrouwen hadden eveneens steun van hun schoonmoeder bij de opvoeding van de kinderen, zowel tijdens de relatie als na de scheiding. Enkele vrouwen deden ook beroep op broers en zwagers om gesprekken met hun zonen te voeren over het geweld tussen de ouders en de wijze waarop de zonen dit verwerkten.

8.3 *Hulp voor de verwerking van het geweld*

De meeste vrouwen konden zich wenden tot hun moeder en/of zussen voor het delen van hun ervaringen. Maar deze hulp was niet altijd voldoende. Zo vertellen vijf vrouwen over professionele hulp nadat het partnergeweld geëindigd was. Eén vrouw heeft hulp gehad van een psychiater en een ander van een psycholoog en een maatschappelijk werker. Drie andere moeders kregen eveneens hulp van een maatschappelijk werker.

Vrouwen ondervinden veel steun bij lotgenotengroepen langs etnische lijn, waarin zij nieuwe sociale contacten opbouwen met vrouwen in vergelijkbare omstandigheden. Deze groepen bestaan uit andere (Hindostaanse) vrouwen die elkaar zowel praktisch - in hun dagelijkse gang van zaken - als psychologisch versterken. De netwerken die de vrouwen kwijtraken door hun gescheiden staat en het daaraan gepaarde eerverlies, worden gecompenseerd door nieuwe netwerken van vrouwenlijke lotgenoten. Vier moeders hebben deelgenomen aan lotgenotengroepen of nemen nog steeds deel aan deze groepen. Bij één van hen ging het om een praatgroep bij het RIAGG. De anderen participeerden in groepen die door zelforganisaties zijn georganiseerd. De lotgenotengroepen behandelen - met medewerking van professionals en deskundigen - thema's om het verwerkingsproces te stimuleren.

Bijna alle moeders geven aan dat zij na het geweld ook baat hadden bij activiteiten die bijdroegen aan de groei van hun *eigen kracht*. De meeste moeders hebben meerdere activiteiten aangegrepen om zich verder te ontwikkelen. Onderwijsdeelname is voor drie moeders daartoe een manier geweest. Vier moeders hebben vrijwilligerswerk verricht en vijf moeders betaald werk.

Respondent: 'Het grootste verschil is natuurlijk dat ik werk. Ik ben niet afhankelijk van mijn man en toen wel. Mijn man werkte en ik was thuis met onze zoon. Ik weet beter wat ik wil, en hoe ik behandeld wil worden. (...) Ik heb mijn eigen grenzen niet aangegeven. Daardoor had mijn man het gevoel dat hij mij onder zijn macht had. Maar het allerergste was het gevoel van afhankelijkheid.'

Interviewer: 'Was u afhankelijk van uw man?'

Respondent: 'Achteraf gezien wel erg. Je komt niks tekort, de rekeningen worden netjes op tijd betaald, maar toch. Je kunt nooit iets voor jezelf kopen, dacht echt van jou is. Dat gevoel is er niet meer. Daarom ben ik heel erg blij met mijn baan.'

(Moeder, 30 jaar)

Ook andere vormen van participatie zijn genoemd, zoals deelname aan de oudercommissie op de basisschool van de kinderen en deelname aan activiteiten in wijkcentra. Al deze vormen van participatie droegen bij aan ontplooiing, een gevoel van onafhankelijkheid en aan zelfredzaamheid.

8.4 *Samenvatting*

Deelvraag drie beoogt onder andere in beeld te brengen welke hulp de moeders hebben ontvangen na de geweldsperiode, alsmede de invloed van eerkwesties en huwelijksdwang daarbij.

Na het geweld trad een nieuwe periode op waarin de vrouwen moesten wennen aan hun alleenstaande moederschap. Deze rol bracht veel nieuwe opgaven met zich mee voor zowel de vrouwen als de kinderen. De vrouwen waren voor het eerst in hun leven in een positie zonder 'mannelijke beschermer' en waren wegens de scheiding en het daarmee gepaard gaande eerverlies veel van hun netwerk en hulpbronnen kwijtgeraakt.

Zij hadden na het stoppen van het geweld hulp nodig om het dagelijkse leven in te richten en om hun leven weer op te pakken. Het waren vooral de moeder en zussen die hielpen. Ook werden sommige vrouwen door hun vader gestimuleerd om een nieuwe relatie aan te gaan ten behoeve van eerherstel. Enkele vrouwen kregen, bij gebrek aan passende hulp in eigen kring, hulp van een maatschappelijk werker bij het regelen van formele zaken.

Daarnaast hadden de vrouwen ondersteuning nodig bij de opvoeding van hun kinderen. Hiervoor zochten zij hulp in de privékring, waaronder met name de eigen moeder en zussen. In enkele gevallen gaven de ingeschakelde maatschappelijk werkers opvoedingsadviezen.

Ten slotte hadden de moeders hulp nodig voor de emotionele verwerking van het geweld en van de gevolgen na de scheiding. Hiervoor heeft een aantal vrouwen zich gewend tot maatschappelijk werkers, psychologen en psychiaters. De vrouwen hadden ook steun aan lotgenotengroepen langs etnische lijn. Deze compenseerden het weggevalen (familie)netwerk. Ook hielpen lotgenoten elkaar met de dagelijkse gang van zaken. Ten slotte droegen de lotgenotengroepen bij aan de groei van de eigen kracht van de vrouwen.

De vrouwen startten na de scheiding ook met andere activiteiten die bijdroegen aan de groei van hun eigen kracht, zoals onderwijsdeelname, participatie aan activiteiten in wijkcentra, vrijwilligerswerk en betaald werk.

9 *Jongeren over geweld tussen de ouders*

In dit hoofdstuk staat het perspectief van jongeren centraal op eer en huwelijksdwang in relatie tot geweld binnen het huwelijk. Er is gesproken met 17 jongeren, waaronder zes meisjes en elf jongens. De jongste hieronder was 12 jaar en de oudste 25 jaar. Negen jongeren zijn naast getuige van geweld tegen hun moeder of tussen hun ouders ook zelf direct slachtoffer geweest van geweld. Sommigen werden geslagen door de vader, anderen door de moeder of door beide ouders. Ook was er sprake van psychisch geweld, eveneens soms van de vader, soms van de moeder en soms van beide ouders.

9.1 *De norm: is slaan toegestaan of niet?*

Alle jongeren leefden mee met hun moeder en vonden het geweld tussen hun ouders problematisch. Zij constateren dat de ouders er niet in slaagden de geweldsspiraal te doorbreken. Enkele jongeren vertellen over vergeefse pogingen van hun moeder om aan de gewelddadige relatie te ontsnappen.

Respondent: 'Mijn moeder ja, ze heeft geprobeerd om weg te rennen. Maar in de Hindostaanse cultuur is het zo dat als je een dochter bent en je bent uitgehuwelijkt of gekoppeld of weet ik veel wat, en je rent weg van je man dan wordt je weer teruggebracht. Want het is schandelijk als je als dochter weer bij je vader komt wonen terwijl je nog kinderen hebt en je bent getrouwd. Dat is schandelijk dus je wordt teruggestuurd. Dit is ook heel vaak met mijn moeder gebeurd.'

(Meisje, 23 jaar)

Door de handelwijze van de familie - namelijk het herhaaldelijk terugsturen van de moeder naar haar man - lijkt impliciet ook het taboe op scheiden doorgegeven te worden aan de kinderen.

Enkele andere jongeren kregen vanuit hun herkomstmilieu, bijvoorbeeld van hun vader of hun grootouders of zelfs de bredere etnische gemeenschap, expliciet de boodschap mee dat een man zijn vrouw mag slaan. Dat een corrigerende klap soms gewoon nodig is. Aangezien het slachtoffer in hun situatie hun moeder betrof, konden de jongeren zich daar niet in schikken. Met name wanneer de boodschap kwam van familieleden waar de jongeren een nauwe band mee hadden leverde dit vaak een innerlijke worsteling op.

Respondent: 'Ja, de mannen denken vooral 'Wij zijn de man. Als een vrouw niet luistert, krijgen ze gewoon een klap.' En daar ben ik het helemaal mee oneens! Want ik ben ook Surinaams-Hindostaanse opgevoed. Maar ik heb nog steeds gewoon de pure menselijke gedachte. En dat is gewoon het belangrijkste. Je moet elkaar gewoon als gelijken behandelen, vind ik. Weet je wat het is? Als 'die' het mag, dan mag 'hij' het ook en er is altijd een grens. En Surinaams-Hindostaanse weet je wel, bullshit! In dat opzicht. Maar het kan gewoon niet, je gaat toch niet je vrouw slaan?!' (Jongen, 15 jaar)

Enerzijds keuren jongeren geweld tussen hun ouders af. Maar anderzijds krijgen zij door het voorbeeldgedrag van hun ouders - en soms expliciet vanuit de omgeving - de boodschap mee dat geweld wel mogelijk is in een partnerrelatie. Enkele jongeren hebben het voorbeeld dat zij kregen overgenomen. Het volgende citaat is van een jongen die evenals zijn vriendin opgroeide in een gezin waarin sprake was van zowel fysiek als psychisch geweld tussen de ouders. In zijn relatie met zijn vriendin leerde hij vraagtekens plaatsen bij partnergeweld.

Onderzoeker: 'Je had het net over voorbeeldgedrag dat je het normaal bent gaan vinden dus het gooien met spullen en schreeuwen. Maar het slaan heb je ook van kleins af aan kunnen zien bij je ouders. Is dat ook iets wat je gewoon bent gaan vinden?'

Respondent: 'Ik kon sommige dingen wel beter onderscheiden dan andere dingen, wat wel kon en wat echt niet kon en ja, een kind weet niet precies wat goed en fout is, maar je weet dat slaan gewoon fout is. (...) Maar het is wel gebeurd in onze relatie. En nadat het heeft plaats gevonden zijn we ook allebei hulp gaan zoeken. We zijn naar PsyQ gegaan.' (Jongen, 24 jaar)

De vriendin van de respondent en haar ouders hebben hem voor de keuze geplaatst om ofwel uit elkaar te gaan ofwel samen hulp te zoeken voor het geweldsgedrag. Hij koos voor het laatste.

Ook het slachtoffergedrag kan door kinderen worden overgenomen. Zo zag een meisje hoe haar moeder, ondanks het partnergeweld en dreigementen om te scheiden, keer op keer probeerde haar huwelijk in stand te houden. Deze moeder geeft haar dochter verbaal de boodschap mee dat zij geen geweld van een man moet accepteren, maar haar non-verbale voorbeeld is daarmee in strijd (zie ook Pels et al., 2011). In het gesprek geeft zij aan dat er redenen zijn waarom een man een vrouw wel mag slaan.

Respondent: 'Mijn moeder heeft mij geleerd, dat als hij één keer slaat, dat je dat niet moet pikken. Mijn moeder ging dat wel pikken. Dus als je hem één keer laat slaan, zonder een bepaalde reden ofzo. Maar dat hij zelf vreemd gaat, dat ik dat niet moet pikken en gewoon weg moet gaan. Of tenminste erover moet praten met iemand.'

(...)

Onderzoeker: 'Stel, dat het jou ook overkomt, dat je een relatie hebt en dat je vriend je slaat, wat doe je dan?'

Respondent: 'Wijzen waar de deur is.'

Onderzoeker: 'Dus je zou echt uit elkaar gaan?'

Respondent: 'Ja ligt er aan, wat voor reden.'

Onderzoeker: 'Wat is een goede reden?'

Respondent: 'Bijvoorbeeld ik ga vreemd en hij slaat me, dan is het wel terecht.'

Onderzoeker: 'Wat is geen goede reden?'

Respondent: 'Als het andersom is en ik mag niets zeggen. Ik mag bijvoorbeeld niet van hem naar buiten, ik moet thuis zitten, dat soort dingen. En hij slaat me ook nog erbij, dan kan het echt niet.' (Meisje, 15 jaar)

Het meisje uit bovenstaand citaat valt in een soortgelijk patroon als haar moeder. Aan het eind van het interview vertelde zij dat zij al enkele jaren een vriend heeft die haar slaat en haar beperkingen voorschrijft in haar bewegingsruimte en kleding. Hij wil niet dat zij gaat winkelen, ook niet met haar moeder, en eist dat zij haar lichaam bedekt. Om de relatie niet op de spits te drijven komt zij haar vriend in zijn wensen tegemoet. Zij zegt evenals haar moeder dat zij de relatie met een gewelddadige man zal verbreken, maar in de praktijk houdt zij ondanks het geweld haar relatie in stand.

Enkele jongeren signaleren dat zij gedragspatronen van hun ouders in hun eigen relatie kopiëren. De jongeren hebben ook denkpatronen van hun ouders overgenomen. Zo betitelen enkele jongens vrouwen die meerdere mannen hebben gehad als onzedelijk en vinden zij het normaal dat mannen meerdere relaties voor het huwelijk hebben. Ook de meisjes maken onderscheid tussen deugdelijke vrouwen die als maagd het huwelijk ingaan en vrouwen die openlijk meerdere relaties hebben gehad en het daardoor 'voor zichzelf hebben verpest'. Overigens hebben de meisjes die dit onderscheid maken zelf eveneens meerdere relaties gehad, maar hebben zij deze geheim gehouden waardoor hun imago niet is geschaad.

9.2 *De reacties van jongeren op het geweld*

Een veelgenoemde reactie van de jongeren op het geweld is dat zij pogingen ondernamen om hun moeder ertegen te beschermen, zoals ook de moeders aangaven (zie hoofdstuk 7). Soms gebeurde dit al op zeer jonge leeftijd.

Respondent: 'Omdat ik mij zorgen ging maken, liep ik een dag een keer de woonkamer in en dacht, wat is hier aan de hand? (...) En toen heb ik hem echt alle woorden gegeven die ik kende in mijn woordenboek en toen is hij niet meer teruggekomen.'

Onderzoeker: 'Hoe reageerde hij toen?'

Respondent: 'Hij was geschrokken en toen zei mijn moeder: 'Ik zei het toch dat hij jou een keer het huis uit zou schoppen!' Toen zei ik: 'Je moet niet meer komen en als je de volgende keer komt, is het klaar met jou!'

Onderzoeker: 'Hoe oud was je toen?'

Respondent: 'Ik was zeker wel 5 à 6 jaar zo. Maar ik wist gewoon zeker, als deze man blijft komen vermoord ik hem. Hij moet gewoon weg blijven.' (Jongen, 15 jaar)

Het citaat illustreert dat vrouwen hun zonen al heel jong de functie van mannelijke beschermer kunnen toedelen. Ook andere jongeren vertelden over hun pogingen om hun moeder te beschermen. Het waren met name zonen die - doorgaans ouder dan de jongen in het citaat - tegen hun vader in opstand durfden te komen. Zij namen hun moeder in bescherming, ook wel door te dreigen met fysiek geweld. De beschermende rol van zonen past binnen de verwachting dat jongens waken over de vrouwelijke gezinsleden.

Jongeren, zowel jongens als meisjes, namen ook opvoedingstaken van hun ouders over. Zij zorgden voor de jongere kinderen in het gezin wanneer hun moeder daar niet toe in staat bleek. De verzorging betrof onder andere het voeden, baden, naar school brengen en het bespreken van en begeleiden bij dagelijkse ervaringen.

Alle jongeren ervoeren loyaliteitsconflicten. Zij hielden van beide ouders maar vooral de vertrouwensrelatie met hun vader leed flink onder de geweldssituatie. De meeste jongeren hebben wel contact met hun vader, maar de kwaliteit van het contact laat volgens hen te wensen over. Enkele jongeren ervoeren een communicatiekloof met hun vader. Zij wisten niet hoe en waarover zij met hem konden praten. Anderen hadden hun vader vaker willen zien. Zij hadden vooral gedurende hun puberjaren hun vader als voorbeeld gemist.

9.3 *Eerherstel door jongeren*

Een veelgenoemde reactie van jongeren was direct verbonden aan de gescheiden staat van de moeder. Daardoor kampten zowel de moeders als de jongeren met een lagere status binnen (delen van) de familiekring en de eigen gemeenschap en voelden zij zich onder druk gezet om aan eerherstel te werken. Normafwijkend gedrag werd door kinderen geweten aan het falen van de moeder en aan haar keuze voor het alleenstaande moederschap. Afhankelijk van de geldende normen in de familiekring kon het gaan om datinggedrag van meisjes, wetsovertredingen of criminaliteit, maar ook lage prestaties op school of op de arbeidsmarkt en het niet in staat blijken om een huwelijk in stand te houden.

Jongeren voelen zich onder druk staan om successen te boeken. Zo vertelt een jongen dat hij door de marginale positie van zijn moeder juist gedreven was om op school beter te presteren. Andere jongeren, vooral meisjes, wilden een groots gevierde bruiloft om de hele familie te laten zien dat hun moeder erin geslaagd was om de kinderen naar een gedegen huwelijk op te voeden.

Maar het lukte niet alle jongeren om dergelijke zichtbare successen te boeken. Sommige jongeren spraken over ernstige trauma's, ook wanneer zij niet direct slachtoffer van het geweld waren. Het opgroeien in een gezin met zo veel geweld veroorzaakte psychische problemen. Twee jongeren hadden daardoor een achterstand opgelopen op school. Zo is een jongen op 24-jarige leeftijd nog bezig met een havo-opleiding. Een 23-jarig meisje heeft haar havo-diploma behaald, maar slaagt er niet in om verder te komen in haar onderwijsloopbaan. Zij onderbrak haar opleiding ieder jaar wegens psychische problemen.

Een ander meisje vertelde dat haar vriend de relatie met haar verbrak toen zij 22 jaar oud was. Bij haar moeder brak paniek uit. Haar moeder wilde haar uiterlijk op haar 23e huwen en ging daarom op zoek naar een nieuwe kandidaat. Het passeren van de huwelijksleeftijd zou roddels veroorzaken binnen de familiekring over haar falen als moeder, terwijl haar reputatie toch al geschaad was.

9.4 *Jongeren over hulpverlening*

Alle jongeren hadden op den duur één of enkele vertrouwenspersonen in hun sociale omgeving waar zij mee spraken over het geweld. Sommigen spraken met hun broers, zussen, grootouders of andere familieleden. Anderen spraken met leeftijdgenoten op school of met hun eigen vriend of vriendin. Ook zijn er jongeren die op school met hun mentor hebben gesproken over de situatie thuis.

Over de hulpverlening door professionals zijn de jongeren duidelijk: zij hebben dit volgens eigen zeggen niet nodig of nodig gehad. Toch hebben bijna alle jongeren - zowel meisjes als jongens - na de scheiding van de ouders hulp gehad van een maatschappelijk werker, een psycholoog, een relatiebegeleider of een psychiater. Sommigen kregen de hulp kort nadat de ouders zijn gescheiden. Anderen kregen de hulp tijdens de adolescentie omdat zij problemen hadden met de verwerking van hun herinneringen of zelf geweld toepasten in hun relatie.

De jongeren hebben doorgaans niet zelf gezocht naar professionele hulpverlening. Zij hebben de hulp aanvaard op aandringen van hun moeder en in een enkel geval van de partner. De ontvangen hulp is door hen doorgaans als welkom en nuttig ervaren voor het verwerken van de opgelopen trauma's. Waar het hulpzoekgedrag van vrouwen tijdens partnergeweld beschouwd werd als 'de vuile was buiten hangen', werd er na de scheiding juist begrip getoond voor het inschakelen van hulp voor de kinderen.

9.5 *Samenvatting*

De vierde deelvraag beoogt de intergenerationele overdracht van eerkwesties en huwelijksdwang onder jongeren die getuige zijn geweest van geweld tussen hun ouders in beeld te brengen. Uit de gegevens blijkt dat sommige jongeren het partnergeweld ruimer beschrijven dan hun moeders. Zo beschrijven zij situaties van fysiek geweld of wederzijds geweld waar hun moeders dit niet zien. Alle jongeren in dit onderzoek keuren het geweld tussen hun ouders af.

Toch blijken signalen van de intergenerationele overdracht al vroeg aanwezig bij jongeren. Sommige jongens vertonen plegergedrag en sommige meisjes vallen in een slachtofferrol. Enerzijds zien enkele meisjes situaties waarin een man gerechtvaardigd is om zijn vrouw te slaan. Anderzijds krijgen jongens soms expliciet de boodschap mee dat zij hun vrouw mogen slaan.

Door het voorbeeldgedrag van hun ouders en dergelijke expliciete boodschappen nemen jongens soms het plegergedrag over, ook al keuren zij het geweld af. Meisjes nemen door het voorbeeldgedrag van hun moeder het slachtoffergedrag over. Meisjes krijgen bovendien in hun opvoeding en in het voorbeeldgedrag van hun ouders een taboe op scheiden mee. Voorts zien we dat jongens al heel vroeg de rol van mannelijke beschermer oppakken. Ook vrouwen behandelen en benoemen hun zonen al zeer jong als mannelijke beschermer.

Zowel de jongens als de meisjes hanteren gendergeladen normen voor de beoordeling van jongens en meisjes. Daarin staat kuisheid van meisjes centraal. Meisjes maken onderscheid tussen deugdelijke meisjes en meisjes die openlijk meerdere vriendjes hebben gehad, ook wanneer zij zelf heimelijk

met jongens omgaan. Het gaat hun niet zozeer om de feiten bij de kwalificatie van meisjes, alswel om wat de buitenwereld weet.

Voorts blijkt dat jongeren ervan doordrongen zijn dat hun eenoudergezin een marginale positie geniet binnen de gemeenschap. Jongeren ervaren pressie om te zorgen voor eerherstel door successen te boeken - waaronder hoge onderwijsprestaties, een kuis imago en het huwelijk - waaruit de gemeenschap kan afleiden dat hun moeder haar opvoedingstaak goed heeft volbracht. Door de psychische problemen na het partnergeweld van de ouders lukt dit niet alle jongeren. Het uitblijven van zichtbare successen veroorzaakt een gevoel van falen.

Deel 3

Slot

10 Conclusies en aanbevelingen

Dit onderzoek is uitgevoerd op verzoek van het ministerie van Veiligheid en Justitie en de gemeente Rotterdam binnen de Pilot Aanpak Huwelijksdwang. De studie verkent eer- en huwelijkskwesties binnen Surinaams-Hindostaanse gezinnen die te maken hebben gehad met partnergeweld, waarbij de moeder het slachtoffer was en de vader de pleger. De centrale vraagstelling luidt:

Hoe werken eerkwesties en huwelijksdwang door in partnergeweld onder Hindostanen, en welke maatregelen kunnen bijdragen aan beëindiging van het geweld en aan preventie van intergenerationele overdracht ervan?

Het hoofdmateriaal voor dit onderzoek bestaat uit al beschikbare interviews voor het onderzoek 'Opvoeden na partnergeweld' (Pels, Lünemann, Steketee, 2011), waarin de ondersteuningsbehoeften van moeders en jongeren na situaties van partnergeweld centraal staan. Dit onderzoek vond plaats onder 100 moeders die te maken hebben gehad met partnergeweld en 84 jongeren die hiervan getuige zijn geweest. Onder de geïnterviewde respondenten bevonden zich 15 moeders en 17 jongeren met een Surinaams-Hindostaanse herkomst.

De interviews geven een beeld van de mechanismen die een rol spelen bij partnergeweld. Om zicht te krijgen op eerkwesties en huwelijksdwang bij partnergeweld onder Hindostanen is een secundaire analyse verricht op de interviews met de Hindostaanse respondenten. Aan de hand van een literatuurstudie en informatie van sleutelinformanten is een kader gemaakt voor deze secundaire analyse.

De vraag of eerkwesties en huwelijksdwang een rol spelen bij partnergeweld onder Hindostanen kunnen we bevestigend beantwoorden. Zowel voor het huwelijk, tijdens het huwelijk als na een eventuele scheiding spelen eerkwesties en huwelijksdwang een rol. In de opvoeding, de route naar het huwelijk, de normering binnen de bredere etnische gemeenschap en de gevolgen bij normafwijkende keuzen en scheiding spelen eerkwesties en huwelijksdwang een centrale rol. In dit hoofdstuk gaan we concluderend in op deze rol. Eerst bespreken we echter de beperkingen van het huidige onderzoek.

10.1 *Beperkingen van het onderzoek*

Dit rapport is gebaseerd op verschillende informatiebronnen. Naast een literatuurstudie en gesprekken met sleutelinformanten, vond heranalyse plaats van al uitgevoerde interviews met moeders die slachtoffer waren van partnergeweld en jongeren die zijn opgegroeid in een gezin waarin partnergeweld heeft plaatsgevonden. Het betreffende onderzoek geeft weer welke processen zich voordoen binnen gezinnen waarin sprake is (geweest) van partnergeweld en biedt inzicht in de rol van eerkwesties en huwelijksdwang. Daarbij moet opgemerkt worden dat deze thema's niet centraal stonden. Wel bleken ze veelvuldig naar voren te komen in de interviews..

De resultaten en conclusies zijn niet zonder meer te veralgemeniseren naar de bredere populatie Surinaamse Hindostanen. Wel biedt het rapport stof om de genoemde thema's te agenderen en discussie, dialoog en bewustzijn te stimuleren.

Het beschikbare materiaal geeft de perspectieven weer van moeders en jongeren, ook op de rol van de vaders. Daarmee is zicht verkregen op eer- en huwelijkskwesties die volgens hen van invloed zijn op partnergeweld. Vooralsnog ontbreekt echter het perspectief van Hindostaanse vaders die pleger of slachtoffer zijn geweest van partnergeweld.

10.2 *Eerkwesties en huwelijksdwang bij partnergeweld*

Eer, ofwel *izzat*, is een belangrijk goed. Zowel in de traditionele als de huidige opvoedingscontext is het huwelijk een zeer belangrijk, zo niet het belangrijkste doel van de opvoeding. Voor meisjes en vrouwen geldt dat zij in verband met de familie-eer en hun bemiddelingskansen naar een huwelijk, hun imago en eerbaarheid (en daarmee ook de familienaam) hoog dienen te houden.

Roddel en achterklap zijn schadelijk. Meisjes en vrouwen hebben daarom vaak te maken met een beperking in hun bewegingsruimte. Zij worden doorgaans niet opgevoed voor een zelfstandig leven.

Het aangaan en onderhouden van een huwelijk is niet alleen een taak van de kinderen, maar ook van ouders. De huwelijkse staat van kinderen bezorgt ouders en de familie eer, de gescheiden staat bezorgt hen eerschade. Ouders en familieleden hebben daarom een grote rol in de partnerselectie en het arrangeren van het huwelijk.

We zien een enorme groepsinterne diversiteit in partnerselectie en bemiddeling door familieleden. Toch is deze, ook in de migratiecontext, nog sterk gericht op een rolverdeling waarbij de man hoofd is van het gezin en de vrouw verantwoordelijk is voor de huishouding en de opvoeding. Hiermee wordt de machtsverhouding tussen man en vrouw bij de partnerselectie

volgens de traditionele norm ingericht, conform de verwachtingen binnen de Surinaams-Hindostaanse bevolkingsgroep.

Binnen het huwelijk

Zowel in de opvoeding als binnen het huwelijk genieten mannen meer vrijheid dan vrouwen. Vrouwen hebben door hun vaak lagere opleidingskwalificaties, hun positie als huisvrouw, lager betaalde (deeltijd-)banen en door de identificatie via hun echtgenoot een kwetsbaardere positie dan mannen. Daarnaast is hun eerbaarheid ook gekoppeld aan de gehuwde staat met de eerste partner.

Door de scheve machtsverhoudingen en de gendergerelateerde ruimte binnen de familiekring, wordt geweld en overspel door mannen min of meer geaccepteerd, terwijl op vrouwen wordt ingepreerd dat zij moeten berusten in dergelijk gedrag van hun man. Doorgaans internaliseren vrouwen deze regels, zij het niet zonder enige ambivalentie.

In de lijn van de hiërarchie binnen het gezin is correctie van hiërarchisch lager geplaatsten toegestaan. Dit betekent in de praktijk dat mannen een corrigerende tik mogen uitdelen aan hun vrouw en kinderen. Volgens de vrouwen in dit onderzoek hanteerden hun (ex)partners tevens een autoritaire communicatiestijl, waarmee zij het gewenste gedrag opeisten.

We zien tegenstrijdige standpunten bij vrouwen waar het gaat om partnergeweld: allen keuren het partnergeweld van hun ex-partner af, maar sommigen vinden dat er situaties zijn die een corrigerende tik van hun partner legitimeren. Niet alleen de omgeving, maar ook sommige vrouwen zelf zijn dus van mening dat fysiek geweld van de man tegen de vrouw legitiem kan zijn.

De vrouwen richten zich allereerst tot hun familiekring voor hulp tegen het geweld door hun partner. De hulpvraag stuit in de schoonfamilie vaak op een afstandelijke houding (het zich er niet mee willen bemoeien), onbegrip en soms zelfs op goedkeuring van het geweld. Ook wordt het geweld wel eens aangemoedigd, bijvoorbeeld als instrument om gehoorzaamheid van de vrouw af te dwingen. De hulpvraag binnen de eigen familie leidt vaak tot bemiddeling tussen de partners met het oog op voortzetting van het huwelijk.

Tijdens het huwelijk bestaat er een taboe op het invoeren van hulp van professionals, zeker van de politie, aangezien hiermee de 'vuile was buiten wordt gehangen'. De eer van zowel het gezin als de familie is hiermee in het geding. Familieleden verwijzen daarom doorgaans niet naar de professionele hulpverlening. Netwerkrelaties buiten de familie doen dat wel. Echter, van professionals (politie en Bureau Jeugdzorg) blijkt zeer doortastend ingrijpen nodig om het geweld te stoppen. Het verwachte eerverlies leidt ertoe dat zowel het herkomstgezin van de vrouw als de vrouw zelf er alles aan doen om het huwelijk in stand te houden en hierdoor geen maatregelen treffen die de huwelijkse staat in gevaar kunnen brengen.

Het geweld stopte bij de meeste vrouwen pas na een echtscheiding, na een periode op een geheim adres of een periode van belaging en stalking. De scheiding van een dochter betekent ook eerverlies voor haar herkomstgezin en in sommige kringen tot een afname van de bemiddelingskansen van ongehuwde andere dochters. Ouders doen er doorgaans alles aan om een scheiding te voorkomen, zeker zolang er ongehuwde dochters thuis wonen. Zij bemiddelen tussen het echtpaar, sturen hun dochter terug bij pogingen om te scheiden en vertellen dat ze het beste van de relatie moet maken. Ouders geven vaak pas toestemming om te scheiden wanneer alle dochters gehuwd zijn.

Wanneer eerschade door een scheiding niet te voorkomen is, worden methoden gehanteerd om de eerschade te beperken, bijvoorbeeld door de verantwoordelijkheid voor de scheiding zoveel mogelijk buiten de vrouw te plaatsen. Een uiterste maatregel om de eerschade te beperken is het verstoten van de gescheiden dochter.

Consequenties van de scheiding

Zowel mannen als vrouwen lijden door een scheiding eerverlies, maar voor mannen is deze schade relatief beter te overzien. Zij kunnen na een scheiding met minder problemen opnieuw een gezin stichten of opnieuw naar een huwelijk bemiddeld worden.

Vrouwen ondervinden meer eerschade door een scheiding. Zij gaan er materieel en financieel op achteruit, verliezen hun mannelijke beschermer, de identificatie langs de lijn van de man en het contact met veel dierbaren. Een scheiding betekent voor vrouwen bovendien een sterke afname van bemiddelingskansen naar een volgend huwelijk, vooral voor de hindoes, aangezien het hindoeïsme geen ritueel voor een scheiding kent. Gescheiden vrouwen hebben een gemarginaliseerde positie binnen de eigen bevolkingsgroep.

Een uiterste poging tot eerbehoud bestaat er voor sommige hindoevrouwen dan ook uit dat zij zich na hun wettelijke scheiding voordoen als nog steeds gehuwd. Dit houdt in dat zij zich binnen de eigen gemeenschap presenteren als nog immer gehuwd volgens het hindoeïsme.

Na de scheiding is er geen taboe of weerstand meer tegen het invoeren van professionele hulp. Immers, de eerschade is al berokkend en de man is bovendien niet meer het hoofd van het gezin. Alle gescheiden moeders hebben na de scheiding professionele hulp ingeroepen voor zowel zichzelf als voor hun kinderen.

10.3 Eerkwesies en huwelijksdwang onder jongeren

In de normoverdracht van generatie op generatie worden meisjes en vrouwen doordrongen van de noodzaak van een man in hun leven. Het verwerven en

behouden van een partner is een belangrijk doel in hun leven. Voorts worden meisjes doorgaans niet opgevoed met de optie een relatie te kunnen verbreken of om te mogen experimenteren met relaties. Jongens daarentegen krijgen deze ruimte wel in hun adolescentiefase. Dit verschil in opvoeding draagt bij aan verwarring in het datingsverkeer, waarbij het imago van meisjes enorme eerschade kan oplopen.

Jongeren groeien op met het voorbeeld van hun ouders. Zij krijgen impliciet en expliciet van hun ouders het taboe op scheiden mee, maar ook de boodschap dat er situaties zijn die partnergeweld legitimeren. We zien in dit onderzoek dan ook dat er jongeren zijn die het voorbeeld van hun ouders hebben overgenomen, ondanks de expliciete wens van de moeders om de intergenerationele overdracht te stoppen. Enkele jongens hebben (tot hun spijt) al geweld in hun relatie toegepast en enkele meisjes zijn al slachtoffer geweest van partnergeweld.

Ook zien we bij de jongeren, zowel bij jongens als bij meisjes, bepaalde eengerelateerde normen terug, zoals de kuisheidsnorm voor meisjes. Jongens nemen op erg jonge leeftijd de rol van mannelijke beschermer op zich, een rol die past binnen de verwachtingen van de moeders en andere familieleden.

We zien dat jongeren uit de gebroken gezinnen de druk ervaren om met hun prestaties en gedrag een mate van eerherstel voor zichzelf en hun moeder te verwezenlijken. Deze opgave gaat paradoxaal genoeg gepaard met de opgave om de geweldstrauma's te verwerken uit de periode dat het gezin nog intact was. De jongeren kampen dus met een dubbele opgave.

10.4 Conclusies

De selectie bij de partnervorming onder Hindostanen is doorgaans gericht op een machtsverhouding waarbij de man de machtsmeerdere is en de vrouw de machtsmindere. Dit is conform de verwachtingen van familieleden van beide huwelijkskandidaten.

Door de gendergeladen opvoeding, de gendergerelateerde verwachtingen in de man-vrouwverhouding en door de verwachte eerschade en andere negatieve consequenties van een scheiding beleven vrouwen het huwelijk als een vaststaand gegeven en voelen zij zich bij partnergeweld en overspel gevangen in hun huwelijk. Een scheiding is voor hen vaak geen optie, ook al dreigen zij hier soms wel mee. Indien sprake is van overspel van hun man ervaren vrouwen dit, door de beleving van het huwelijk, als een vaststaand gegeven - als een zware vorm van psychisch geweld waar geen ontsnappen aan is.

Waar de meest effectieve maatregel tot het stoppen van partnergeweld een scheiding blijkt te zijn, is dit tevens de stap die de meeste eerschade tot

gevolg heeft, zowel voor het echtpaar als voor hun familie. De grootste schade ontstaat bij de vrouw en haar herkomstgezin. Het is dus ook deze kring die het meest gebaat is bij het in stand houden van het huwelijk. Dit feit maakt het machtsverschil tussen mannen en vrouwen in een partnerrelatie juist groter, ten nadele van vrouwen.

Hindostaanse vrouwen worden gewoonlijk niet opgevoed voor een zelfstandig leven zonder mannelijke beschermer. Zij scheiden vaak pas na levensgevaarlijkes geweldsescalaties én toestemming van het ouderlijk huis. Zolang deze toestemming ontbreekt, is de verwachting dat vrouwen na een scheiding geen vangnet zullen hebben. Omdat dit de eerste fase in hun leven is waarin zij zowel psychologisch als feitelijk als gezinshoofd moeten functioneren, is een vangnet voor hen juist zeer belangrijk. Ook betreft het ouderlijk huis de meest dierbare relaties, die zij liever niet kwijtraken, wat wel een mogelijke consequentie is van een scheiding zonder ouderlijke toestemming.

Gezien het feit dat de eengerelateerde normen vrouwen vastzetten in hun gehuwde staat, blijken alleen de meest doortastende maatregelen vanuit de hulpverleningsketen effectief in het stoppen van het geweld, vooral wanneer toestemming voor een scheiding vanuit het ouderlijk huis ontbreekt.

Het ouderlijk huis van vrouwen en de normerende gemeenschap waarin dit is ingebed vormen daarmee de partijen waar vooral in moet worden geïnvesteerd. Zolang gendergeladen eernormen de ongelijke machtsverhoudingen in stand houden en zolang ouders en vrouwen zich aan deze normen gebonden voelen, genieten mannen een positie waarbinnen zij ruimte hebben om zonder negatieve consequenties hun vrouw geweld aan te doen.

Investing in het ontwikkelen van zelfredzaamheid van dochters tijdens de opvoeding is een belangrijk aandachtspunt. Ouders rekken tegenwoordig steeds vaker de huwelijksleeftijd op ten behoeve van onderwijskwalificaties. Van invloed hierbij is het inzicht dat dochters zich zelfstandig moeten kunnen redden na een eventuele echtscheiding. Hierdoor ontwikkelen vrouwen een bepaalde mate van zelfredzaamheid. Het is deze zelfredzaamheid waardoor mannen de dreiging van een scheiding serieus nemen en stoppen met geweld zonder dat het tot een scheiding hoeft te komen. De zelfredzaamheid van vrouwen draagt bij aan gelijkwaardigere machtsverhoudingen binnen de partnerrelatie.

De marginalisering van gescheiden vrouwen brengt een verzwaring mee van hun opvoedingstaak en hun eerschade heeft eveneens negatieve gevolgen voor de kinderen.

10.5 Aanbevelingen

In deze paragraaf gaan we, conform deelvraag 5, in op de aanbevelingen die voortvloeien uit het onderzoek. We onderscheiden drie sporen: bewustwording en normverandering, opvoedondersteuning en compensatie van het weggefallen vangnet. Daarnaast is specifieke aandacht voor jongeren nodig, gericht op enerzijds het verwerken van het ervaren geweld, maar anderzijds ook op preventie van partnergeweld in hun eigen partnerrelatie.

Bewustwording en normverandering

De vraag wanneer gedrag verwordt tot eengerelateerd geweld en wanneer tot huwelijksdwang, is geen vraag die Hindostanen zich uit zichzelf stellen. Toch blijkt het dagelijks leven doordrongen te zijn van eerkwesties en huwelijksdwang. Tussen het vrijwillig naleven van gedragsregels en gebukt gaan onder drang en dwang ligt een grijs gebied waarin de scheidslijn met dwang en geweld moeilijk aan te duiden is.

Op dit punt is bewustwording binnen de etnische gemeenschap wenselijk. Daarbij gaat het vooral om de mogelijke consequenties van drang, dwang en geweld voor het psychisch welbevinden van meisjes en vrouwen. Ook zijn activiteiten gewenst die zich richten op bewustwording van de invloed van partnergeweld, eerkwesties en huwelijksdwang op kinderen, en op het risico van voortzetting ervan in volgende generaties (zie ook: Pels, Lünemann, Steketee, 2011). Het zwijgen moet doorbroken worden en het geweld en de consequenties voor de opvoeding en de kinderen moeten besproken worden. Te denken valt aan dialoog- en discussiebijeenkomsten in samenwerking met zelforganisaties, maar ook aan radioprogramma's waarmee de huiskamers worden bereikt van zorgmijdende gezinnen.

Ook emancipatie van mannen is nodig (zie ook Lunnemann, Hermes & Roeleveld, 2012) als opvoeder, maar ook als partner. Hierbij gaat het om acceptatie van egalitaire verhoudingen in de partnerrelatie en om meer betrokkenheid bij de zorg en de opvoeding van de kinderen, ook na een eventuele scheiding.

Normverandering is ook nodig in verband met de waardering van gescheiden vrouwen. Vrouwen dienen ook na een scheiding als volwaardig te worden beschouwd en met respect te worden bejegend. Zij zijn na hun scheiding meer dan ooit aangewezen op het vangnet van hun familie, niet in het minst omdat velen onder hen niet zijn voorbereid op een zelfstandig leven.

Ook is bewustwording nodig met betrekking tot de intergenerationele gevolgen van het voorbeeldgedrag van ouders. Ouders zijn zich er niet altijd van bewust dat kinderen hun voorbeeldgedrag kopiëren, ook al trachten zij verbaal juist tegenovergestelde gedragingen en attitudes over te brengen. Jongeren nemen bewust en onbewust eengerelateerde normen en gedragingen over van de generatie voor hen.

De sleutelinformanten vragen aandacht voor de inzet van pandits en imams bij kwesties van partnergeweld en de opvoeding van kinderen. De vrouwen en jongeren in dit onderzoek spreken echter niet over een (gewenste) rol van pandits en imams bij partnergeweld, aangezien zij bekend staan om de verkondiging van traditionele opvattingen, die vrouwen juist in een slachtofferrol vastpinnen. Gezien de invloed van deze religieuze voormannen op het dagelijks leven van Hindostanen is bewustwording en normverandering onder imams en pandits een aandachtspunt.

Opvoedondersteuning

Een tweede spoor van aanbevelingen is gericht op het ondersteunen van ouders in hun opvoedingsrol. Zo zijn er conflicterende elementen in de opvoeding. Aan de ene kant worden meisjes vaker gestimuleerd om onderwijs te volgen, wat bijdraagt aan hun zelfredzaamheid en onafhankelijkheid. Aan de andere kant is hun opvoeding er vaak niet op gericht om op eigen kracht, zonder mannen, door het leven te gaan, zoals de selectiecriteria op de huwelijksmarkt illustreren. Meerdere met elkaar verwante processen in de opvoeding dragen bij aan een machtsmindere positie van meisjes en vrouwen waarin zij bovendien te maken hebben met conflicterende leefregels. Ook het opvoeden en het opgroeien in meerdere culturen betekent een enorme opgave voor opvoeders. Op dit punt blijkt eveneens opvoedondersteuning noodzakelijk, en dan vooral gericht op een emancipatoire opvoeding van dochters en zonen en ondersteuning van een autoritatieve opvoedingsstijl.

Het is echter niet gebruikelijk, eerder zeer uitzonderlijk, dat ouders bij opvoedondersteuning denken aan het inschakelen van professionele hulp. De problemen worden vaak in zeer beperkte familiekring besproken.

Professionele hulp dient daarom herkenbaar en dicht bij huis georganiseerd te worden. Bovendien dient deze cultuursensitief te zijn, met het oog op de gevoeligheid van cultuurspecifieke eengerelateerde kwesties. Een mogelijkheid is hulp door deskundigen uit de eigen etnische gemeenschap.

Ook de ondersteuning vanuit lotgenotengroepen kan een belangrijke functie in het dagelijks leven vervullen. Binnen lotgenotengroepen kunnen opvoedingsgerelateerde kwesties behandeld en besproken worden.

Compensatie van weggefallen vangnet

Een derde spoor van aanbevelingen is gericht op het opvangen van vrouwen die te maken krijgen met uitsluiting. Gescheiden vrouwen worden vaak buitengesloten door leden uit het familienetwerk en door andere Hindostaanse vrouwen. Door deze uitsluiting verliezen zij en hun (eventuele) kinderen niet alleen een deel van hun contacten, maar ook een deel van hun vangnet. Dit is met name zorgelijk aangezien alleenstaande moeders juist meer afhankelijk zijn van hun sociale kring voor de dagelijkse (opvoedings) vraagstukken. Op dit punt zijn zowel bewustwording en normverandering binnen de eigen gemeenschap nodig als maatregelen om de weggefallen

sociale kring te compenseren. Te denken valt aan lotgenotengroepen waarbinnen vrouwen met soortgelijke ervaringen elkaar in de dagelijkse gang van zaken kunnen steunen. Maar ook kunnen we denken aan vrijwilligers die als coaches of maatjes fungeren.

Investering in de ontwikkeling van de vrouwen via emancipatie- en participatieactiviteiten, opleidingstrajecten en (vrijwilligers)werk kunnen bijdragen aan de groei van de eigen kracht en de zelfredzaamheid van de vrouwen. De verdere groei van eigen kracht draagt bij aan een stevige rol als opvoeder, en voorkomt ook het terugvallen in oude geweldspatronen in een volgende partnerrelatie.

Hulp voor jongeren

Naast het investeren in ouders is ook een investering in jongeren nodig om de intergenerationele overdracht van (eengerelateerd) geweld en huwelijksdwang te stoppen. Een start hierin zou kunnen zijn het vak relatievorming op school te doceren (zie ook Pels, Lünemann & Steketee, 2011), waarbij aandacht is voor de vraag: wat betekent het om een respectvolle en gelijkwaardige relatie te hebben?

Jongeren hebben veel aan gesprekken over hun ervaringen met het geweld thuis. Zij zijn gebaat bij gesprekken met vrienden, familieleden, een mentor op school, maar ook met professionele hulpverleners. Voor jongeren zijn ook internetplatforms een mogelijkheid tot laagdrempelige steun (zie ook Pels, Lünemann & Steketee, 2011).

Literatuurlijst

Bergen, D. van (2009). *Suïcidaal gedrag van jonge migrantenvrouwen in Nederland. Een vergelijkende studie op basis van etniciteit*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.

Bergen, D.D. (2009). *Suicidal Behavior of Young Migrant Women in the Netherlands. A Comparative Study of Minority and Majority Women*. PhD thesis, VU Amsterdam.

Boedhoe, N. (1990). Hindostaanse moslims. In: Burg, C. van der, Damsteegt, T. & Autar, K., *Hindostanen in Nederland*, Leuven - Apeldoorn: Garant, pp. 107-123.

Brenninkmeijer, N., Geerse, M. & C. Roggeband (2009). *Eergerelateerd geweld in Nederland. Onderzoek naar de beleving en aanpak van eergerelateerd geweld*. Amsterdam: Vrije Universiteit.

Broek, B. van den (2002). *De worsteling om de toekomst van Suriname. De betekenis van de demografische factor, toegelicht aan de hand van Nederlandse opiniebladen in de periode 1954-2000*. Doctoraal Scriptie. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit Economische en sociale geschiedenis.

Brouwer, L., Lalmahomed B. & Josias, H. (1992). *Andere tijden, andere meiden. Een onderzoek naar het weglopen van Marokkaanse, Turkse, Hindostaanse en Creoolse meisjes*. Nijmegen: Jan van Arkel.

Burg, C. van der (1990a). Hindoes en hun religieuze identiteit. In: Burg, C. van der, Damsteegt, T. & Autar, K., *Hindostanen in Nederland*, Leuven - Apeldoorn: Garant, pp. 85-106.

Burg, C. van der (1990b). De Sanatan Dharm. In: Burg, C. van der, Damsteegt, T. & Autar, K., *Hindostanen in Nederland*, Leuven - Apeldoorn: Garant, pp. 85-106.

Choenni, C.E.S. & Adhin, K.S. (2003). *Hindostanen. Van Brits-Indische emigranten via Suriname tot burgers van Nederland*. Den Haag: Communicatiebureau Sampreshan.

Dijkstra, S. (2007). Beelden van ouderschap en mishandeling. Een caleidoscopische blik op posities. *Ouderschap en Ouderbegeleiding*, 10, (2), pp. 142-160.

Een Veilig Thuis (2013). *Gemeentelijke visie op de aanpak van huiselijk geweld en kindermishandeling*. Den Haag, Utrecht, Amsterdam en Rotterdam.
Den Haag: Gemeente Den Haag.

Eldering, L. & Borm, J.A. (1996). *Alleenstaande Hindostaanse moeders*.
Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.

Ermers, R. (2007). *Eer en eerwraak, definitie en analyse*. Amsterdam: Bulaaq.

Ferweda, H.B. & Leiden, I. van (2005). *Eerwraak of eengerelateerd geweld? Naar een werkdefinitie*. Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.

G4 (2008). *Actieprogramma 2008-2011 Huiselijk Geweld. Naar een grootstedelijke integrale aanpak van huiselijk geweld 2008-2011*.

Garssen, M.J., Hoogenboezem, J. & Kerkhof, A.J.F.M. (2007). Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit. *Tijdschrift voor de Psychiatrie*, 49 (6), pp. 373-381.

GGD Rotterdam-Rijnmond (2010). *Taboe van huiselijk geweld bij Hindostanen moet worden doorbroken. Gesloten gemeenschap moet voorkomen dat problemen aan de volgende generatie worden doorgegeven*. Rotterdam: GGD Rotterdam-Rijnmond.

Janssen, J. (2006). *Je eer of je leven*. Elsevier Overheid.

Jap-A-Joe, S.R. & Leseman, P.P.M. (1994). *Opvoeden in Hindostaanse gezinnen: een terreinverkenning*. Amsterdam: Stichting Kohnstamm Fonds voor Onderwijsresearch, SCO.

Komter, A. (1985). *De macht van de vanzelfsprekendheid in relaties tussen mannen en vrouwen*. Den Haag: Vuga.

Koning, M.J.M. de (2008). *Zoeken naar een zuivere islam: Geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

Koning, M. de, Bartels, E. (2005). *Over het huwelijk gesproken: partnerkeuze en gedwongen huwelijken onder Marokkaanse, Turkse en Hindostaanse Nederlanders*. Den Haag: Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken.

Lalmahomed, B. (1989). *De leefwijze van Hindostaanse meisjes en vrouwen in Suriname (1917-1948) en in Nederland (1975-1988)*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.

Lalmahomed, B. (1992). Hindostaans-Surinaamse weglousters. In: Brouwer, L., Lalmahomed B. & Josias, H. (1992). *Andere tijden, andere meiden. Een onderzoek naar het wegloupen van Marokkaanse, Turkse, Hindostaanse en Creoolse meisjes*. Nijmegen: Jan van Arkel.

- Lalmahomed, B. (2003). Migratie als accelleratie van vrouwenemancipatie. In: *Bloemlezing Hindostanen*. Den Haag: Communicatiebureau Sampreshan.
- Liem, P. 2000. *Stapvoets voorwaarts. Maatschappelijke status van Surinamers in Nederland*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Lo Fo Wong (2006). *The doctor and the woman that fell of the stairs. Family doctor's role in recognizing and responding to intimate partner abuse*. London: Vintage.
- Lünnemann, K., Hermes, N. & Roeleveld W. (2012). *Mannen over partner-geweld en vaderschap. Een exploratief onderzoek*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Lünnemann, K., Goderie, M. & Tierolf, B. (2010). *Geweld in afhankelijkheids-relaties. Ontwikkelingen in vraag naar en aanbod van hulp en opvang*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Majumder, M. (2010). *Kahe gaile bides. Why did you go overseas. On Bhojpuri migration since the 1970's and contemporary culture in Uttar Pradesh and Bihar, Suriname and the Netherlands*. Amsterdam: KIT Publishers.
- Mak, J., Steketee, M. & Van der Schuur, W. (2013). *Moeders en hun kinderen over partnergeweld*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Mungra, G. (1990). *Hindostaanse gezinnen in Nederland*. Leiden: COMT.
- Nanhoe, A.C. (2012). *Mijn ouders migreerden om erop vooruit te gaan. Onderwijs en de dynamische habitus. Succesbevorderende factoren in de onderwijs carrière van Marokkaanse, Hindostaanse en autochtoon Nederlandse academici uit lagere sociaal-economische milieus in Nederland*. Antwerpen: Uitgeverij Garant.
- Niekerk, M. van (2000). *De krekel en de mier. Fabels en feiten over maatschappelijke stijging van Creoolse en Hindostaanse Surinamers in Nederland*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Pels, T., & Gruijter, M. de (2006). *Emancipatie van de tweede generatie. Keuzen en kansen in de levensloop van jonge moeders van Marokkaanse en Turkse afkomst*. Assen: Van Gorcum.
- Pels, T., Gruijter, M. de & Lahri, F. (2008). *Jongeren en hun islam*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Pels, T., Lünnemann, K. & Steketee, M. (2011). *Opvoeden na partnergeweld. Ondersteuning van moeders en jongeren van diverse afkomst*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

Pico-Alfonso, M.A. (2005). Psychological intimate partner violence: the major predictor of posttraumatic stress disorder in abused women. *Neuroscience & Biobehavior Reviews*, 29 (1), pp. 181-193.

Privé Geweld - Publieke Zaak. Een nota over de gezamenlijke aanpak van huiselijk geweld (2002). Den Haag: Ministerie van Justitie, Directie Jeugd en Criminaliteitspreventie.

Römkens, R.G. (1992). *Gewoon geweld? Omvang, aard, gevolgen en achtergronden van geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.

Salverda, E. (2004). *Laat Me Los, Hou Me Vast: Verslag van een Kwalitatief Onderzoek naar het Psychisch Welbevinden van Dertig Haagse Meisjes van Hindostaanse Afkomst*. Den Haag: GGD Haaglanden.

Sijbrandij, M., Jonker, I. & Wolf, J. (2008). *Clïëntprofielen van vrouwen met geweldservaringen in de vrouwenopvang*. Nijmegen: Universitair Medisch Centrum Stichting Radboud.

Stichting Apna Bhawan (2012). *Riti aur Riway. Gebruiken en gewoonten in de Hindoestaanse gemeenschap*. Rotterdam: Apna Bhawan.

Storms, O. & Bartels, E. (2008). *De keuze van een huwelijkspartner. Een studie naar partnerkeuze onder groepen Amsterdammers*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.

Swan, S.C. & Snow, D.L. (2006). The development of a theory of women's use of violence in intimate relationships. *Violence Against Women*, 12 (11), pp. 1026-1045.

Thiara, R. & Gill, A. (2010). *Violence Against South Asian Women: Issues for Policy and Practice*, London: Jessica Kingsley Publishers.

Vaan, K. de, Vree, F. van & Vugt, S. van (2009). *Modelaanpak Huiselijk Geweld. Elementen voor lokaal Beleid*. Zoetermeer: Research voor Beleid.

Verwijs, R. & Lünemann, K. (2012). *Partnergeweld. Achtergrond en risicofactoren*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Vorthoren, M. (2007). *Hand in hand tegen huwelijksdwang. Een project van Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond*. Rotterdam: SPIOR.

Yerden, I. (2008). *Families onder druk. Huiselijk geweld in Marokkaanse en Turkse gezinnen*. Amsterdam: Van Gennep.

Bijlage Sleutelinformanten

Sheela Vyas

Zij is antropologe en houdt zich vooral bezig met empowerment van individuen en groepen in een minderheidssituatie. Sheela heeft vanuit haar adviesbureau projecten voor de gemeente Amsterdam uitgevoerd in het kader van de aanpak van eengerelateerd geweld.

Sherita Thakoerdath

Zij is ruim 30 jaar werkzaam binnen de welzijnswereld, en in diverse (vrijwilligers)functies verbonden aan meerdere organisaties. Sherita zet zich al tientallen jaren in op gendergerelateerde taboevraagstukken onder Hindostanen zoals huiselijk geweld, incest, alleenstaand moederschap en de positie van weduwen.

Sharita Rampertap

Zij is antropologe en voormalig emancipatiemedewerkster bij Stichting Hindostaanse Welzijnsorganisatie Apna Bhawan. Zij is gespecialiseerd in de ontwikkeling van Hindostaanse vrouwen in Suriname en Brits-Guyana vanaf de afschaffing van de slavernij tot de onafhankelijkheid van Suriname.

Bea Jasai

Bea heeft ruim 20 jaar werkervaring binnen de vrouwenopvang in Rotterdam. Binnen haar werk heeft zij regelmatig te maken (gehad) met Hindostaanse gezinnen waarin sprake was van huiselijk geweld, ook partnergeweld.

Aisah Manraj

Aisah werkt ruim 20 jaar binnen het welzijnswerk in de provincie Zuid-Holland. Zij concentreert zich de laatste tien jaar vooral op de Hindostaanse bevolkingsgroep. Aisah is gespecialiseerd in de positie van Hindostanen in de Nederlandse samenleving en in gendergerelateerde vraagstukken onder Hindostanen.

Soerin Narain

Getriggerd door de ontwikkelingsvraagstukken van zijn dochters en hun vriendinnen, zet Soerin zich al ruim tien jaar in voor diverse taboevraagstukken onder Hindostanen. Hij heeft in de loop der jaren veel ontwikkelingsvraagstukken vanuit Stichting Hindustani geagendeerd, behandeld en besproken met beleidsmakers, welzijnsorganisaties en de Hindostanen zelf.

Colofon

Opdrachtgever	Ministerie van Veiligheid & Justitie Gemeente Rotterdam
Auteurs	Dr. A.C. Nanhoe Mr .dr. K.D. Lünemann Prof. dr. T.V.M. Pels
Omslag Uitgave	Ontwerppartners, Breda Verwey-Jonker Instituut Kromme Nieuwegracht 6 3512 HG Utrecht Verwey-Jonker Instituut Kromme Nieuwegracht 6 3512 HG Utrecht T (030) 230 07 99 E secr@verwey-jonker.nl I www.verwey-jonker.nl

De publicatie kan gedownload en/of besteld worden via onze website:
<http://www.verwey-jonker.nl>.

ISBN 978-90-5830-607-4

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2013

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.

Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute.

Partial reproduction is allowed, on condition that the source is mentioned.

Dit rapport is een verkennende studie naar de vraag hoe eerkwesties en huwelijksdwang doorwerken bij partnergeweld onder Hindostanen. Literatuuronderzoek, informatie van sleutelinformanten en interviews met Hindostaanse moeders en jongeren tonen de ingewikkelde dynamiek rondom eerkwesties bij partnergeweld. Het rapport begint met een beschrijving van de plaats van eerkwesties en het huwelijk in de opvoeding binnen Hindostaanse gezinnen. Vervolgens komt aan bod welke hulp en belemmeringen moeders en jongeren ondervinden tijdens het partnergeweld, bij de beëindiging ervan en na de geweldsperiode. Ook is er bijzondere aandacht voor de eerderrelateerde dynamiek rondom de scheiding.

Het rapport beschrijft verder de maatregelen die volgens de respondenten hebben bijgedragen aan het beëindigen van het partnergeweld en aan de preventie van de intergenerationele overdracht. Daarbij gaat het ook om de overdracht van normen rond eerkwesties en huwelijksdwang aan jongeren die getuige zijn geweest van geweld tussen hun ouders. Het rapport sluit af met diverse conclusies en beleidsaanbevelingen.

